

Carl Gustav Jung
Bevezetés a tudattalan
pszichológiájába

Fordította:
NAGY PÉTER

A fordítás alapjául szolgált:

C. G. JUNG: ÜBER DIE PSYCHOLOGIE DES UNBEWUSSTEN.

IN: C.G. JUNG: ZWEI SCHRIFTEN ÜBER ANALYTISCHE PSYCHOLOGIE.

C. G. JUNG: GESAMMELTE WERKE. SIEBENTER BAND.

© WALTER VERLAG AG, OLTEN. 4. VOLLSTÄNDIG REVIDIERTE AUFLAGE 1989

TARTALOM

Előszó a magyar kiadáshoz

Az első kiadás előszava

Előszó a második kiadáshoz

Előszó a harmadik kiadáshoz

Előszó a negyedik kiadáshoz

Előszó az ötödik kiadáshoz

1. fejezet

A PSZICHOANALÍZIS

2. fejezet

AZ ERŐSZ-ELMÉLET

3. fejezet

A MÁSIK NÉZŐPONT: A HATALOMVÁGY

4. fejezet

A BEÁLLÍTOTTSÁGI TÍPUS PROBLÉMÁJA

5. fejezet

A SZEMÉLYES ÉS A SZEMÉLY FÖLÖTTI VAGY KOLLEKTÍV TUDATTALAN

6. fejezet

A SZINTETIKUS VAGY KONSTRUKTÍV MÓDSZER

Analitikus (kauzális-reduktív) értelmezés

A szintetikus (konstruktív) értelmezés

7. fejezet

A KOLLEKTÍV TUDATTALAN ARCHETÍPUSAI

8. fejezet

A TUDATTALAN MEGÉRTÉSÉHEZ. A TERÁPIA ÁLTALÁNOS ELVEI

Zárszó

Előszó a magyar kiadáshoz

A tudattalan pszichológiájáról írt művemnek dr. Nagy Péter fordításában és dr. Jacobi Jolán gondos felügyelete alatt készült magyar fordítása az első írásom, amely ezen a nyelven jelenik meg. Néhány mástól eltekintve tehát először lát napvilágot eredeti művem a keleti Európában. Nemcsak azért vagyok nagy hálára kötelezve dr. Jacobi Jolánnak, mert a fordítás megjelenését lehetővé tette, hanem talán még sokkal nagyobb mértékben azért, mert e könyv átdolgozásánál és sajtó alá rendezése közben ösztönző segítségével és hasznos tanácsaival oly önzetlen módon támogatott. Különösen jólesik, hogy ez az írásom immár közvetlenül szól a magyar olvasóhoz, ama nép fiához, amely mindig eleven érdeklődés jelét adta munkálkodásom iránt: ha közvetve is, de talán ezért való hálám egy részét rója le ez a könyv.

A nyugati féltekéről származó sok tanítványom között dr. Jacobi Jolán volt az első magyar; évek óta dolgozik vezetésem alatt Zürichben, és e révén valóban alapos tudásra tett szert a tudattalan pszichológiájának olyannyira szétágazó s nehéz területén. Ennek pompás bizonyítékát adta *Die Psychologie von C. G. Jung* c. munkájával, amely elsőrangú bevezetés műveimhez. Az ő tárgyismerete szavatol e fordítás pontosságáért és értelmi hűségéért is, ami e nehéz és kényes anyag taglalásakor rendkívül fontos.

A jelen kísérlet legkevésbé sem próbál átfogó ábrázolás lenni, megelégszik azzal, hogy az olvasót a tudattalan pszichológiájának legfőbb problémájával megismertesse, az orvosi tapasztalás által kijelölt keretek között. Mivel írásomat csupán bevezetésnek szántam, a szellemtörténet sokrétű vonatkozásaira: mitológiára, vallásra, filozófiára, primitív pszichológiára s a többire csak utalok.

Zürich, 1944 januárjában

A SZERZŐ

Az első kiadás előszava

A jelen kis munka akkor keletkezett, amikor a kiadó kívánságára az 1912-es Rascher-évkönyvben megjelent *Neue Bahnen der Psychologie* (A pszichológia új útjai) c. tanulmányomat egy második kiadás számára kellett átnéznem. E munka tehát a korábbi tanulmányt átdolgozott és bővített formában mutatja be. Abban a tanulmányban a Freud által inaugurált pszichológiai felfogásmód egy jelentős darabjának ábrázolására korlátoztam magam. Az utóbbi évek sokrétű s jelentős változást hoztak a tudattalan pszichológiájában; ez késztetett arra, hogy tanulmányom kereteit lényegesen kibővítssem. Egyes Freudról szóló fejtegetéseket megrövidítettem, ezzel szemben tekintetbe vettem Adler pszichológiáját, s amennyire csak e mű keretei lehetővé tették, megadtam saját nézeteim általános irányvonalát is. Fel kell hívnom az olvasó figyelmét arra, hogy ez a fejtegetés kissé bonyolult anyaga miatt sok türelmet és figyelmet kíván. Eszembe sem jut e munkával kapcsolatban, hogy az bármilyen szempontból is végleges érvényű vagy akár csak kielégítően meggyőző lenne. E követelménynek legfeljebb az itt felvetett problémákat egyenként taglaló terjedelmes tudományos munkák felelhetnének meg. Aki tehát mélyebben be akar hatolni az itt érintett problémákba, annak a szakirodalmat ajánlom. Az én célom pusztán általános tájékoztatást adni a tudattalan pszichológiájának lényegét illető legújabb felfogásokról. A tudattalan problémáját annyira fontosnak és korszerűnek tartom, hogy nézetem szerint súlyos veszteség lenne, ha ez a mindeneket oly közletről érintő probléma nehezen hozzáférhető szakfolyóiratok hasábjaira száműzve a művelt közönség látókörén kívül könyvtári polcokon tengetné árnyékéletét. A most folyó háborút kísérő pszichológiai jelenségek - mindenekelőtt az általános ítélőképesség hihetetlen elvakultsága, a kölcsönös rágalmozási hadjárat, az elképzelhetetlen pusztítási düh, a hazudozás gáttalan árja, s az ember képtelensége arra, hogy a véres démont megállítsa útjában - mindennél alkalmasabbak, hogy a rendezett tudatvilág alatt nyugtalanul szunnyadó kaotikus tudattalant a gondolkodó ember számára szembeszökővé tegyék. Ez a háború kegyetlenül megmutatta minden kultúrembernek, hogy alapjában véve még barbár, s egyszersmind azt is, hogy mily kegyetlen fenytés vár rá, ha még egyszer eszébe jutna saját rossz tulajdonságaiért szomszédját tenni felelőssé. Mert az egyes ember pszichológiája azonos a népek lélektanával. Amit a nemzetek tesznek, azt teszi az egyes ember is, s amíg az egyes ember megteszi, meg fogja tenni az egész nemzet is. Csak az egyes emberek beállítottságváltozása lehet a kezdete a népek lelki átalakulásának. Az emberiség nagy problémáit sohasem általános törvények, hanem mindig az egyes ember beállítottságának megújrodása oldotta meg. Ha volt idő, amikor az önmagunkon való elmélkedés volt a szükséges és egyedül helyes út, akkor mai, szerencsétlen korszakunk feltétlenül az. Aki azonban önmaga felett elmélkedik, beleütközik annak a tudattalannak a korlátaiba, amely éppen azt tartalmazza, amit a legszükségesebb lenne tudnunk.

Küssnacht (Zürich), 1916 decemberében

A SZERZŐ

Előszó a második kiadáshoz

Örömömre szolgál, hogy e kis írásom - sokak számára nem könnyen érthető tartalma ellenére is - ily rövid idő alatt már második kiadását éli meg. A második kiadás, kisebb változtatásoktól és javításoktól eltekintve, lényegében változatlanul jelenik meg, bár tudatában vagyok annak, hogy éppen az utolsó fejezetek sokkal bővebb fejtegetést kívánnának rendkívül nehéz és újdonság voltak miatt, hogy általánosan könnyű megértésre találjanak. Az ott lefektetett alapelvek behatóbb tárgyalása azonban olyan mértékben lépné túl egy többé-kevésbé népszerű tájékoztató mű kereteit, hogy ezeket inkább egy most előkészületben levő könyvben taglaltam a nekik kijáró alapossággal.¹

Az első kiadás megjelenése után hozzám érkezett levelekből örömmel láttam, hogy a közönség széles rétegeinek érdeklődése az emberi lélek problémái iránt sokkal erősebb, mintsem reméltem. Ezt az érdeklődést talán nem kis mértékben arra a mély megrázkódtatásra vezethetjük vissza, amelyet tudatunk a világháború révén elszenvedett. E katasztrófa látványa az embert tehetetlensége érzésében önmaga felé fordítja; befele fordul, s mivel az egész világ inog, támaszt keres. Sokan még a külvilágban keresik ezt; egyesek hisznek a csalfa győzelemben és a győző hatalmában, mások törvényekben és szerződésekből, megint mások a fennálló rend lerombolásában. Még nagyon kevesen kutatnak önmagukban, saját bensejükben, még túl kevesen tették fel maguknak azt a kérdést, hogy nem szolgálnak-e jobban az emberi társadalom ügyét, ha önmagukon kezdenék a mostani rend átváltását, ha először és egyedül saját magukon, saját belső államukon próbálnák ki azokat a törvényeket és diadalokat, amelyeket minden utcasarkon prédikálnak, ahelyett, hogy ezt embertársaiktól várnák el. Minden egyes embernek gyökeres változásra, belső szakadásra, a meglevő feloldására és megújulásra van szüksége, nem pedig arra, hogy embertársaira kényszerítse ezt, a keresztény, felebaráti szeretet vagy a szociális felelősségérzés képmutató köntösében, vagy bármi más hirdető szép szavakkal, amelyek tudattalan személyes hatalomvágyból fakadnak. Csak az egyes ember magába szállása, az emberi lét lényegéhez, saját lényének, egyéni és szociális adottságainak alapjaihoz való visszatérése lehet a mai világban uralkodó vakság gyógyításának kezdete.

Az emberi lélek problémái iránti érdeklődés ennek az önmagunkhoz való ösztönös visszatérésnek a szimptomája. Munkám ezt az érdeklődést kívánja szolgálni.

Küssnacht (Zürich), 1918 októberében

A SZERZŐ

¹ *Psychologische Typen*, 1921. Gesammelte Werke, VI.

Előszó a harmadik kiadáshoz

Ez a mű a világháború alatt született, és jelentős részében a nagy események pszichológiai visszhangjának köszönheti létét. A háború elmúlt, s lassanként a hullámok is lecsendesednek. A háború által felvetett nagy lelki problémák azonban nem szűnnek meg foglalkoztatni minden gondolkodásra és kutatásra hajlamos ember szívét és elméjét. E körülménynek köszönheti ez a kis írás, hogy túlélte a háborút követő időt, és immár harmadik kiadásban lát napvilágot. Tekintetbe véve azt a tényt, hogy a második kiadás megjelenté óta hét év telt el, szükségesnek tartottam, hogy jelentős változtatásokat és javításokat eszközöljek, különösen a típusokról és tudattalanról szóló fejezetben. A *típusok fejlődése az analitikus folyamat során* c. fejezetet teljesen elhagytam, mivel ezt a kérdést azóta alaposan taglaltam *Psychologische Typen* c. munkámban; erre kell tehát utalnom e célból.

Aki csak megkísérelte, hogy egy tudományosan még alakulóban lévő, rendkívül bonyolult anyagról népszerűen próbáljon beszélni, igazat ad nekem abban, hogy ez nem könnyű feladat. A nehézségeket még növeli az a tény, hogy az itt taglalt lelki folyamatok és problémák nagy része sokaknak bizonyára teljesen ismeretlen. Egy s más netán előítéletekbe ütközik, vagy önkényesnek tűnhet: de kérem az olvasót, vegye figyelembe, hogy az effajta írásnak sohasem lehet célja a meggondolások s a bizonyítás egyes részleteibe való behatolás, hanem legfeljebb anyagának megközelítő ismertetése és az e révén való ösztönzés. Nagyon meg lennék elégedve, ha ez a kis könyv ezt a célt elérné.

Küssnacht (Zürich), 1925 áprilisában

A SZERZŐ

Előszó a negyedik kiadáshoz

Egypár javítástól eltekintve a negyedik kiadás változatlanul jelenik meg. A közönség sokféle reakciója nyomán megállapítottam, hogy a kollektív tudattalan, amelynek e könyv egyik fejezetét szenteltem, különös érdeklődésre talált. Ezért nem mulaszthatom el, hogy az olvasó figyelmét felhívjam az Eranos-évkönyv (Rheinverlag) utolsó évfolyamaira, amelyek különböző szerzők e szempontból jelentős munkáit tartalmazzák. Ennek a könyvnek egyáltalán nem igénye csaknem átfogó tájékoztatást adni az analitikus pszichológia teljes területéről; éppen ezért sok mindenre csak utalok, és egyet-mást meg sem említek. Remélem, azért szerény célját teljesíteni tudja továbbra is.

Küssnacht (Zürich), 1936 áprilisában

A SZERZŐ

Előszó az ötödik kiadáshoz

Az utolsó, változatlan kiadás óta hat év telt el; ezért szükségesnek láttam, hogy a mostani, új kiadást alapos revízió alá vegyem. Ez alkalomból sok elégtelen részt írhattam vagy javíthattam ki, sok feleslegest távolíthattam el. A tudattalan pszichológiájához hasonlóan komplikált és nehéz anyag nemcsak új ismeretekre, de sok tévedésre is alkalmat ad. Még áttekinthetetlen új világrész ez, amelybe kísérletképpen benyomulunk, s csak kerülő utak árán találhatjuk meg a helyes csapást. Bár igyekeztem a lehető legtöbb új szempontot beleágyazni szövegembe, mégis arra kérem az olvasót, ne várja e területen a mai pszichológiai ismeretek összes sarkalatos pontjainak többé-kevésbé teljes leírását. E széles rétegeknek szánt írásomban az orvosi pszichológia és saját kutatási irányzatomnak csak egypár lényeges nézetét ismertetem, s ezt is csak egy bevezetés erejéig. Alapos ismereteket csak a szakirodalom tanulmányozása és gyakorlati tapasztalatok révén szerezhethetünk. Azokat az olvasóimat, akik e területen alapos ismereteket kívánnak szerezni, nyomatékosan kell kérnem, hogy ne csak az orvosi pszichológia és pszichopatológia fő műveit tanulmányozzák lelkiismeretesen, hanem a pszichológia-tankönyveket is. Így fogják a legegyszerűsebb úton felismerhetni az orvosi pszichológia helyét és jelentőségét.

Ebből az összehasonlításból mindenki felismerheti majd, mennyire igazolt Freud panasza pszichoanalízise „népszerűtlenség”-éről, és az én érzésem, hogy távoli, elszigetelt vártán állok. Azt hiszem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy a modern orvosi pszichológia nézeteinek még nagyon kevésbé sikerült az egyetemeken képviselt tudományba behatolniuk, bár a múlttal ellentétben akadt már néhány elismerésre méltó kivétel. Azoknak az új ideáknak, amelyek nemcsak elkápráztatni akarnak, rendesen legalább egy emberöltőre van szükségük, hogy meggyökerezzenek; a pszichológiai újításoknak még többre, hiszen ezen a területen szinte mindenki tekintélynek képzei magát.

Küssnacht (Zürich), 1942 áprilisában

A SZERZŐ

1. fejezet A PSZICHOANALÍZIS

Az orvosnak, az úgynevezett „idegorvosnak”, ha betegein segíteni akar, feltétlenül szüksége van pszichológiai ismeretekre; hiszen az ideges bántalmak, mindenesetre mindaz, amit „idegességnek”, hisztériának stb. neveznek, lelki eredetű, tehát logikusan lelki kezelésre szorul. Hideg víz, fény, levegő, villamosság stb. legfeljebb átmenetileg, de legtöbbször egyáltalán nem hatnak. Hiszen a betegnek épp a lelke szenved, és méghozzá a lélek legmagasabb és legösszetettebb funkciói, amelyeket szinte már alig merünk az orvostudomány hatáskörébe utalni. Itt az orvosnak pszichológusnak, azaz az emberi lélek ismerőjének kell lennie.

Régebben, alig ötven esztendővel ezelőtt, az orvosok pszichológiai előképzettsége igen gyenge lábon állt. A pszichiátriai tankönyv csak elmebajok klinikai leírásával és rendszerezésével foglalkozott, s az egyetemeken tanított pszichológia vagy filozófia volt, vagy a Wilhelm Wundt² által bevezetett ún. kísérleti pszichológia. Charcot párizsi iskolájából, a Salpetriéreből indult ki az első kezdeményezés a neurózisok pszichoterápiájára: P. Janet³ megkezdte korszakalkotó kutatásait a neurotikus állapotok pszichológiájára vonatkozólag, és Nancyban Bernheim⁴ nagy sikerrel elevenítette fel Liébault-nak⁵ az ő idejében már elfelejtett kezdeményét, a neurózisok szuggesztiós kezelését. S. Freud fordította le Bernheim könyvét, amely döntő befolyással volt rá. Abban az időben még nem létezett a neurózisok és pszichózisok lélektana. Freudé a halhatatlan érdem, hogy a neurózisok pszichológiájának alapjait lefektette. Az ő tanítása a neurózisok gyakorlati kezeléséből indult ki, vagyis annak a módszernek az alkalmazásából, amelyet ő pszichoanalízisnek nevezett el.

Mielőtt e tan lényegének megismertetésébe kezdenénk, el kell mondanunk egyet és mást ezen tanítás és az egyéb tudományok egymáshoz való viszonyáról. Különös színjáték ez, melyben Anatole France mondása: „Les savants ne sont pas curieux” (A tudósok nem kíváncsiak) újra beigazolódik. Az első nagyobb, e tárggyal foglalkozó mű⁶ gyenge visszhangra is alig talált, holott a neurózisoknak egészen újszerű felfogását hozta. Egypár szerző elismerőleg nyilatkozott róla, s aztán a következő lapon folytatta a hisztériás esetek régi módon való taglalását. Körülbelül úgy jártak el, mint az olyan ember, aki dicsérően nyilatkozna a Föld gömbölyű voltának gondolatáról vagy tényéről, s aztán nyugodtan folytatná a korong alakú föld leírását. Freud következő munkái teljes részvétlenség mellett jelentek meg, holott ezek, pl. éppen a pszichiátria területén már felmérhetetlen jelentőségű megfigyeléseket tartalmaztak. Midőn Freud 1900-ban az álom első valódi lélektanát megírta⁷ (előtte e téren a témához illő éjszakai sötétség uralkodott), a kollégák kinevették, s amikor 1905 táján a szexualitás pszichológiáját kezdte megvilágítani⁸, egyhangúlag szidalmazni kezdték. Nem utolsósorban a tudósok e felháborodott rohama tette a freudi pszichológiát szokatlanul széles körben ismertté, messze a tudomány határain túl.

² *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, 1873.

³ *L'automatisme psychologique*, 1889; *Névroses et idées fixes*, 1898.

⁴ *Die Suggestion und ihre Heilwirkung*, német kiadás: S. Freud 1888

⁵ *Du sommeil et des états analogues*, 1866. 17

⁶ Breuer und Freud: *Studien über Hysterie*, 1895.

⁷ *Die Traumdeutung*, 1900. (Álomfejtés, 1935, 1985)

⁸ *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az újfajta pszichológiát. Már Charcot idejében tudták, hogy a neurotikus szimptóma „pszichogén”, azaz a lélekből ered. Tudták azt is, éspedig a nancyi iskola munkája nyomán, hogy minden hisztérikus tünetet szuggesztív úton is elő lehet idézni. Éppígy ismerték, Janet kutatásai nyomán, a hisztérikus kihagyásos jelenségek pszichomechanikai feltételeit (anesztézia, parézia, paralízis és amnézia)⁹. Azt azonban nem tudták, miként ered a hisztérikus szimptóma a lélekből; a pszichikus okozati összefüggések teljesen ismeretlenek voltak. Az új pszichológia kezdeteit Breuer doktornak, egy régi bécsi gyakorló orvosnak a nyolcvanas évek kezdetén tett felfedezésétől számíthatjuk. Volt egy fiatal, nagyon intelligens nőbetege, aki hisztériában szenvedett, mégpedig a következő tünetekkel: jobb karját spastikus (merev) bénaság érte, és időnként „abszenciái” (tudatkihagyásai) vagy homályállapotai voltak; beszédképességét is elvesztette, amennyiben anyanyelvén nem tudta kifejezni magát, csak angolul (ún. rendszeres aphasia). Akkor e zavarok anatómiai elméletének megalkotásával próbálkoztak, holott a karműködés agylokalizációjában éppoly kevésbé volt zavar, mint egy normális embernél. A hisztéria szimptomatológiája tele van anatómiai lehetetlenségekkel. Egy nő hisztérikus bántalmak következtében teljesen elvesztette a hallását, mégis gyakran énekelt. Egyszer, amikor a beteg éppen egy dalt énekelt, orvosa észrevétlenül a zongorához ült, és halkán kísérte: egyik versszakról a másikra való átmenet közben megváltoztatta hirtelen a hangnemet, mire a beteg anélkül, hogy észrevette volna, az éneket megváltozott hangnemben folytatta. Tehát: hall is - meg nem is. A rendszeres vakság különböző formái hasonló jelenségeket mutatnak fel. Egy férfi teljes hisztérikus vakságban szenvedett. A kezelés során visszanyeri látóképességét, de eleinte sokáig csak részlegesen: mindent lát, az emberek fejét kivéve. Környezetében minden embert fej nélkül lát. Tehát: lát is - meg nem is. Nagyszámú hasonló tapasztalat eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy csak a beteg tudata nem lát és nem hall, az érzék működése különben teljesen rendben van. Ez a tényállás szöges ellentétben áll a szervi zavar lényegével, amely mindig közvetlenül a szervek működését akadályozza.

E kitérés után forduljunk újra Breuer betege felé; a zavarnak nem voltak szervi okai, tehát hisztérikus, azaz pszichogén esetként kellett felfogni. Breuer megfigyelte, hogy ha betegét mesterséges vagy spontán homályállapotban arról beszéltette, ami emlékezés és fantázia formájában benne felszínre vetődött, állapota utána egypár órára mindig megjavult. Ezt a megfigyelését a további kezelésben tervszerűen felhasználta. A beteg maga ezt „talking cure”-nak (beszélgető kúra) vagy tréfásan „chimney sweeping”-nek (kéményseprés) nevezte.

A páciensnő halálosan beteg édesatyja ápolása közben betegedett meg. Érthető módon képzelmei legfőként ezzel az izgalmas korszakkal foglalkoztak. Ezen időszak emlékképei homályállapotban fotografikus hűséggel kerültek újra napvilágra, olyan, a legkisebb részletekig menő pontossággal, hogy feltételeznünk kell: az éber emlékezet sohase lett volna képes ilyen plasztikus és pontos reprodukálásra. (Az emlékezőképesség beszűkült tudatállapotban való ilyen gyakori felfokozódását hiperamneziának nevezzük.) Igen különös dolgok kerültek így napvilágra. A sok elbeszélés közül az egyik körülbelül így hangzott:

Egy éjszaka szorongva és félve virrasztott az erősen lázas beteg ágyánál, mert Bécsből egy sebészt vártak, akinek meg kellett volna operálnia édesatyját. Anyja egy időre eltávozott, és Anna (a páciens) egyedül ült a betegágy mellett, jobb karját a szék támlájára fektetve. Éber álom állapotába jutott, és úgy látta, mintha a falról egy fekete kígyó közelednék a beteg felé, hogy megharapja. (Nagyon valószínű, hogy a ház mögötti mezőn valóban voltak kígyók, amelyek a leányt már régebben megijesztették, s így ezek adták a hallucináció anyagát.) El

⁹ Érzéketlenség, gyengeség, bénaság, emlékezetkiesés.

akarta érni az állatot, de mintha megbénult volna; jobb karja, mely a szék támlájáról lógott le, „elaludt”, anesztéziás és paretikus (érzéketlen és béna) volt, s amikor rápillantott, ujjai halálfejes kis kígyókká váltak. Valószínűleg megpróbálta, hogy a kígyót megbénult jobb karjával üzze el, és így karja anesztéziáját és bénaságát asszociálta a kígyóhallucinációval. Midőn a látomás eltűnt, félelmében imádkozni próbált; csak hogy ezúttal semmilyen nyelven nem tudott megszólalni, míg végre egy angol gyermekversre bukkant, s aztán ezen a nyelven tovább tudott gondolkozni és imádkozni.

E jelenet közben lépett fel a bénulás és a beszédzavar: az eset előadása a zavarokat is megszüntette, s a beteg valószínűleg így tért a teljes gyógyulás útjára.

E helyen meg kell elégednem ezzel az egy példával. Breuer és Freud idézett könyvében egész sereg hasonló példát találunk. Nagyon érthető, hogy az effajta jelenetek igen mély benyomást hagynak, s ezért hajlamos az ember a tünet keletkezésében kauzális jelentőséget tulajdonítani nekik. A hisztéria területén akkor uralkodó, Angliából származó „nervous shock” elmélet, amelyet Charcot erélyesen pártolt, alkalmas volt arra, hogy Breuer felfedezését megmagyarázza. Ebből eredt az ún. traumatan, amely azt tanítja, hogy a hisztérikus tünet és (amennyiben tünetekből tevődik össze a betegség) maga a hisztéria lelki sérülésekből (traumákból) ered, amelyeknek hatása tudattalanul éveken át eltarthat. Freud, aki eleinte Breuer munkatársa volt, bőséges bizonyítékokkal szolgált a felfedezéshez. Bebizonyosodott, hogy a százféle hisztérikus tünet közül egyetlenegy sem a véletlen eredménye, hanem mindig lelki események az okozói. Az újfajta felfogás széles teret nyitott az empirikus munkának. Freud kutató szelleme azonban nem tudott hosszasan megállapodni a felszínnél; máris mélyebb és nehezebb problémák merültek fel. Kétségtelenül világos, hogy a nyomasztó szorongás ilyen percei, mint amit pl. Breuer kezeltje átélt, nagyon tartós benyomást hagyhattak maguk után. De mi az oka annak, hogy ilyen, a betegség minden bélyegét világosan magán viselő pillanatot egyáltalán átélhetett? Vajon a fárasztó betegápolás eredményezhet-e ilyesmit? Hiszen akkor hasonló eseteknek sokkal gyakrabban kellene előfordulniuk; sajnos nagyon gyakori a kimerítő betegápolás, és az ápolók idegzete rendszerint úgysem teljesen egészséges. E problémára az orvosoknak van egy kitűnő válaszuk: „Az egyenlet ismeretlenje a hajlam (diszpozíció).” Az illető „hajlamos” effajta élményekre. Freud problémája azonban éppen ez volt: miben áll a hajlam? A kérdés ilyen felvetése logikus módon a lelki trauma előzményeinek felkutatására vezetett. Gyakran láthatjuk, hogy izgalmas jelenetek egészen különbözőképpen hatnak az egyes résztvevőkre, vagy hogy olyasvalami, ami az egyik embernek közömbös, vagy akár kellemes is, a másokban a legnagyobb undort kelti: mint pl. béka, kígyó, egér, macska stb. Volt már olyan eset, hogy nők nyugodtan segédkeztek a legvéresebb műtéteknél, de ha egy macskához kellett nyúlniuk, félelmükben és undorukban minden tagjuk remegni kezdett. Tudok egy fiatal hölgy esetéről, aki hirtelen rémület következtében súlyos hisztériában szenvedett. Egy este társaságban volt, és éjfél felé több ismerőse kíséretében hazafelé tartott, amikor hátulról hirtelen egy lovas kocsiközeledett gyors ütemben. A többiek kitértek előre, ő azonban ijedségtől lenyűgözve az út közepén maradt, s rohanni kezdett a lovak előtt. A kocsis ostorát pattogtatta és káromkodott, de hiába: a nő végigfutott a hosszú utcán, amely egy hídhöz vezetett. Itt elhagyta az erejét, s hogy a lovak alá ne kerüljön, kétségbeesésében a vízbe akart ugrani. Szerencsére a járókelők ezt meg tudták akadályozni. Ugyanez a hölgy a szentpétervári véres január 22-én véletlenül egy olyan utcában volt, amelyet a katonák éppen sortűzzel „tisztogattak”. Körülötte holtak és sebesültek rogytak a földre, ő azonban a legnagyobb lelki nyugalommal és igen céltudatosan kiszemelt egy kaput, amelyen át egy másik utcába menekülhetett. E szörnyű pillanatoknak semmiféle következménye nem lett; utána egészen jól érezte magát, sőt még jobb kedvű volt, mint rendesen.

Hasonló magatartást nagyon gyakran megfigyelhetünk. Ebből szükségszerűen az következik, hogy a trauma intenzitásának nincs önmagában való patogén (betegségokozó) értéke, csak ha a páciens számára különös jelentőséggel bír. Ez azt jelenti, hogy a sokk egymagában nem okoz feltétlenül betegséget, hanem hogy hatásossá legyen, sajátos pszichikai diszpozícióra kell találnia. Ez megfelelő körülmények között abban áll, hogy a beteg a megrázkódtatásnak tudattalanul specifikus jelentőséget tulajdonít. Ezzel megtaláltuk azt a kulcsot, amely a hajlam rejtélyét megnyithatná. Most tehát azt a kérdést kell felvetnünk: melyek a kocsijelenet különleges körülményei? A félelem akkor kezdődött, amikor a nő a lódobogást meghallotta; egy pillanatra úgy érezte, mintha ennek valami szörnyűséggel lenne kapcsolata, mintha ez az ő halálát vagy valamilyen más borzalmat jelentene; ezután teljesen elvesztette az ítélőképességét.

A hatékony momentum látszólag a lovaktól ered. A páciens diszpozíciója, amelynek következtében e jelentéktelen eseményre ilyen kiszámíthatatlanul reagált, abban kellett álljon, hogy az ő számára valami különlegest jelent. Fel lehetne tételezni, hogy pl. lovakkal kapcsolatban egyszer átélt már valamilyen veszedelmet. Ez valóban így is volt: kb. hétéves korában egy sétakocsizás alkalmával a lovak megbokrosodtak, és örületes iramban egy szakadékos partú folyó felé rohantak. A kocsis leugrott, és rákiáltott, hogy ő is ugorjon le; de a kislány halálfélelmében alig tudta erre rászánni magát. Az utolsó pillanatban mégis sikerült leugrania, míg a lovak s a kocsi a mélybe zuhanva összezúzódtak. Hogy egy ilyen élmény nagyon mély nyomokat hagy, azt talán nem kell bizonyítani. Ez azonban még nem magyarázza meg, hogy egy hasonló helyzetre való ártatlan utalás miért vált ki ilyen túlzott reakciót? Mind ez ideig csak annyit tudunk, hogy a későbbi szimptómának előjátéka is volt a gyermekkorban. Az eset patológikus oldalát egyelőre még homály fedi. Hogy e rejtélyhez közelebb férközzünk, még további ismeretekre van szükségünk. Ahogy gyűltek a tapasztalatok, úgy bizonyosodott be, hogy minden eddigi analizált esetben a traumatikus élmény mellett volt egy különösfajta zavar, amely az erotika területére tartozik. Közismert, hogy a „szerelem” igen tágítható fogalom, a mennytől a pokolig ér, mindent, jót és rosszat, magasztosat és alantasat egyesít magában. E felismeréssel Freud felfogásában lényeges nézetváltozás következett be. Ha azelőtt többé-kevésbé Breuer traumatanának hatása alatt a neurózis okát a traumatikus élményben kereste, most a probléma súlypontját egészen más irányba tolta el. Maradjunk a felhozott példánál: azt értjük, hogy a lovak a páciens életében különleges szerepet játszottak, a későbbi eltúlzott és nem helyénvaló reakció azonban érthetetlen marad előttünk. E történet beteges különlegessége abban rejlik, hogy ártalmatlan lovak rémítik halálra. Emlékezzünk vissza arra a felismerésre, hogy a traumatikus élmény mellett gyakran az erotika terén is találhatók zavarok; ebben az esetben is fel kellene kutatni, hogy e tekintetben nem bukkanunk-e valami szokatlanra?

Az ifjú hölgy ismer egy fiatalembert, akit jövődöbelijének szemelt ki: szereti őt, és azt reméli, hogy boldogok lesznek. Egyelőre semmi mást nem találunk. A kutatást azonban nem szabad feladni a felületes kérdezősködés negatív eredménye után. Ha az egyenes út nem vezet eredményhez, talán kerülővel célhoz jutunk. Tehát újra visszatérünk ahhoz a különös pillanathoz, amikor a páciens a lovak előtt rohant. Most a társaság után érdeklődünk, s az után, hogy azon az estén milyen alkalomból jöttek össze. A beteg legjobb barátnőjének búcsúvacsorája volt ez, aki idegessége miatt hosszabb időre egy külföldi üdülőhelyre utazott. E barátnő férjénél van, s mint halljuk, boldog; van egy gyermeke is. A boldogságáról szóló közlést gyanakvással kell fogadnunk; ha ez valóban igaz lenne, valószínűleg semmi oka nem lenne arra, hogy ideges legyen, és ápolásra szoruljon. Más irányba terelve a kérdezősködést, megtudtam, hogy a páciens, mikor ismerősei utolérték, vendéglátója házába vitték vissza, mivel ez volt a legközelebb eső hely, ahol a késői órán fedél alá vihették. Itt kimerült

állapotában nagy szívéllyel fogadták. E pontnál a beteg megszakította elbeszélését, feszélyezett és zavart lett, és megpróbált más tárgyra térni. Nyilvánvalóan hirtelen valamilyen kellemetlen reminiscencia merült fel emlékezetében. A beteg makacs ellenállásának leküzdése után kiderült, hogy ezen az éjszakán még egy igen különös esemény játszódott le: a szíves házigazda rövidesen lángoló szerelmi vallomást tett, ami, tekintettel a háziasszony távollétére, nehéz és kínos helyzetet teremtett. Állítólag a nyilatkozat úgy hatott a páciensre, mint derült égből a villámcsapás. Azonban az ilyen dolognak rendesen megelőző története is van. A következő hetek munkája volt, hogy a hosszú szerelmi históriát darabonként előássuk, míg végül a következőképpen vázolható összkép állt elő.

E fiatal hölgy nagyon fiús gyerek volt, csak a vad játékokat szerette, kinevette a lányokat, és menekült mindenféle nőies foglalkozás elől. A pubertás idején, amikor a nemi probléma a közelébe férközhetett volna, elkezdett emberkerülővé válni, gyűlölt és megvetett mindent, ami csak távolról is az ember élettani hivatására emlékeztette, s a valóságtól távol eső fantázia-világba menekült. Így került el kb. 24 éves koráig a sok apró kalandot, reménykedést és várakozást, ami ilyen korban a nőket rendesen mélyen foglalkoztatja. Ekkor ismerkedett meg közelebbről két férfival, akik a köréje nőtt csipkebokrot végre áttörték. A. akkori legjobb barátnőjének a férje volt; B. ennek legénybarátja. Mindkettő megnyerte tetszését, de hamarosan úgy érezte, mintha B.-hez sokkal jobban vonzódna. Ennek következtében meghitt viszony szövődött B. s a páciens között, és idestova már eljegyzésüket tervezték. B.-hez való viszonya s barátnője révén gyakran találkozott A.-val, akinek jelenléte olykor érthetetlen módon ingerelte és idegesítette. Ebben az időben a páciens egy nagyobb társadalmi összejövetelen vett részt. Ismerősei is jelen voltak. Gondolataiba merülten álmodozva játszott gyűrűjével, de a gyűrű hirtelen kicsúszott a kezéből, s az asztal alá esett. Mindkét férfi lehajolt érte: B.-nek sikerült megtalálnia. Sokatmondó mosollyal húzta a gyűrűt újra a leány ujjára e szavakkal: „Tudja, hogy ez mit jelent!” Ekkor a páciens különös, ellenállhatatlan érzés rohanta meg; letépte a gyűrűt az ujjáról, és kidobta a nyitott ablakon. Ez érthetően kínos pillanatot okozott, úgyhogy röviddel később erősen lehangolva el is hagyta a leány a társaságot. Kevéssel azután az ún. véletlen úgy akarta, hogy a beteg nyári vakációját ugyanazon az üdülőhelyen töltse, mint A.-ék. A.-né ebben az időben már mind idegesebb lett, s gyakori rosszullétei miatt sokszor otthon maradt. A leánynak így többször alkalma nyílt A.-val kettesben sétálni. Egy alkalommal csónakázni mentek. A páciens pajkos és vidám volt, s hirtelen kiesett a csónakból. Úszni nem tudott, A. nagy nehezen tudta csak megmenteni, s félájultan emelte a csónakba. Megcsókolta. E romantikus esemény szorosan egymáshoz kapcsolta őket. A páciens azonban e szenvedély mélységét nem engedte tudatossá válni, nyilván, mert már régen hozzászokott ahhoz, hogy az effajta benyomásokon túltegye magát, vagy - jobban mondva - ezek elől elmeneküljön. Hogy önmagának ürügyet találjon, csak annál inkább sürgette B.-vel való eljegyzését, és naponta győzködte magát arról, hogy B.-be szerelmes. E különös játék természetesen nem kerülhette el a női féltékenység éles tekintetét. A.-né, a barátnője, megérezte a titkot; ezzel növekedett idegessége. Az eredmény az lett, hogy A.-nének külföldre kellett utaznia, és kezelteni magát. Búcsúvacsora közben a gonosz szellem megkörnyékezte betegünket, s azt súgta neki: „Ma éjszaka egyedül lesz; valaminek történnie kell veled, hogy visszakerülj a házába.” S valóban így is lett: különös viselkedése révén visszakerült a házába, s elérte, amit akart.

E feltárás után mindenki hajlamos annak a feltételezésére, hogy a körülmények ilyen láncolatát és annak működését csak ördögi ravaszság képes kigondolni. A ravaszság kétségtelen; erkölcsi értékelése azonban kérdéses, mivel erősen hangsúlyoznom kell, hogy drámai előadásának motívumai a páciens számára a legkevésbé sem voltak tudatosak. Úgy tűnt neki, mintha az események maguktól peregtek volna, anélkül, hogy bármiféle indíték tudatosult

volna benne. A megelőző eseményekből azonban kiviláglik, hogy tudattalanul minden e felé a cél felé irányult, míg a tudat azon igyekezett, hogy B.-vel való eljegyzését keresztülvigye. A másik útra irányuló tudattalan kényszer volt végül is az erősebb.

Most visszatérhetünk kezdeti szempontunkhoz, ahhoz a kérdéshez nevezetesen, hogy a patológus (azaz különleges, eltúlzott) reakció miképpen érinti a traumát. Egyéb tapasztalatok alapján feltételeztük azt, hogy ebben az esetben is a traumán kívüli erotikus zavarról van szó. Ez a feltételezés mindenben beigazolódott, és ebből azt tanultuk, hogy a trauma, amely állítólag a betegség okozója, nem több jó alkalomnál, amelyben valamilyen addig tudattalan tartalom, nevezetesen egy fontos erotikus konfliktus megnyilatkozhat. Ezzel a trauma elveszti kizárólagos jelentőségét, s helyére egy sokkal mélyebb és átfogóbb felfogás lép, amely szerint a betegség okozója egy erotikus konfliktus.

Gyakran hallani a kérdést: miért éppen az erotikus konfliktus a neurózis oka, s miért nem valamilyen más konfliktus? Erre csak azt lehet felelhetni: senki sem állítja, hogy ennek így kell lennie, de kiderül, hogy leggyakrabban így van. Mindenféle felháborodott ellenvéleménnyel szemben az a helyzet, hogy a szerelem¹⁰ problémái és konfliktusai alapvető jelentőségűek az emberi életben, és amint azt a gondos kutatás ismételten kimutatja, sokkal nagyobb jelentőségűek, mintsem az egyén gondolná.

Ezzel az elavult traumaelméletet feladták; mert azzal a belátással, hogy nem a trauma, hanem egy rejtett erotikus konfliktus a neurózis gyökere, a trauma elveszti kauzális jelentőségét¹¹.

¹⁰ Természetadta tág jelentésében, amely nemcsak a szexualitást foglalja magában. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy az erotika és zavarai a neurózis egyedüli forrása. Az erotikus zavar lehet másodrendű, és mélyebben rejlő okoktól meghatározott. Van más lehetősége is a neurózis keletkezésének.

¹¹ Kivételt képeznek az igazi sokneurózisok, mint a gránátosok, a „railway spine” stb.

2. fejezet AZ ERŐSZ-ELMÉLET

Az előző fejezetben leírt felismeréssel a trauma kérdése váratlanul feleletet kapott; itt azonban a kutatás a szexuális konfliktus kérdésével került szembe, amely, mint példánk mutatja, sok abnormis elemet is tartalmaz, s éppen ezért, legalább első pillantásra, egy közönséges erotikus konfliktussal össze nem hasonlítható. Mindenekelőtt feltűnő és szinte hihetetlen, hogy csak a látszatnak kell tudatosnak lennie, s a páciens igazi szenvedélye rejtett marad. Ebben a konkrét esetben legalábbis nem vitatható, hogy az igazi kapcsolat sötétben maradt, míg a tudat látóterét teljes egészében a látszat foglalta el. Ha ezt a tényt elméletileg igyekszünk megfogalmazni, körülbelül a következő megállapításra jutunk: Minden neurózisban két tendencia nyilvánul meg, amelyek egymással szöges ellentétben vannak, s amelyek egyike mindig tudattalan. E tétel megfogalmazása szándékosan igen általános; így szeretném érzékelhetővé tenni, hogy bár a megbetegítő konfliktus személyes momentum, de egyúttal az egész emberiségnek az egyénben megnyilvánuló konfliktusa is, hiszen általánosságban jellemzője a kultúrembernek, hogy meghasonlik önmagával. A neurotikus ember csak egyik speciális esete a meghasonlott embernek, aki egyesíteni akarta magában a természetet és a kultúrát.

A kultúrprocesszus közismerten az emberben működő állati ösztönök egyre tökéletesebb megfékezése; szelídítési eljárás, amelyet a szabadságra éhes állati természet időnkénti lázadása nélkül elképzelni sem lehet. A kultúra kényszerébe szorított emberiséget időnként el-elragadja ez a mámor: az ókor a dionüszoszi orgiák keletről előtörő hullámában élte ezt át, ami az antik kultúra lényeges és jellemző alkotórészévé lett. Ennek szelleme nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a Krisztus előtti utolsó század számos szektájában és filozófiai iskolájában a sztoikus ideál az aszkézisig fejlődött, s hogy végül is ez idők politeista káoszából Mithrasz-kultusz és Krisztus aszkézist hirdető vallása született. A dionüszoszi szabadságmámor második hulláma a reneszánsz idején húzódott végig a nyugati emberiségen. A magunk korát már nehezebb megítélni. Az elmúlt fél század által felvetett forradalmi kérdések sorában ott szerepelt a „szexuális kérdés”, amely szinte külön irodalmat teremtett. Ebben a „mozgalomban” rejtett a pszichoanalízis csírája is, amelyet egyoldalú elméletalkotásában nem kis mértékben befolyásolt ez az irodalom. De hát senki sem független teljesen a korabeli áramlatoktól. Azóta a „szexuális kérdést” politikai és világnézeti kérdések erősen háttérbe szorították. Ez azonban nem változtat semmit azon az alapvető tényen, hogy az ösztönös emberi természet újra meg újra nekiütközik a kultúra állította korlátoknak. Ezeknek a neve változhat; a lényeg mindig ugyanaz marad. Ma már azt is tudjuk, hogy nem mindig állati eredetű ösztönéletünk az, amely a kulturális kényszerrel nehezen fér össze, hanem sokszor új eszmék, amelyek a tudattalanból napvilágra törnek, s az uralkodó kultúrával éppúgy ellenkezésbe jutnak, mint az ösztönök. Ma például könnyű lenne megalkotni a neurózis politikai elméletét, mivel a mai embert főként politikai szenvedélyek izgatják, melyeknek a „szexuális kérdés” csak jelentéktelen előjátéka volt. Sőt valószínűleg kiderül még az is, hogy a politikai csak előfutára egy még sokkal mélyebben szántó vallásos megrázkódtatásnak. A neurotikus ember, anélkül, hogy ez tudatossá válna benne, kora uralkodó áramlataiban sodródik, és ezeket jeleníti meg saját konfliktusában.

A neurózis ti. szorosan kapcsolódik a mindenkori korproblémákhoz, és tulajdonképpen nem más, mint az egyén sikertelen próbálkozása, amelyet az általános probléma egyéni megoldása irányában tett. A *neurózis*: meghasonlás. E meghasonlás oka a legtöbb embernél az, hogy a tudat ki szeretne tartani erkölcsi ideálja mellett, míg a tudattalan a saját (ellentett irányú) erkölcstelen ideálja felé törekszik, amit pedig a tudat szeretne letagadni. Ez az a fajta ember,

aki szeretne tisztességesebb lenni, mint amennyire valójában az. Persze a konfliktus fordított is lehet: vannak olyan emberek, akik látszólag tisztességtelenek, s a legkisebb erőszakot sem teszik önmagukon. Ha a mélyére nézünk, akkor azonban ez is csak egy bűnös póz; a háttérben ott áll a morális oldaluk, amely éppúgy a tudattalanba szorult, mint az erkölcsös emberek erkölcstelen természete. (A szélsőségeket általában ajánlatos kerülni: mindig az ellenkező véglet gyanúját ébresztik fel bennünk.)

Tartoztunk ezzel az általánosabb jellegű kitéréssel, hogy az „erotikus konfliktus” fogalmát világosabbá tegyük. Most már áttérhetünk egyrészt a pszichoanalízis technikájára, másrészt a terápia kérdésére.

A pszichoanalízis technikájával kapcsolatban nyilvánvalóan az lesz az első kérdés: hogyan ismerhetjük meg a legrövidebb és egyben a legegyszerűsebb úton a páciens tudattalanában lefolyó eseményeket? Az eredeti módszer a *hipnózis* volt: vagy kikérdezték a páciens hipnotikus koncentráció állapotában, vagy pedig ugyanebben az állapotban szabadon engedték fantáziálni. Alkalmilag még ma is élnek ezzel a módszerrel, azonban a mai technikához képest ez kezdetleges és gyakran elégtelen. Egy másik módszer a zürichi elmekórtani klinikáról indult ki: ez az ún. asszociációs módszer¹². Ez a módszer egzakt módon mutatja ki konfliktusok jelenlétét az érzelmi színezetű képzet úgynevezett komplexusaiban, amelyeket a kísérlet tipikus zavarai árulnak el¹³. A legjelentősebb módszer azonban, amelynek révén a patogén konfliktus felismerésére juthatunk, amint azt Freud elsőként kimutatta: az álomanalízis.

Az álmokról elmondhatjuk, hogy az a téglá, amelyet a kőművesek eldobtak, és e módszer révén sarokkövé lett. Az álom, lelkünknek ez az illékony és szerény terméke csak a legújabb időkben lett megvetés tárgya. Régebben nagyra becsült jóvendőmondó, intő és vigasztalást hozó hírnök volt, az istenek küldöttje. Ma mint a tudattalan küldöttjét használjuk fel; neki kell elárulnia azokat a titkokat, amelyek a tudat számára rejtve vannak. És ezt meg is teszi az álom, egészen meglepő pontossággal. A „manifeszt” álom, vagyis az az álmokép, amelyre visszaemlékezünk, Freud felfogása szerint homlokzat, amely a ház belsejéről első látásra semmit sem árul el, hanem ezt az ún. „álomcenzúra” révén igen gondosan elrejtí. Ha mármost, bizonyos technikai szabályok figyelembe tartásával, az álmodót álma egyes részleteiről beszélni hagyjuk, rövidesen kiderül, hogy képzettársításai egy bizonyos irányban és bizonyos témák körül csoportosulnak, amelyeknek egyéni jelentőségük van, és olyan értelmezésre vezetnek, amelyet az álom mögött eleinte nem is mertünk volna sejteni; ez azonban - s ezt gondos összehasonlítással könnyen ki lehet mutatni - igen finom és legkisebb részletekre kiterjedő pontos kapcsolatban áll az álomhomlokzattal. Ez a különös gondolatkomplexus, amelyben az álom minden szála egyesül, a keresett konfliktus, egy bizonyos, a körülményektől függő variációban. A konfliktus kínos és inkompatibilis része Freud szerint annyira fedett vagy feloldott az álom fogalmazásában, hogy vágyteljesülésről beszélhetünk. Ezek természetesen csak igen ritkán nyilvánvaló vágyak beteljesülései, mint pl. az ún. testi inger okozta álmokban, amilyen az alvás közben érzett éhség, amelyet egy kiadós ebéd álma elégít ki. Éppígy az a szorongató gondolat, hogy most pedig már fel kellene kelni, s amely ellentétben áll a továbbalvás vágyával, ahhoz a vágyteljesítő álmoképhez vezet, hogy már felkeltünk stb. De az álmoknak csak igen kis része ilyen egyszerű. Freud szerint vannak az éber tudat képzeivel összeegyeztethetetlen természetű, tudattalan vágyak is. Vannak kínos vágyak,

¹² Vö. Jung: *Diagnostische Assoziationsstudien*, 1906-1910. I-II.

¹³ Jung: *Allgemeines zur Komplextheorie*, Eidg. Techn. Hochschule, Kultur- und Staatswissenschaftliche Schriften, 1934.

amelyeket legszívesebben nem vall be magának az ember, s Freud éppen ezeket tartja az igazi álmoképeknek. Pl. egy leány gyöngéden szereti az édesanyját; azt álmodja azonban egy alkalommal, hogy anyja, végtelen fájdalmára, meghalt. Freud felfogása szerint a leányban él az a számára tudattalan, igen kínos vágy, hogy anyja, akivel szemben valamilyen titkos ellenállást táplál, bárcsak mennél előbb hagyná el az árnyékvilágot. A legkifogástalanabb gyermeknek is lehet ilyen rohama, amely ellen azonban a legerélyesebben tiltakozna, ha rá akarnák bizonyítani. A manifeszt álom látszólag nem tartalmaz vágykielégülést, sokkal inkább félelmet vagy gondot, tehát éppen a feltételezett tudattalan törekvés ellenkezőjét. De tudjuk, hogy a túlzott aggodalom sokszor és jogosan éppen az ellenkezőjére irányuló vágy gyanúját kelti. (A kritikus olvasó mindenesetre joggal kérdezheti: vajon az álom által megjelenített aggodalom túlzott volt-e?) Ilyesfajta álom, amelynél vágyteljesülésről látszólag szó sincs, számtalan van: az álomban feldolgozott konfliktus tudattalan, az lesz tehát a benne adott megoldási kísérlet is. Az álmodó leányban kétségtelenül működik a vágy, hogy édesanyját eltávolítsa; ez a tudattalan nyelvére fordítva annyit jelent, mint: meghalni. A leányt természetesen nem lehet ezzel a szándékkal meggyanúsítani, mivel szigorúan véve nem ő alkotta az álmot, hanem a tudattalan. A tudattalanban él az a - az álmodó leány számára meglepő - törekvés, hogy anyját távolítsa el. Maga ez a tény, hogy ilyesmit álmodik, mutatja, hogy erre tudatosan egyáltalán nem gondol. Egyáltalán nem is érti, miért kellene édesanyját eltávolítania. Tudjuk, hogy a tudattalan egy bizonyos rétege mindazt tartalmazza, ami reminiscenciák és emlékezés terén elveszettnek számít, sőt tartalmazza mindazt, amit az infantilis ösztöntörekvésekből a felnőtt életében nem lehetett felhasználni. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a legnagyobb része mindannak, ami a tudattalamból ered, elsősorban infantilis jellegű: így ez a vágy is, amely tulajdonképpen igen egyszerűen így hangzik: „Ugye, papa, ha a mama meghalt, engem veszel feleségül?” Ez az infantilis vágykifejezés a helyettesítője egy új keletű - az álmodó leány számára ebben az esetben még felderítendő okokból - kínos vágnak, hogy férjhez menjen. Ez a gondolat, vagy helyesebben az ennek megfelelő törekvés komolysága, amint mondják, „leszorult a tudattalanba”, és ott szükségszerűen infantilis módon kell kifejeznie magát, mivel a tudattalan rendelkezésére álló anyag legnagyobb része infantilis reminiscencia.

Ennek az álomnak az esetében látszólag valami infantilis féltékenységről van szó. Az álmodó leány szerelmes atyjába, s ezért szeretné az anyját félretenni az útból. Igazi konfliktusának nyitja azonban ott van, hogy egyfelől szívesen férjhez menne, másfelől azonban nem tudja magát erre végleg elszánni: sose tudhatja az ember, hogy is lesz majd; vajon az illető tényleg illik-e hozzám? stb. Meg aztán otthon is egészen kellemes, és mi lesz, ha el kell válni a mamától, és végleg felnőtté és önállóvá kell lenni...? De azt már nem veszi észre, hogy a házasság gondolata komolyan a közelébe férközött és megfészkelte magát benne, úgyhogy már nem tud visszakapaszkodni a papához és a mamához anélkül, hogy a sors által felvetett kérdést magával ne vinné a családba. Hiszen ő sem a régi gyermek immár, hanem az, aki férjhez szeretne menni. Így tehát férfira vágyódva tér vissza. A családban azonban az apa a férfi, s így rá irányul, a leány tudtán kívül, a férfira vonatkozó vágy. Ez azonban vérfertőzést (incestust) jelent. Ezen a réven egy másodlagos incestusintrika keletkezik. Mármost Freud feltételezi, hogy az incestusra irányuló vágy primer, és ez a tulajdonképpeni oka annak, amiért a leány nem tudja rászánni magát a férjhez menésre. Emellett az ő számára a többi felsorolt ok igen keveset ér. Én ezzel a felfogással szemben már régen arra az álláspontra helyezkedtem, hogy egy-egy incestusvágy alkalmi előfordulása nem bizonyít általános incestushajlamot, éppoly kevésbé, mint ahogyan egy gyilkosság ténye még nem bizonyít általánosan elterjedt konfliktuskeltő gyilkolási vágyat. Nem megyek odáig, hogy kétségbe vonnám minden bűn csírájának a létezését minden egyes egyénben. Azonban e csírák, s egy esetleges konfliktus, valamint egy ezen alapuló személyiséghasadás között, ami tulajdonképpen minden neurózisban fellelhető, még igen lényeges a különbség.

Ha ugyanis közelről figyeljük egy neurózis fejlődését, rendszerint találunk egy kritikus pillanatot, amikor felmerült a probléma, s amely elől a beteg kitért. Ez a kitérés pedig éppolyan természetes és bárhol tapasztalható reakció, mint az alapját alkotó lustaság, kényelemszeretet, gyávaság, félénkség, tudatlanság és tudatosítás hiánya. Ha kellemetlen, nehéz vagy veszélyes valami, attól rendesen vonakodunk, s inkább a tájára sem megyünk. Számomra ezek az okok önmagukban bőven elegendők. A kétségtelenül meglévő és Freud által helyesen látott incesztusszimptomatológia számomra másodrendű, inkább beteges jelenségnek látszik.

Az álom sokszor olyan, látszólag mellékes részletekkel foglalkozik, s ezáltal oly nevetséges lesz, vagy kívülről nézve annyira érthetetlen, hogy legfeljebb csak csodálkozhatunk rajta; ezért mindig némi ellenállást kell legyőznünk, mielőtt komolyan nekiülnénk, hogy az összezilált szálakat türelmes munkával szétfejtjük. Amint azonban megtaláltuk egy álom valódi értelmé felé vezető utat, azonnal az álmodó legsajátabb titkainak közepében vagyunk, és a legnagyobb csodálkozásunkra azt látjuk, hogy a látszólag legértelmetlenebb álom is jelentőséggel telített és tulajdonképpen csupa komoly és fontos dologról ad számot. Ez a felismerés valamivel több tiszteletet követel tőlünk az álmok jelentőségéről szóló ún. babonával szemben, amelyet a mai kor racionális áramlata oly mostohán kezelt.

Freud mondása szerint az álomfejtés „via regia” (királyi út) a tudattalan felé; az álomfejtés vezet be a legmélyebb egyéni titkok közé, amiért is a lélek orvosának és a nevelőjének kezében az álomanalízis felbecsülhetetlen értékű eszköz.

Az analitikus módszer önmagában véve nemcsak a speciális freudi pszichoanalízis, lényegében számos álomelemzésből tevődik össze, s a kezelés folyamán az álmok egymás után felszínre emelik a tudattalan tartalmát, és a napvilág fertőtlenítő hatásának teszik ki; e munka folyamán sok értékes és elveszettnek hitt „darab” is újra napfényre kerül. A dolgok ilyen állapotában nem is várhatunk mást, mint hogy mindazok számára, akik hamis képzeteket táplálnak magukról, e kezelés eleinte kínzásszámba megy, mivel engedelmeskedvén az antik misztikus mondatnak: „Add oda mindazt, amid van; s akkor lesz mit befogadnod!”, oda kell adnunk legkedvesebb illúzióinkat is, hogy valami mélyebb, szebb, átfogóbb életre kelhessen bennünk. Rendszerint régi igazságok kerülnek így napfényre a kezelés folyamán, s érdekes kuriózum, hogy mai kultúránk magaslatán ez a fajta lelki nevelés még szükségesnek mutatkozik - az a fajta nevelés, amely több szempontból Szókratész technikájával hasonlítható össze, ámbár az analízis sokkal nagyobb mélységéig jut el.

A kutatás freudi iránya azt igyekezett bebizonyítani, hogy a patogén konfliktus keletkezésénél az erotikus, ill. szexuális momentumnak kiemelkedő jelentősége van. E teória szerint a tudat tendenciája ütközik az erkölcstelen, elviselhetetlen, tudattalan kívánsággal. A tudattalan vágy infantilis; ez azt jelenti, hogy ez a gyermeki múlt egyik vágya, mely sehogyan sem tud már beleilleszkedni a jelenkorba, tehát elnyomjuk, mégpedig morális indítóokokból. A neurotikus ember lelke gyermeki lélek, amely nehezen visel el önkényes korlátozásokat, melyeknek értelmét nem látja be; igyekszik ugyan a morált elsajátítani, de ezúton meghasonlik önmagával: egyfelől el szeretné nyomni természetes törekvéseit, másfelől fel akar szabadulni, és ezt a küzdelmet hívjuk neurózisnak. Ha ez a konfliktus minden részletében világos, tudatos lenne, valószínűleg sohasem lehetne neurotikus tünetek szülője; ilyesmi csak akkor keletkezik, ha az ember képtelen felismerni lényé másik oldalát, s problémáinak égető voltát. Csak ilyen feltétellel keletkeznek e szimptómák, melyek aztán a lélek elnyomott részét szóhoz juttatják. Tehát Freud szerint a szimptóma nem más, mint elnyomott vágyak teljesülése, amelyek, ha tudatosakká lesznek, a morális meggyőződéssel heves összeütközésbe kerülnek. Mint már mondtuk, a lélek árnyoldala teljesen kivonja magát a tudatos belátás alól; éppen ezért a beteg nem tud vele vitatkozni, nem tudja megjavítani, nem tud vele megalkudni, vagy lemon-

dani róla, mivel tulajdonképpen a tudattalan ösztönök felett már nem képes rendelkezni: ezek a lélek tudatos részéből kiszorultak, és önálló komplexusokká lettek, amelyeket az analízisnek kell nagy ellenállás leküzdése árán újra engedelmességre szorítani. Vannak páciensek, akik éppen azzal kérkednek, hogy ez az árnyoldal nem is létezik a számukra; erősítgetik, hogy nincs semmiféle konfliktusuk, de nem látják, hogy ezzel szemben más, ismeretlen eredetű bajok állják útjukat, hisztérikus szeszélyek, önmagukkal s környezetükkel való örökös kellemtelenkedés, ideges bélhurut, hol itt, hol ott jelentkező fájdalmak, indokolatlan ingerültség, s a közismert ideges szimptómák egész hada.

Azt vetették a freudi pszichoanalízis szemére, hogy felszabadítja a (szerencsére) elnyomott állati ösztönöket az emberben, s ezáltal beláthatatlan szerencsétlenség okozója lehet. E félelemből világosan kitűnik, hogy az emberek mily kevésbé bíznak a mai morális princípiumok hatékonyságában. Ez úgy tünteti fel a dolgot, mintha csupán a hivatalos morál tartaná vissza az emberiséget a féktelenségektől; pedig sokkal hatékonyabb szabályozó a szükség, mely a valóság határait meghatározza, s e határok sokkal meggyőzőbbek, mint az összes erkölcsi alapszabály együttvéve. Igaz, hogy a pszichoanalízis tudatossá teszi az állati ösztönöket, azonban nem azért - mint ahogy egyesek magyarázzák -, hogy aztán odavesse nekik a gyeplőt, hanem hogy elhelyezze és elrendezze őket egy értelmes egészben. Minden körülmények között előny ugyanis, ha valaki személyiségének teljes birtokában van; különben az elnyomott tartalmak más területen állnak gátlólag útjába, és pedig nem a lényegtelen, hanem éppen a legérzékenyebb pontokon. Ha viszont arra nevelik az egyént, hogy világosan lássa saját természetének árnyoldalait, akkor remélhető, hogy ezúton megtanulja embertársát is jobban megérteni és szeretni. A képmutatás csökkenése s az önismeret növekedése csak jó hatással lehet embertársaink megítélése szempontjából; nagyon is hajlamosak vagyunk tudniillik arra, hogy mindazt az erőszakot és méltatlanságot, amelyet saját lelkünkre kényszerítünk, átvigyük embertársainkra is.

A freudi elfojtástan mindenesetre azt a látszatot kelti, mintha úgyszólván csak túl erkölcsös emberek lennének, akik erkölcstelen ösztöneiket elnyomják. Az erkölcstelen ember, aki ösztöneit szabadon kiéli, föltétlenül védett kellene legyen mindenféle neurózissal szemben. Természetesen, amint a tapasztalat mutatja, nem ez az eset. Ez a fajta ember éppolyan neurotikus lehet, mint bárki más. Ha ilyen embert analizálunk, felfedezzük, hogy nála egyszerűen az erkölcsöt fojtották el. Ha az erkölcstelen ember neurotikus, akkor Nietzsche találó formulája szerint a „sápadt gonosztevő” képében jelenik meg előttünk, aki nem áll cselekedete magaslatán.

Itt fel lehet vetni azt a nézetet, hogy a tisztességnek ezen csökevényei csak infantilis-tradicionális konvenciók, amelyek a természetes ösztönéletet szükségtelen béklyóba verték, amiért is ki kell őket irtani. Az „Ecrasez l'infâme!” elvével tehát a „tökéletes kiélés” elméleténél lyukadnánk ki. Ez természetesen fantasztikus és értelmetlen lenne. Azt ugyanis sohasem szabad elfelejteni - s ezt kell a freudi iskola híveinek emlékezetébe idézni -, hogy az erkölcsöt nem kőtablák formájában hozták le a Sínai-hegyről, s kényszerítették rá a népre, hanem a morál az emberi lélek funkciója, amely egyidős az emberiséggel. A morált nem kívülről erőltetik ránk - végtére is a priori benne van mindannyiunkban; nem a törvény, hanem maga a morális lényeg, amely nélkül az emberi közösség együttélése lehetetlen volna. Ezért találkozunk erkölccsel az emberi közösség minden fokán. Az erkölcs ösztönös szabályozója minden cselekvésnek, sőt az állati csoportok együttélését is ez határozza meg. Az erkölcsi törvények azonban mindig csak egy együtt élő emberi csoport határain belül érvényesek; ezen túl megszűnik hatóerejük. E határokon túl már érvényes a régi igazság: „Homo homini lupus” (Ember embernek farkasa). A növekvő kultúrával sikerül mind nagyobb embertömegekre ugyanazt a morált kényszeríteni, anélkül azonban, hogy eddig sikerült volna az erkölcsi törvényeknek az egyes társadalmi határokon túl, azaz az egymástól független társadalmak

csoportjai közti szabad térben is érvényt szerezni. Ott, mint hajdanában, ma is uralkodik a törvénytelenység, a fegyelmezetlenség és a legvadabb erkölcstelenség, amit azonban hangosan csak a mindenkori ellenség mond ki.

A freudi szabály olyannyira meg van győződve a szexualitás alapvető, sőt kizárólagos fontosságáról a neurózisok terén, hogy e meggyőződés következményeit levonva a korabeli erkölcsöt bátran megtámadta. Ez kétségtelenül hasznos és szükséges volt; ezen a téren ugyanis a rendkívül komplikált valósághoz képest túlzottan differenciálatlan felfogás uralkodott, és uralkodik még ma is. Mint ahogy a korai középkorban a pénzüzetekkel való foglalkozás önmagában megvetendő dolog volt, mivel akkor még nem született meg a finoman árnyalt, tapasztalati alapokon nyugvó pénzüzeti erkölcs, hanem helyét csak egyfajta általányerkölcs foglalta el, ugyanígy ma a szexuális erkölcs terén még csak általányszerű szexuális erkölccsel rendelkezünk. Ha egy lánynak törvénytelen gyermeke születik, mindenképp elítélik, és senki sem kíváncsi arra, hogy voltaképpen tisztességes ember-e ez a leány, vagy sem? A szerelem törvény által nem szentesített formája mindenképpen erkölcstelen az emberek szemében, akár értékes emberek, akár pedig züllött alakok a szereplői. Még ma is a „mi?” bűvöl meg bennünket, s megfélemezünk a „hogyan?”-ről, nem vesszük tekintetbe a cselekvő embert, éppúgy, mint ahogy a középkor számára a pénzüzet nem volt más, mint a csillogó, megkívánt arany, tehát éppen ezért maga az ördög.

Pedig egyáltalán nem ilyen egyszerű a dolog. Az erotika mindig kétes dolog, s mindig is az marad, bármit mondjon is róla egy eljövendő törvényhozás. Egyfelől az ember eredeti, állati természetének része, s ez mindaddig így marad, amíg az embernek animális teste lesz. Másfelől a szellem legmagasztosabb megnyilatkozásaival rokon; virágzásra azonban csak akkor jut, ha szellem és ösztön igaz összhangban állnak. Akár az egyik, akár a másik hiányzik, abból kár keletkezik, vagy legalábbis olyan kiegyensúlyozatlan egyoldalúság, amely könnyen csúszhat el a beteges felé. Túl sok állati eltorzítja a kultúrembert, túl sok kultúra beteg állatokat eredményez. Ez a dilemma megmutatja mindazt a bizonytalanságot, amit az erotika az ember számára jelent. Az erotika alapjában véve nagyhatalom, amelyet, akár a természetet, legyőzhetünk és kizsákmányolhatunk, mintha teljes aléltságban lenne. A természetben való győzedelmeskedésnek azonban igen nagy az ára. A természetnek nem elvi nyilatkozatokra, hanem türelemre és bölcs mérsékletre van szüksége.

„Erősz hatalmas démon”, mondja a bölcs Diotima Szókratésznek. Sosem győzhetjük le teljesen, vagy csak saját kárunkra diadalmaskodhatunk rajta. Nem ez a teljes természetünk, de mindenesetre egyik legfontosabb aspektusa. Ebből következőleg a neurózis freudi szexuálteóriája igaz és valóságos princípiumra épül. De az egyoldalúság és kizárólagosság hibájába esik, sőt elköveti azt az elővigyázatlanságot, hogy a megfoghatatlan erőszrt durva szexuálterminológiával próbálja megközelíteni. Freud ebből a szempontból is tipikus képviselője a materialista kornak¹⁴, amely azt remélte, hogy meg fogja oldani a világ rejtélyeit egy kémcsőben. Később, idősebb korában maga Freud is elismerte, hogy elmélete nem kiegyensúlyozott, és erőszaknak, melyet ő libidónak nevez, ellentétpárul a rombolási, ill. halálösztönt adta¹⁵. Hátrahagyott írásaiban így ír erről: „Hosszas habozás és tétovázás után elhatároztuk, hogy

¹⁴ Jung: *Sigmund Freud als kulturhistorische Erscheinung*, in: *Psychologische Abhandlungen*, IV. 119. old. és köv.

¹⁵ Ez a gondolat eredetileg tanítványomtól, dr. S. Spielreintől származik. (Vö. *Die Destruktion als Ursache des Werdens*, in: *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, 1912. IV. 1. füz. 465. old. és köv.) Freud megemlíti e művet. Freud maga a rombolási ösztönt *Jenseit des Lustprinzips* c. műve 5. fejezetében vezeti be.

csak két alapvető ösztönt fogadunk el: erósz és a rombolási ösztönt... Az első célja mind nagyobb egységek megalkotása, és így a megtartás, tehát a kötődés; a másiké ezzel szemben az összefüggések feloldása, s ennek révén a dolgok elpusztítása... Ezért halálösztönnek is nevezzük.”

Megelégszem ennek a megemlékezésével, anélkül, hogy e felfogás kérdéses voltára behatóbban kitérnék. Elég világos úgyis, hogy az életnek, mint minden folyamatnak, kezdete és vége van, s hogy minden kezdet egyúttal a vég kezdete is. Freud gondolata alapjában véve az az egyszerű tény, hogy minden folyamat energetikus jelenség, s hogy energia egyáltalán csak ellentétek közti feszültségekből keletkezhet.

3. fejezet

A MÁSIK NÉZŐPONT: A HATALOMVÁGY

Ennek az új lélektannak a problémáját mindeddig lényegében Freud szempontjából vizsgáltuk. Kétségtelenül olyasvalamit láttunk itt meg, olyan igazságot, amelyre talán büszkeségünk, kultúröntudatunk nemet mond; de még mélyebben bennünk valami igennel felel. Nagyon sok ember számára ez ingerlő, ellentmondásra készíti őket, sőt félelmet kelt bennük; ezért nem akarják elismerni. Szörnyű az a gondolat, hogy az embernek „árnyoldala” is van, amely nemcsak apró gyöngeségekből és szépséghibákból áll, hanem valósággal démoni dinamikájú. Az egyes ember ritkán tud erről; mert neki, mint egyénnek, hihetetlennek tűnik, hogy valahol vagy valamiképp kénytelen túllépni saját határait. De ha ez az ártatlan lény tömeget alkot, alkalmasint őrjöngő szörnyeteggé torzul, minden egyed csak a monstrum testének apró sejtje lesz, és mint ilyen, akarva, nem akarva, nem tehet mást, ki kell elégítenie a bestia vérszomját, sőt minden erejével táplálnia kell azt. Az emberi lélek árnyoldalának ezt a lehetőségét csak homályosan sejtjük, s e sejtelem miatt nem akarunk róla tudomást venni. Vakon küzdünk az eredendő bűn gyógyító dogmája ellen, amely pedig oly hihetetlenül igaz. Sőt az ember még önmagának is vonakodik bevallani e konfliktust, bár kínosan tapasztalja jelenlétét. Érthető módon az a pszichológiai irányzat - még ha bizonyos tekintetben egyoldalúan eltúlzott is -, amely az ember árnyoldalát helyezi előtérbe, rossz fogadtatásra talál, sőt rémületet kelt, hiszen arra kényszeríti bennünket, hogy szembenézzünk e probléma feneketlen mélyével. Egy sötét sejtelem azt mondja, hogy e negatív oldal nélkül nem vagyunk egészek, hogy testünk van, amely - mint a testek általában - elkerülhetetlenül árnyékot vet, s ha megtagadjuk e testet, nem vagyunk többé háromdimenziósak, hanem lapos és élettelen lények. E test azonban állat, s állati lelke van, azaz az ösztönnek feltétlenül alávetett, élő rendszer. Az árnyékoldal hozzánk tartozó voltának felismerése azt jelenti, hogy igent mondunk az ösztönnek, s ezzel magunkra vállaljuk azt a hatalmas dinamikát, amely a háttérből fenyeget. Ettől akar bennünket a kereszténység aszketikus erkölce megszabadítani, még azon veszély árán is, hogy az ember állati ösztönvilágát leggyökerében támadja meg.

Világos-e előttünk, mit jelent: igent mondani az ösztönre? Nietzsche igen komolyan akarta és tanította ezt. Igen, ritka szenvedéllyel áldozta fel magát, egész életét az „Übermensch” eszméjének oltárán, annak az embernek a gondolatáért, aki ösztöneire hallgatva túljut önmagán is. S hogy fejezte be életét? Úgy, ahogy Nietzsche maga jóslta *Zarathustrá*-jában: a kötéláncos halalos, intő bukása lett a sorsa, azé az emberé, aki nem bírta ki, hogy „átugorjék”. A haldoklóhoz így szólt Zarathustra: „A lelked hamarabb halott lesz, mint a tested!” S a törpe azt mondja később Zarathustrának: „Ó, Zarathustra, bölcsesség köve, magasra dobtad magad, de minden feldobott kőnek le kell esnie! Magad mondtad ki megköveztetésed ítéletét. Ó, Zarathustra, messze dobtad el a követ, de rád fog visszahullani!” Midőn elkiáltotta maga fölött az „Ecce homo”-t, már késő volt, mint hajdan, e szavak születésekor, s a lélek keresztre feszítése megkezdődött a test halála előtt.

Annak az életét, aki így tanított igent mondani az életre, kritikailag kell szemügyre vennünk, hogy e tan hatását kutathassuk. Ha életét e szempontból vizsgáljuk, azt kell mondani: Nietzsche az ösztönön túl élt, a heroizmus magaslati légkörében, s e magaslatot csak a leggondosabb diétával, kiválasztott klímában, nevezetesen igen sok altató révén tudta csak elérni és megtartani - míg végül is az agy megpattant az erőfeszítésben. Életigenlésről beszélt, s a saját élete az élet tagadása volt. Túlzottan undorodott az embertől, különösképpen az ösztöneinek élő emberállattól. Végül is nem bírta lenyelni álmai kísértő varangyos békáját. A

zarathustrai oroszlán ordítása minden, az együttélés után kiáltó „magasabb rendű” embert visszakergetett a tudattalan barlangjába. Ezért nem győzhet meg bennünket az ő élete a tanításáról. Mivel a „magasabb rendű” ember is szeretne aludni altató nélkül, szeretne életképes lenni Naumburgban és Baselban is, a „köd és árnyék” ellenére is, nőt kíván és utódokat, érvényesülést és tekintélyt az emberi nyájban, számtalan köznapi szokást, akár a nyárspolgárit is. Ez az ösztön, az állati életösztön, nem éltette Nietzschét. Beteges egyéniség volt, de ez nem ártott sem nagyságának, sem jelentőségének.

De hát mi éltette, ha nem az ösztön? Valóban szemére vethetjük-e Nietzschének, hogy ösztöneit a gyakorlatban megtagadta? Ebbe ő aligha egyeznék bele. Sőt bebizonyítaná - minden különösebb nehézség nélkül -, hogy ösztöneit a legmagasabb fokon élte. Azonban hogy lehet az, kérdezzük elámultan, hogy az emberi ösztönvilág őt éppen az emberkerülésbe, a teljes elmagányosodásba, a tömegén túli, undorától védett világba vezette? Úgy képzeljük, hogy az ösztön éppen összefűz, párosít, nemz, a jó élet s az élvezetek, az érzéki vágyak beteljesülése felé kerget. Azt azonban egészen elfelejtjük, hogy ez az ösztönöknek csak egyik lehetséges iránya. Nemcsak a fajfenntartásnak, az önfenntartásnak is van ösztöne.

Nietzsche nyilván erről az utóbbi ösztönről beszél, nevezetesen a hatalomvágyról (Wille zur Macht). Minden egyéb, ami ösztönszerű, az ő számára csak a hatalomvágy kísérője: a freudi szexuálpszichológia szempontjából súlyos tévedés, az élettan teljes félreértése, egy dekadens neurotikus balfogása. A szexuálpszichológia minden híve könnyedén be fogja bizonyítani, hogy mindaz, ami heroikus és túlfeszített Nietzsche világ- és életszemléletében, nem más, csak az „ösztön” félreismerésének és elnyomásának eredménye; ti. annak az ösztönnek, amelyet ez a pszichológia alapvetőnek tart.

Nietzsche esete egyfelől azt mutatja, hogy mi a következménye a neurotikus egyoldalúságnak, másfelől, hogy milyen veszedelmeket rejt magában, ha túltesszük magunkat a kereszténységen. Nietzsche kétségtelenül mélyen átélte az állati természet keresztény tagadását, s egy magasabb emberi teljességre törekedett, túl jón és rosszon. Mindazok, akik a keresztény magatartás alapjait komolyan bírálják, az általa nyújtott védelemtől is megfosztják magukat. Az ilyen ember elkerülhetetlenül kiszolgáltatja magát a benne lévő állati léleknek. Ez a dionüszoszi mámor pillanata, a „szőke bestia” lenyűgöző megnyilatkozása, mely a mit sem sejtőt soha nem ismert borzongás közben szállja meg. A megszállottság hérosszá, Istenhez hasonló lénné, emberen túli nagysággá teszi, úgy érzi, hogy jón és rosszon 6000 lábnyira van túl.

A szemlélő pszichológus ezt az állapotot „azonosulás az árnyékkal” néven ismeri; e jelenség a tudattalannal való összeütközés e pillanataiban a legnagyobb szabályossággal következik be. Ez ellen csak a józan önkritika segít: mindenekelőtt is nagyon valószínűtlen, hogy éppen egy világmegváltó igazságot fedeztünk volna fel; ilyesmi a világtörténelemben a legritkábban fordul elő. Másodszor nagy gonddal kell az után kutatni, hogy hasonló eset máshol nem fordult-e elő? Nietzsche pl. úgy is mint filológus, egypár nagyon jelentős ókori párhuzamot találhatott volna, amelyek bizonyára megnyugtathatták volna. Harmadszor figyelembe kell venni, hogy a dionüszoszi élmény semmi más nem lehet, legfeljebb csak a pogány vallási formákba való visszaesés, tehát alapjában véve ezzel semmi újat nem fedeztünk fel, s csak ugyanaz az eseménysor kezdődhetne újból. Negyedszer feltétlenül előre kell látnunk, hogy a hangulat hősi-isteni magasságokig való fokozását halálos biztonsággal fogja egy ugyanilyen mély hanyatlás követni. Így abba az előnyös helyzetbe kerülhetnénk, hogy ezt az egész rajongást egy fárasztó hegyi túra méreteire csökkenthetnők, amelyet az örökös hétköznapi követ. Amint a patak a völgyet s a széles folyamat keresi, amely a sík tájak felé törekszik, ugyanúgy az élet is nemcsak hétköznapi közt folydogál, de mindent hétköznapivá is tesz. A

szokatlan, ha nem akarjuk, hogy katasztrófához vezessen, legfeljebb a mindennapok közé lophatja be magát, de azt is csak ritkán. A krónikussá lett heroizmus görcsben végződik, s a görcs neurózishoz; vagy katasztrófához, vagy mindkettőhöz vezet. Nietzsche e magasfeszültségen fennakadt. De ezzel az eksztázissal akár a kereszténység mellett is kitarthatott volna. Ez legkevésbé sem felelet az állati lélekre; mivel az eksztatikus állat képtelenség. Az állat követi élete törvényét, nem tesz sem többet, sem kevesebbet: akár jámbornak és engedelmesnek is nevezhetjük. Az eksztatikus ember azonban átugorja az élettörvényt, s a természet szempontjából rendellenesen viselkedik. A rendellenesség az ember kizárólagos előjoga, akit öntudata és szabad akarata alkalomadtán az állati természetbe kapaszkodó gyökereitől „contra naturam” is eloldozhat. Ez a sajátság a kultúra elengedhetetlen alapfeltétele, de a lelki betegségé is, ha eltúlozzák. Kár nélkül csak egy bizonyos fokú kultúrát bír el az ember. A kultúra és természet vég nélküli dilemmája alapján a túl sok és a túl kevés kérdése, nem pedig vagylagos feltétel.

Nietzsche esete a következő kérdés elé állít bennünket: vajon az, ami a tudat s az árnyékoldal összeütközése folytán megnyilvánult előtte, nevezetesen a hatalomra való törekvés, felfogható-e másodlagos, elnyomós jelenségként? Vajon a hatalomvágy genuin-e, vagy csak valami másodlagos? Amennyiben az árnyékoldallal való konfliktus szexuális képzetek özönét szabadította volna el, tiszta lenne a helyzet; de másképp történt. Az egész csírája nem erősz, hanem az én hatalma; ebből arra kellett következtetni, hogy nem az erősz, hanem a hatalomvágy volt elfojtva. Véleményem szerint nincs tehát semmi alapunk azt feltételezni, hogy az erősz genuin lenne, a hatalomvágy azonban nem. A hatalomvágy minden bizonnyal ugyanolyan hatalmas démon, mint az erősz, éppoly régi és eredendő is.

Nem fogadható tehát el, hogy egy olyan életet, mint Nietzscheé volt, aki ritka következetességgel élte át a természete alapját képező hatalmi ösztönt egészen a tragikus végig, csalóka látszatnak nyilvánítjuk ki; ezzel ugyanabba az igazságtalanságba esnénk, mint Nietzsche, aki ellenlábasáról, Wagnerről így nyilatkozott: „Minden hamis benne; ami őszinte, azt elrejt vagy elleplezi. Komédiás, a szó teljes, jó és rossz értelmében.” Honnan ez az előítélet? Wagner éppen annak az alapösztönnek a képviselője, amely Nietzsche figyelmét elkerülte, s amelyre Freud pszichológiája épült. Ha Freudnál az után kutatunk, hogy e másik ösztönt, a hatalomvágyat ismeri-e, akkor ezt az „én-ösztön” neve alatt találjuk. De pszichológiájában az „én-ösztön” csak tengődik a szexuális momentum bő, túlságosan is bő kifejtése mellett. Valójában azonban az emberi természet elkeseredett és vég nélküli harc színhelye az én-elv és az ösztönelv között: az én csupa korlát, míg az ösztön határtalan, s mindkét princípium egyenlő erejű. Bizonyos szempontból boldognak mondhatja magát az ember, hogy csak az egyik ösztönről tud, és okosabb is óvakodni a másik megismerésétől. Ha a másik ösztönt is megismeri, már veszve van; a fausti konfliktus bűvkörébe lépett. Goethe a *Faust* első részében megmutatta, mit jelent az ösztön igenlése; a második részben pedig, hogy mit jelent az én és borzongató tudattalan világának elfogadása. Mindaz, ami jelentéktelen, kicsinyes és gyáva bennünk, visszahúzódik, elmenekül ez elől - és erre van egy kiváló eszköz: ilyenkor ugyanis felfedezzük, hogy az a „más” bennünk tulajdonképpen egy „másik”: egy másik ember, aki mindazt, ami félelmetes és elítélendő bennünk, gondolja, teszi, érzi és kívánja. Ezzel a szörny a kezünk közé került, s elégedetten indíthatjuk meg ellene a harcot. Ebből keletkeznek aztán azok az idült allergiák, amelyeknek néhány mintapéldányát megőrizte számunkra az erkölcstörténet. Különösen átlátszó példa a már említett „Nietzsche contra Wagner, contra Paulus” stb. eset. A mindennapi életben nyüzsögnek az ilyen példák. E mély értelmű eszköz révén menekszik meg az ember a fausti katasztrófa elől, amihez sem bátorsága, sem ereje nincsen. Aki egész ember, az azonban tudja, hogy legelkeseredettebb ellensége vagy azoknak egész csoportja sem ér fel azzal a leggonoszabb ellenféllel, azzal a „másikkal”, aki „keblében

lakik”. Nietzscheben egy Wagner lakozott; azért irigyelte tőle Parsifalt; de ami még rosszabb: benne, Saulusban, Paulus is lakozott. Ezért viselte Nietzsche a szellem stigmáját; át kellett élnie Saulusként a keresztre feszítést, amidőn az a „másik” elültette benne az „Ecce homó”-t. Ki tört össze a kereszttel? - Wagner vagy Nietzsche?

A sors úgy akarta, hogy éppen Freud egyik első tanítványa, Alfred Adler¹⁶ alapozott meg egy olyan nézetet a neurózis lényegéről, amely kizárólagosan a hatatom princípiumára épült. Nem kevésbé érdekes; sőt különösképpen izgató látni, hogy ugyanazok a dolgok ellentétes megvilágításban tökéletesen különböznek. Hogy az alapvető ellentétet mindjárt előlegezzem, ki kell jelentenem, hogy mindaz, ami Freudnál előzetes tények, szigorú kauzalitás következménye; Adlernál a végcél által meghatározott elrendezés (arrangement). Vegyünk egy egyszerű példát: egy fiatalasszonyt beteges félelmek kezdenek gyötörni. Éjszakánként velőtrázó sikollyal ébred holmi lidércnyomásos álomból, nem tud utána megnyugodni, férjébe kapaszkodik, könyörög, hogy ne hagyja el soha, újra meg újra szeretné hallani, hogy tényleg szereti őt stb. Lassanként ebből ideges asztma fejlődik; amely rohamokban nappal is fellép.

A freudi iskola ebben az esetben rögtön a kórkép belső, okozati összefüggése után kutat: mit tartalmaztak az első, lidércnyomásos álmok? Vad bikák, oroszánok, tigrisek; gonosz férfiak estek neki: Mi jut erről eszébe a betegnek? Egy olyan eset, amely még lánykorában történt vele, nevezetesen: a hegyek közt volt egy üdülőhelyen. Sokat teniszeztek, s amint szokás, a játékosok összeismerkedtek. Volt ott egy fiatal olasz is, aki különösen jól játszott; s esténként ügyesen gitározott. Ártatlan flört fejlődött ebből, s egy holdfényes estén sétálni mentek. Ez alkalommal „váratlanul” kitört az olasz temperamentum, a mit sem sejtő leány legnagyobb rémületére. Eközben a fiú „úgy nézett rá”, olyan tekintettel, amelyet a leány sosem tudott elfelejteni. E tekintet üldözi őt még ma is álmaiban, még az őt kergető vadállatok tekintete is olyan. Vajon e tekintet tényleg csak az olasztól származik? Erről egy másik reminiscencia tájékoztat bennünket: a páciens kb. 14 éves korában. veszítette el atyját egy szerencsétlenség következtében. Atyja nagyvilági ember volt, és sokat utazott. Kevéssel halála előtt magával vitte egyszer leányát Párizsba; ahol többek közt a Folies Bergères-t is meglátogatták. Itt olyasmi történt, ami a leányban feldolgozhatatlan benyomást hagyott. Miközben kimentek a színházból, egy kifestett nőszemély hallatlanul orcátlan módon közeledett hirtelen atyjához. A lány ijedten pillantott az apjára, hogy az vajon mit tesz - s ekkor ugyanazt a tekintetet látta, ugyanaz az állati tűz égett atyja szemében. E megmagyarázhatatlan valami éjjel-nappal üldözte akkoriban. Atyjához való viszonya e pillanattól megváltozott. Hol ingerlékeny volt, mérges és szeszélyes, hol túlzott szeretetet tört ki rajta; majd ok nélkül sírógörcsöt kapott, s egy időn keresztül, de csak ha atyja otthon volt, az asztalnál cigányútra ment a falat, minek folytán fuldoklási rohamokat kapott, amelyeket egy-két napos teljes rekedtség követett. Amidőn atyja hirtelen haláláról hírt kapott; határtalan fájdalom lett úrrá rajta, ami hisztérikus nevetőgörcsben csúcsosodott ki. Aztán rövidesen megnyugodott, állapota gyorsan javult, s a neurotikus szimptómák szinte teljesen eltűntek. A múlta lassanként a feledés fátyla borult. Csak az olasz fiatalemberrel kapcsolatos kaland kavart fel benne olyasvalamit, amitől ő maga is megrémült. Ekkor gyorsan szakított a fiatalemberrel. Pár év múlva férjhez ment. A jelenlegi neurózis csak a második gyermek után kezdődött, abban a pillanatban, amikor felfedezte, hogy férje egy másik nő iránt kezd érdeklődni.

Ebben az esetben sok minden kérdéses: mi pl. az anya szerepe? Az anyáról meg kell mondanunk, hogy igen ideges volt, s minden lehetséges szanatóriumot és gyógymodot kipróbált. Neki is ideges asztmatikus és félelmi szimptómái voltak. Amennyire csak a beteg

¹⁶ *Über den nervösen Charakter* (Az ideges jellemről), 1910.

vissza tud emlékezni, a szülei között igen kimért volt a viszony. Anyja nem értette meg atyját. A beteg mindig úgy érezte, hogy ő sokkal jobban megérti. Ezért kedvence is volt apjának, amiből következőleg anyjához nem fűzték bensőséges szálak.

Ezek az adatok elégségesek ahhoz, hogy a kórtörténet lefolyását áttekinthessük. A mostani szimptómák mögött olyan képzetek állnak, amelyek elsőrendűen az olasszal kapcsolatos élményre utalnak, távolabbról azonban világosan atyjához kapcsolódnak, akinek boldogtalan házassága már korán lehetőséget adott a kisleánynak, hogy megszerezze azt a helyet a családban, amelyet eredetileg anyjának kellett volna betöltenie. E hódítás mögött természetesen az a képzet áll, hogy ő az igazán atyjához méltó nő. Az első neurotikus roham akkor jelentkezik, amikor ez a képzet erős sérülést kap, valószínűleg ugyanazt, amelyet anyja kapott (s amely a gyermek előtt nyilvánvalóan ismeretlen volt). E szimptómák könnyen megérthetők, mint a csalódott és megcsúfolt szerelem kifejezései. A fuldoklás azon a torokszorító érzésen alapszik, amely ismert kísérőjelensége olyan erős affektusoknak, amelyeket nem tudunk teljesen „lenyelni”. (Mint ismeretes, a nyelvi metaforák gyakran utalnak hasonló fiziológiai jelenségekre.) Midőn atyja meghalt, tudata halálosan megrendült, „árnyéka” azonban nevetett, hasonlatosan Till Eulenspiegelhez, aki szomorú volt, midőn a hegyről lefele ment, s nevetett, ha a hegyre felkapaszkodott, mert mindig a következő útszakaszra gondolt. Ha atyja otthon volt, zavartnak s betegnek érezte magát; ha elment, mindjárt jobban lett, mint az a számtalan férj és feleség, akik még kölcsönösen rejtegetik az édes titkot, hogy nem tartják egymást feltétlenül és minden körülmények között nélkülözhetetlennek.

A tudattalan annak idején bizonyos fokig joggal nevetett, ezt a következő egészséges korszak teljesen bebizonyította. Sikertelt neki a megelőző eseményeket a süllyesztőben eltüntetni. Csak az olasszal való kalandja fenyegetett azzal, hogy az alvilágot újra felszínre hívja, de a leány gyors mozdulattal csapta rá az ajtót, és sikertelt is egészségesnek maradnia; a neurózis sárkánya csak akkor mászott elő, amikor a feleség és anya szerepének teljességében már minden veszélyen túl érezte magát.

A szexuálpszichológia erre azt mondja: a neurózis abban gyökerezik, hogy a beteg végső fokon még ma sem tudott atyjától elszakadni. Ezért idézi fel azt az olasszal kapcsolatos élményt, amelyben ama titokteljes valamit felfedezte; ugyanazt az élményt, amely atyjával kapcsolatban oly megrázóan hatott rá. Ezek az emlékek természetesen újra megelevenedtek a férfival való azonos tapasztalattal kapcsolatban, amely a neurózist tulajdonképpen kiváltotta. Azt lehetne mondani, hogy a neurózis alapja és tartalma az atyához fűződő képzeletbeli infantilerotikus kapcsolat és a férje iránti szerelem közötti konfliktus.

Ha azonban ugyanezt a kórképet a „másik” ösztön, nevezetesen a hatalomvágy nézőpontjából szemléljük, egészen másként fest a dolog. Szülei sikertelen házassága kiváló alkalom volt a gyermeki hatalomöszön megnyilatkozása számára. A hatalomvágy ugyanis azt követeli; hogy az én minden körülmények között „fölül maradjon”, mindegy, hogy egyenes vagy kerülő úton. Az „egyénség integritását” mindenestre meg kell őrizni. A környezetnek akár látszólagos kísérlete is, hogy az alanyt bár csak a legkisebb mértékben leigázza, „férfias tiltakozást” (männlicher Protest) vált ki Adler kifejezése szerint. Az anya csalódása és neurózisba való visszahúzódása kiváló alkalmat nyújtott leányának arra, hogy fölülkerekedjék, hatalmát kiterjessze. A szeretet és a simulékony viselkedés a hatalmi ösztön szempontjából közismerten kiváló eszközök a cél eléréséhez. Gyakran az erényesség is arra szolgál, hogy a másik elismerését kikényszerítsük. A leány szeretetre méltó, alkalmazkodó viselkedésével már gyermekkorában biztosítani tudta előnyös helyzetét atyjánál, sőt sikertelt anyja fölébe kerekednie - nem mintha annyira szerette volna az apját, hanem mert a szeretet jó eszköz volt a fölülkerekedésre. Atyja halálhírére bekövetkező nevetőgörcse beszédes bizonyítéka ennek.

Az ember hajlamos arra, hogy egy ilyesfajta kijelentést a szeretet undorító leértékelésének, ha nem egyenesen rosszindulatú inszINUÁCIÓNAK tartson - de gondolkozzunk egy pillanatra, s nézzünk körül a való világban. Vajon egyet sem láttunk-e a számtalan ember közül, akik addig szeretnek, és addig hisznek is szerelmükben, míg céljukat el nem érték, s utána úgy fordulnak el szerelmük tárgyától, mintha sosem lett volna semmi közük hozzá? S végül: nem így jár-e el a természet maga is? „Céltalan” szerelem elképzelhető-e egyáltalán? Ha igen, úgy ez a legnagyobb erények közé tartozik, amely éppen ezért végtelenül ritka. Talán általában hajlik az ember arra, hogy szerelme céljáról a lehető legkevesebbet gondolkozzék; különben olyan felfedezésre juthatnánk, mely saját szerelmünk értékét sokkal előnytelenebb fényben mutatná meg.

Az apa halálakor a páciens nevetőgörcsöt kapott - ekkor tehát végérvényesen felülkerekedett. A nevetőgörcs hisztérikus volt, azaz pszichogén szimptóma, olyasmi, amely tudattalan motívumokból ered, nem pedig a tudatos énből. Ez le nem becsülhető különbség, amely egyúttal azt is megmutatja, honnan és hogyan erednek bizonyos emberi erények. Az ellentétes indulatok a pokolba kerültek, vagyis modern kifejezéssel, a tudattalanba, ahol tudatos erényeink ellenpárjai már régen gyülekeznek. Ezért már erényességből sem akarunk hallani a tudattalanról; sőt egyenesen az erényes bölcsesség teteje azt állítani, hogy nincs is tudattalan. Sajnos azonban mindnyájunkkal az történik, mint Medardus fráterrel, E. T. A. Hoffmann *Az ördög elixírjé*-ben; valahol él egy testvérünk, egy ijesztő, borzadályt keltő ember: saját, megtestesül, a vér kötelékével hozzánk láncolt alteregónk; aki mindazt birtokolja, és gonosz szándékkal felhalmozza, amit mi a legszívesebben szőnyeg alá sepernénk.

Betegünkön akkor törtek ki az első neurotikus rohamok, amikor rájött arra a tényre, hogy atyjának olyan oldala is van, amely fölött ő nem uralkodhatik. S ekkor világosodott meg benne, hogy mire is volt jó anyja neurózisa: ha ugyanis olyasmire találunk, amit sem ésszel, sem bájjal uralmunk alá hajtani nem tudunk, még mindig van egy „arrangement, amelyet a leány eddig nem ismert, de amelyet anyja már korábban felfedezett: a neurózis. Így esett meg, hogy utánózni kezdte anyja neurózisát. De, kérdezhetjük csodálkozva, mire szolgálhat a neurózis? Mi lehet az eredménye? Akinek közvetlen környezetében előfordult már egy határozottan neurotikus eset, jól tudja, hogy ezzel mi mindent lehet „elérni”.

Nincs is jobb módszer a neurózisnál, hogy egy egész ház fölött zsarnokoskodjunk. Fuldoklási és szívrohamok, mindenfajta görcs igen nagy hatást érnek el, amelyen alig tudjuk túltenni magunkat. Elszabadulnak az együttérzés hullámai, ragaszkodó szülők magasztos aggodalma, küldöncök futkosása, telefoncsengetés, elősiető orvosok, súlyos diagnózisok, alapos vizsgálatok, hosszadalmas kezelés, jelentős kiadások, s a nagy hűhó közepette fekszik az ártatlanul szenvedő beteg, akinek még végtelenül hálásak is vagyunk, ha a „görcsöket” valahogy kibírta.

E felülmúlhatatlan „arrangement”-t (hogy megmaradjunk Adler kifejezésénél) fedezte fel a gyermek, és alkalmazta ismételten sikerrel, ha atyja jelen volt. Az apa halálával mindez szükségtelemmé vált, mert most már végleg felülkerült. Az olaszt hamarosan félredobta, amidőn a leány nő voltát túlzottan hangsúlyozta, saját férfiasságára emlékeztetve egyidejűen. Midőn megfelelő házassági lehetőség kínálkozott, a lány szerelmes lett, zúgolódás nélkül fogadta el a feleség és anya sorsát. Minden a legjobb úton haladt, amíg felsőbbrendűségét meg tudta őrizni. Amint azonban férje csak egy kis érdeklődést is mutatott valaki más iránt, mint hajdanában, azonnal az eredményes „arrangement”-hoz nyúlt, szóval közvetett erőszakhoz; most bukkant rá férje lelkének arra az oldalára, amely fölött már atyjánál sem uralkodott soha.

Ez a betegség magyarázata a hatalompszichológia szempontjából. Félek, hogy az olvasó is úgy jár, mint az egyszeri kádi, aki előtt az egyik fél ügyvédje szónokolt. Mikor az befejezte, ezt mondta a kádi: „Jól beszéltél; látom, igazad van.” Aztán a másik fél ügyvédje beszélt, s

midőn az is befejezte, a kádi megvakarta a füle tövét, és így szólt: „Jól beszéltél; látom, neked is igazad van.” - Nem kétséges, hogy a hatalomvágy egészen rendkívüli szerepet játszik az ember életében. Az is igaz, hogy a neurotikus tünetegyüttesek rafinált „arrangement”-ok is, amelyek hihetetlen makacssággal és ravaszsággal, kérlelhetetlenül követik céljaikat. A neurózis célra irányul. Ezzel a megállapítással Adler nagy szolgálatot tett.

A két álláspont közül melyiknek van hát igaza? E kérdés sok fejtörést okozhat. A két magyarázatot nem lehet könnyen összeegyeztetni, hiszen tökéletesen ellentmondanak egymásnak. Az egyik esetben az erősz és sorsa a lényeges és döntő tény, a másik esetben pedig az én hatalomvágya. Az első esetben az én mintegy az erősz függeléke; az utóbbiban a szerelem vagy szeretet csak eszköz arra, hogy fölülkérülhessünk. Ha az én hatalma áll közel szívünkhöz, fellázadunk az első felfogás ellen; akinek azonban az erősz a fontosabb, sosem fog tudni megbékülni az utóbbi felfogással.

4. fejezet

A BEÁLLÍTOTSÁGI TÍPUS PROBLÉMÁJA

Az előző fejezetekben ismertetett két elmélet összeegyeztethetetlen volta egy olyan magasabb rendű szempontot kíván, amelyben ezek mégis egységre juthatnak. Nem szabad az egyiket a másik kedvéért elvetni, bármilyen kényelmes megoldás lenne is ez; mert ha a két elméletet részrehajlás nélkül vizsgáljuk, nem tagadhatjuk, hogy mindkettő jelentős igazságok letéteményese, s bármennyire ellentétesek is, az egyik nem zárhatja ki a másikat. Freud elmélete nyilvánvalóan egyszerű, hogy szinte fáj az embernek, ha valaki ellentétes állítással rést üt egységébe. De mindez igaz Adler teóriájáról is. Ez is szembeszökően egyszerű, és ugyanannyit magyaráz meg, mint Freud elmélete. Nem csoda hát, ha a két iskola hívei makacsul ragaszkodnak egyoldalúságukban is igaz elméleteikhez. Emberileg érthető okokból nem szívesen adnának fel egy szép, kerek elméletet, hogy egy paradoxont kapjanak cserébe, vagy ami még rosszabb, hogy elveszenek az ellentétes nézőpontok zűrzavarában.

Mivel mindkét elmélet nagymértékben igaz, vagyis tárgyukat látszólag megmagyarázzák, a neurózisnak nyilvánvalóan két ellentétes aspektusa van, amelyek közül az egyiket Freud, a másikat Adler tana ragadta meg. Mi az oka azonban annak, hogy az egyik kutató az éremnek csak egyik, a másik pedig csak a másik oldalát látta meg? Miért hiszi mindkettő magáról, hogy egyedül ő a helyes felfogás letéteményese? Nyilván azért, mert mindkét kutató pszichológiai alkata a neurózisnak csak azt az oldalát láttatta meg velük, amely sajátágaiknak megfelelő. Nem lehet feltételezni, hogy Freud elé egészen más neurotikus esetek kerültek volna, mint Adler elé. Mindkettő nyilvánvalóan azonos tapasztalatból indul ki; de mivel egyéni alkattuk folytán ugyanazt a dolgot különbözőképpen látják, alapvetően ellenkező szempontokat és elméleteket fejlesztenek belőle. Adler azt látja, hogy egy magát elnyomottnak és kisebb értékűnek érző alany „tiltakozással”, „arrangement”-okkal és más célszerű „mesterfogásokkal” igyekszik a maga számára a felsőbbrendűség illúzióját biztosítani, mindegy, hogy szülők, nevelők, előljárók, tekintélyek, helyzetek, intézmények vagy más effajta dologgal szemben. Még a szexualitás is csak a „mesterfogások” között talál helyet. E nézet alapját az alany (szubjektum) rendkívüli hangsúlyozása alkotja, amellyel szemben a tárgy (objektum) sajátossága és jelentősége teljesen eltűnik. Csak mint elnyomó irányzatok hordozói jöhetnek számításba. Azt hiszem, nem tévedek, ha feltételezem, hogy a szerelmi kapcsolat és egyéb, a tárgyra irányuló vágy Adlernál is lényeges tényező; neuróziselméletében még sincs olyan elvi jelentősége, mint Freudnál.

Freud pácienseit fontos tárgyakhoz való kapcsolatukban és függőségükben látja. Az apa és az anya nagy szerepet játszanak; bármilyen jelentős befolyás vagy körülményváltozás következik be a páciens életében, az egyenes okozati kapcsolatban áll ezekkel az ősi hatalmakkal. Elmélete egyik alappillére az indulatátvitel fogalma, azaz a betegnek az orvoshoz való viszonya. Egy bizonyos módon értékelt tárgyat mindig kívánunk, vagy ellenállunk neki; szüleinkhez való, kisgyermekkori kapcsolatunk mintájára. Az alany alapján véve csak vak gyönyör utáni vágyat érez. A vágy értékét mindig sajátos tárgytól kapja.

Freud számára legnagyobb jelentőségű a tárgy, és determináló ereje szinte kizárólagos, míg az alany meglepően jelentéktelen marad, és tulajdonképpen nem más, mint a gyönyör utáni vágy forrása és a „félelem helye”. Mint már hangsúlyoztuk, Freud ismeri az „én-ösztönöket”; de már ez a kifejezés maga is arra mutat, hogy ég és föld különbség van az ő elképzelése szerinti alany és ama mindent meghatározó hatalom között, amit ugyanaz az alany Adler számára jelent.

Mindkét kutató természetesen az alanyt a tárgyhoz való viszonyában látja; de mégis mekkora szemléletbeli különbség! Adler azt az alanyt hangsúlyozza, amely biztosítja magát, és bármiféle tárggyal kerül szembe, föléje próbál kerekedni; Freud viszont pusztán a tárgyat hangsúlyozza, amely bizonyos meghatározott tulajdonsága révén az alany kéjvágyát serkenti vagy akadályozza.

E különbség nem lehet más, csak a vérmérséklet különbsége, az emberi szellem két típusának ellentéte, amelyben az egyik a döntő befolyást túlnyomóan az alanyból, a másik viszont túlnyomóan a tárgyból vezeti le. Egy közbülső nézet, pl. a „common sense” (a józan ész) álláspontja szerint azt kell feltételeznünk, hogy az emberi cselekvést az alany és a tárgy egyaránt meghatározzák. Ezzel szemben mindkét kutató arra hivatkozik, hogy az ő elméletük nem a normális ember lélektanának magyarázatát célozza, hanem a neurózis elméletét. Akkor azonban Freudnak saját esetei egynéhányát Adler módszere szerint kellene kezelnie, Adler pedig kénytelen lenne volt mestere szempontjait bizonyos esetekben komolyan figyelembe venni - ez azonban sem az egyiknél, sem a másiktól nem fordult elő.

E dilemma a következő kérdés elé állított: vajon van-e legalább két különböző embertípus, amelyek közül az egyik inkább a tárgy, a másik inkább önmaga iránt érdeklődik? És megmagyarázható-e ily módon, hogy az egyik fajta ember csak az egyik megoldást, míg a másik csak az ellenkezőt látja, aminek következtében egészen eltérő eredményekre jutnak? Mint mondtuk, nem hihető az, hogy a sors olyan elővigyázatosan válogatná meg a betegeket, hogy egy bizonyos csoport mindig csak egy bizonyos orvoshoz kerülne. Már régen feltűnt nekem, saját praxisomban és kartársaim gyakorlatában egyaránt, hogy bizonyos esetek kiválóan megfelelnek az egyikünknek, míg más esetekkel nem tud mit kezdeni. A kezelés számára döntő fontosságú, vajon az orvos és beteg között kialakulhat-e jó viszony, vagy sem? Ha rövid időn belül nem alakul ki egy bizonyos természetes bizalmi kapcsolat, a beteg jobban teszi, ha más orvost választ. Sosem féltem attól, hogy azt a beteget, aki ellenszenves volt számomra, vagy természete tőlem távol esett, más orvoshoz küldjem, éppen a beteg legsajátabb érdekében. Ilyen esetekben ugyanis bizonyos vagyok benne, hogy nem végezhetek jó munkát. Mindenkinek megvannak az egyéni korlátai, s éppen a pszichoterapeuta igen jól teszi, ha ezeket sosem téveszti szem elől. Túl nagy egyéni különbözőség vagy éppen összeférhetlenség mértéktelen és fölösleges ellenállást szül, amely nem is indokolatlan. A Freud-Adler vita tulajdonképpen egyszerű paradigma, és a különböző beállítottságú típusok speciális esete.

Hosszasan foglalkoztam a kérdéssel, és végül sok megfigyelés és tapasztalat alapján két alapvető magatartás vagy beállítottság-típus megállapítására jutottam: ezek az introverzió és az extraverzió. Az első beállítottság normális esetekben habozó, elmélkedésre hajlamos, zárkózott embert eredményez, aki nagyon tartózkodó, a tárgytól húzódozik, kissé mindig defenzívába szorul, és szívesen rejtőzik gyanakvó megfigyelés mögé. Az utóbbi normális esetekben előzékeny; szemmel láthatóan nyílt és készséges lény, aki minden helyzetben feltalálja magát, könnyen köt új kapcsolatokat, és gyakran gond nélkül és bizakodva merészkedik ismeretlen helyzetekbe, túltéve magát esetleg jogos aggályokon. Az első esetben nyilvánvalóan az alany, az utóbbiban a tárgy a döntő.

E megjegyzésekkel természetesen e két típusnak csak durva körvonalait adhatom¹⁷. A tapasztalati valóságban e kétfajta beállítottság, melyre alább még visszatérünk, ritkán jelentkezik tisztán. Sokféle variáció és kompenzáció lehetséges, úgyhogy gyakran nem könnyű

¹⁷ A típusprobléma kidolgozását *Psychologische Typen* c. (4. kiad. 1941.) művemben találhatja az olvasó.

a típust megállapítani. A változatok alapja - egyéni ingadozásoktól eltekintve - a tudat egy meghatározott funkciójának, a gondolkodásnak vagy az érzésnek az uralkodó volta, ami azután megadja az ember alapvető beállítottságának egyéni sajátosságát. Az alaptípus gyakori kompenzációja rendszerint élettapasztalatokon alapul, amelyek révén sokszor nagyon is fájdalmas módon tanulja meg az ember, hogy egyéniségét nem lehet szabadjára engednie. Más esetekben, pl. neurotikus egyéneknél gyakran nem tudjuk, hogy tudatos vagy tudattalan beállítottságával van-e dolgunk, a személyiség disszociációja révén ugyanis hol az egyik, hol a másik fele lép előtérbe, s zavarja ítéletünket. Ugyanebből az okból kifolyólag oly nehéz neurotikus emberekkel együtt élni.

Lényegbe vágó típusos különbségek valóságos létezése tette lehetővé számomra, hogy a két vitában álló neuróziselméletet mint tipikus ellentétek megnyilatkozását fogjam fel. E típusos különbségek közül előbb említett könyvemben nyolc csoportot írtam le¹⁸.

Ezzel a felismeréssel született meg annak a szüksége, hogy felülemelkedjünk a Freud-Adler-ellentétén, és olyan elméletet alkossunk, amely nemcsak az egyikre vagy a másikra, hanem mindkettőre egyaránt érvényes. E célból nem mellőzhetjük a két ismertetett elmélet bírálatát. Mindkét teória alkalmas arra, hogy egy nagyfeszültségű ideált, a heroikus álláspontot, a pátoszt vagy meggyőződést fájdalmas módon valamilyen banális realitásra vezessen vissza, ha ugyanis ilyen dolgokra alkalmazzuk. Ezekre nem kellene alkalmazni, hiszen mindkét elmélet az orvos fegyvertárából való gyógyító eszköz, amely éles és kíméletlen késként vág ki mindent, ami beteges vagy káros. Ugyanezt akarta Nietzsche az eszmények destruktív bírálatával, amelyeket ő az emberi lélek beteges kinövéseinek tartott (alkalomadtán valóban az is). Egy jó orvos, az emberi lélek igazi ismerője - Nietzsche kifejezésével élve - „kifinomultan érzékeli” az árnyalatokat, és egy lélek valóban beteg területeire alkalmazva, mindkét elmélet gyógyítóan romboló hatású. Az egyes esetre alkalmazott adagolásban gyógyít, de csak bajt okoz annak a kezében, aki nem tud mérni és mérlegelni: ezek kritikai módszerek, és minden kritikának közös tulajdonsága, hogy ha szabad, sőt szükséges valamit szétrombolni, feloldani vagy redukálni, akkor hasznos, de ha építeni kellene, csak kárt okoz.

Szó nélkül mehetnénk el a két elmélet mellett, ha mindkettőt, mint a többi mérget, csak orvos biztos keze alkalmazná. A lélek egészen rendkívüli ismerete szükséges ahhoz, hogy e marószereket sikerrel tudjuk használni. Képesnek kell lennünk arra, hogy mindazt, ami beteges és haszontalan, biztos kézzel válasszuk el az értékes és megőrzendő részekről. Ez a legnehezebb dolgok egyike. Ha valaki egyszer alapos tapasztalatot akarna szerezni arról, hogy egy pszichológizáló orvos milyen felelőtlen balfogást követhet el valamilyen nyárspolgári, áltudományos előítélet alapján, akkor csak elő kell vennie Moebius írását Nietzschéről, vagy a különböző „pszichiátriai” írásokat Krisztus „esetéről”. Ezek után mindenki „háromszoros jajt” fog kiáltani a felé a beteg felé, aki ilyen „megértésre” talál.

A két neuróziselmélet nem általánosan alkalmazható elmélet, hanem, hogy úgy mondjuk, „helyi” alkalmazásra váró szer. Mindkettő oldó és reduktív hatású. Mindenre azt mondják: „nem vagy több, mint csak...” Megmagyarázzák a betegnek, hogy tünetei innen vagy onnan erednek, és tulajdonképpen nem más, mint ez, vagy az. Igazságtalan lenne azt állítani, hogy ez a redukció adott esetben káros; de egy akár beteg, akár egészséges lélek általános áttekintésére egy reduktív elmélet önmagában elégtelen. Az emberi lelket, akár egészséges, akár beteg, nem

¹⁸ Ez természetesen nem öleli fel az összes lehetséges típusokat. A különbségek további kritériumai: kor, nem, tevékenység, ingerlékenység és fejlődési fok. Típusalkotásom alapja a tudat négyféle tájékozódó funkciója: érzékelés, gondolkodás, érzés, intuíció. Vö. *Psychologische Typen*, 490. old. és tovább.

lehet csak reduktív úton magyarázni. Persze hogy az erősz mindig és mindenütt jelen van, persze hogy a hatalomvágy áthatja a lélek minden zegzugát; de a lélek nemcsak az egyik vagy a másik, vagy akár mindkettő, hanem az is, amit ezekből alkot, vagy alkotni fog. Csak félig értünk egy embert, ha azt tudjuk, hogy benne mi miből származott. Ha csak erről volna szó, akár meg is halhatott volna már régen. Mint élő azonban nem fogtuk még fel; mert az élet nemcsak tegnaptól áll, s az életet nem magyarázza meg, ha a múlt tegnapra redukáljuk. Az életnek holnapja is van, s a múlt csak akkor értjük, ha ismereteinkben a tegnap volthoz hozzácsatlakozhat a holnap. Ez érvényes minden pszichológiai életmegnyilvánulásra, még a beteges tünetekre is. A neurotikus szimptomák ugyanis nemcsak egyszer volt okok következményei, legyen az infantilis szexualitás vagy infantilis hatalomvágy, hanem kísérletek is az élet új szintézisére - de fűzzük gyorsan hozzá: félresikerült kísérletek, amelyek azonban ettől még nem kevésbé kísérletek, értékesek és értelmesek. Belső és külső természetű akadályok következtében kifejlődésre nem jutott csírák.

Az olvasó most nyilván azt kérdi: ugyan mi lehet a neurózis értelme és értéke, hiszen ez az emberiség leghasztalanabb és legvisszataszítóbb lidércnyomása? Mire lehet jó - az idegesség? Csak arra, amire a jó Isten a legyeket és a többi hasztalan férget teremtette, vagyis hogy az ember magát a türelem dicséretes erényében gyakorolhassa. Bármily buta is e gondolat természettudományi szempontból, igen okos lehet a pszichológia szempontjából nézve, ha ugyanis ez esetben „hasztalan férgek” helyett „ideges tüneteket” olvasunk. Maga Nietzsche, aki pedig a butaság és a banális gondolat esküdt ellensége volt, nemegyszer elismerte, mily sokat köszönhet betegségének. Gyakran láttam olyan embert, aki hasznosságát és létjogosultságát egy neurózisnak köszönhetette, amely megakadályozta abban, hogy döntő ostobaságokat kövessen el, és olyan életre kényszerítette, amelyben értékes tulajdonságai kifejlődhetnek, holott ezek mind elhaltak volna, ha ezt az embert a neurózis nem szorítja vasmarokkal a neki rendelt helyre. Vannak emberek, akiknek életük értelme, igazi jelentőségük tudattalanukban rejlik, s tudatuk csak csábítást és zsákutcát tartalmaz a számukra. Másoknál viszont épp fordítva áll a dolog. Ezeknél más is a neurózis jelentősége. Ebben az esetben nagyon helyes a messzemenő redukció, míg az első esetben egyenesen káros.

Az olvasó talán hajlik arra, hogy a neurózis ilyenfajta jelentőségének lehetőségét bizonyos esetekben megengedje, de valószínűleg nem fogadja el a betegség ilyen átfogóan értelmes célszerűségét minden banális, hétköznapi esetben. Például mi lehet a neurózis értéke az előbb említett asztma és hisztérikus félelem esetében? Megengedem: ennek az értéke nem kézenfekvő, különösen, ha az esetet egy reduktív elmélet szempontjából nézzük, azaz az egyéni fejlődés árnyékoldalának álláspontjáról.

A két tárgyalt elmélet közös tulajdonsága, mint láttuk, az, hogy kíméletlenül felfednek mindent, ami az egyén árnyoldalát képezi. E teóriák vagy - jobban mondva - hipotézisek feltárják előttünk a kórokozó momentum alkotórészeit. Ennek megfelelően nem foglalkoznak egy ember értékeivel, csak sötét foltjaival, amelyek zavaró voltak miatt hívják fel magukra a figyelmet.

Az „érték” lehetőség, amelynek révén az energia kibontakozhat. Amennyiben „értéktelen” oldalunk nyújt lehetőséget arra, hogy az energia kifejlődésre jusson - amit pl. legvilágosabban a neurózisban megnyilvánuló jelentékeny energiákban láthatunk -, annyiban ez is érték, de csak hasztalan és káros energiamegnyilvánulásokat közvetít. Az energia önmagában ugyanis sem jó, sem rossz, nem hasznos, és nem káros, hanem indifferens, mivel minden a formától függ, amelyben az energia megnyilvánul. A forma ad minőséget az energiának. Másfelől viszont az energia nélküli puszta forma szintén indifferens. Az igazi érték

létrejöttéhez egyfelől energia, másfelől értékes forma szükséges. A pszichikai energia¹⁹ a neurózisban alacsonyrendű és nem értékesíthető formában nyilatkozik meg. Mindkét reduktív elmélet felfogása arra szolgál tehát, hogy ezt az alacsony értékű formát feloldja. Így tehát mind a kettő oldószernak bizonyult. Ezáltal szabad, de indifferens energiákhoz jutunk. Mindaddig az a felfogás uralkodott, hogy ez az újra megszerzett energia a beteg tudatának rendelkezésére áll, vagyis tetszése szerint alkalmazhatja. Mindaddig, míg azt tartották, hogy az energia azonos a nemi mozgatóerővel, annak „szublimálásáról” beszéltek, feltételezve azt, hogy a páciens számára az analízis segítségével lehetővé válik a szexuális energiát „szublimálni”, azaz nem szexuális területen, a művészetben vagy valamilyen más, jótékony vagy hasznos tevékenységben felhasználni. E felfogás szerint a betegnek módja van arra, hogy ösztöneit tetszése vagy hajlamai szerint szublimálja.

E felfogásnak van bizonyos létalapja, amennyiben az ember egyáltalán képes arra, hogy életének határozott útvonalat tűzzön ki, amelyen végig kell haladnia. De jól tudjuk, hogy nincs az az emberi előrelátás vagy életbölcsség, amely képessé tenné bennünket arra, hogy életünknek biztos irányt jelöljünk ki, legfeljebb csak apró útszakaszokra. E megállapítás mindenesetre a „szokásos” életformára vonatkozik, nem pedig a „hősies”-re. Van ilyen életforma is, de kétségtelenül sokkal ritkább, mint a másik. Erről egyáltalán nem mondhatjuk, hogy életének alig vagy csak rövid útszakaszokra tudna irányt jelölni. A hősies életmód feltétel nélküli; azaz sorsdöntő elhatározásokhoz igazodik, amelyeknél az egy bizonyos irányt elfogadó döntés bizonyos feltételek mellett érvényes a keserű végig. Az orvosnak rendszeren csak emberekkel s nem szabad elhatározásból lett héroszokkal van dolga, sajnos többnyire olyanokkal, akiknek állítólagos hősiessége infantilis dac egy nagyobbra hivatott sors ellen, vagy fontoskodás, amely arra hivatott, hogy érzékenykedő alacsonyabbrendűségüket elfedje. A mindenható hétköznapiak közt sajnos ritka az olyan rendkívüli jelenség, amely egyúttal egészséges is lenne. A szemmel látható hősiesség számára alig jut tér, nem mintha a hősiesség követelménye nem jutna a közelünkbe! Ellenkezőleg: éppen az a fájdalmas és terhes, hogy a banális mindennapok türelmünkkel, odaadásunkkal, kitartásunkkal és önfeláldozásunkkal szemben banális követelményeket állítanak, amelyeknek alázatosan és elismerésre váró hősies gesztusok nélkül kell megfelelni; ehhez azonban kívülről láthatatlan hősiesség szükséges. Nem csillog, nem dicsérik, s mindennapi mezében örökké a rejtettséget keresi. Ezek azok a követelmények, amelyek neurózist okoznak, ha nem teljesítjük őket. Hogy ezeket elkerüljék, már többen elhatározták életük döntő lépését, és volt bátorságuk megtenni, még ha ez minden emberi számítás szerint tévedés volt is. Egy ilyen sors előtt csak meghajolhatunk. De, mint mondtuk, az ilyen eset ritka; a másik fajta alkotja a túlnyomó többséget. Ezek számára az élet iránya nem világos, tiszta vonal. Az ő számukra a sors kusza, és túl sok lehetőséget rejt, de ezek közül csak egy az ő igazi útjuk. Ki merné ezt az egyetlen lehetőséget előre meghatározni, még ha annyira ismeri is saját jellemét, amennyire ember számára csak lehetséges? Akarattal kétségtelenül sok mindent el lehet érni. De súlyos hiba lenne bizonyos rendkívülien erős egyéniségek sorsa alapján saját sorsunkat is mindenáron akarattal igájába hajtani. Akaratunk megfontolásunk által irányított funkció; tehát megfontolásunk jellegétől függő. Ha van egyáltalán megfontolás, ennek racionálisnak, azaz ésszerűnek kellene lennie. De bebizonyította-e valaki, és bebizonyítható lesz-e valaha is, hogy élet és sors megegyezik az emberi értelemmel, vagyis hogy szintén racionális? Ellenkezőleg, jogosan tételezzük fel, hogy élet és sors irracionális, más szóval, hogy végső fokon az emberi értelem határain túl ered. Az események irracionális volta az ún. véletlenben nyilatkozik meg, amelyet mi természetszerűen kénytelenek vagyunk tagadni, mivel a priori nem tudunk olyan folyamatot elképzelni, amely

¹⁹ *Über die Energetik der Seele*, 1928. c. könyvemre utalok e helyen.

ne volna kauzális és szükségképpen feltételes viszonyban, aminek következtében tehát véletlen nem volt lehetséges²⁰. Gyakorlatilag azonban a véletlen mindenütt megnyilatkozik, mégpedig oly szembetűnő, hogy kauzális filozófiánkat nyugodtan félretehetjük. Az élet teljessége törvényszerű és nem törvényszerű, racionális és irracionális. Ezért az értelem és az általa vezetett akarat nem vezet messze. Mennél jobban kiterjesztjük a racionálisan választott irányt, annál biztosabbak lehetünk abban, hogy ezzel kizártuk az irracionális életlehetőséget, amelynek pedig éppannyi joga van a megnyilatkozáshoz. Kétségtelenül igen célszerű volt az ember számára, hogy egyáltalán irányt adhatott életének. Az értelem meghódítása az emberiség legnagyobb vívmánya; ezt teljes joggal állíthatjuk. De nem bizonyos az, hogy ennek minden körülmények között így kell folytatódni. Az első világháború szörnyű katasztrófája a legderülátóbb kultúrnacionalisták számítását is vastagon keresztülhúzta. Így írt Ostwald 1913-ban:

„Az egész világ megegyezik abban, hogy a fegyveres béke mai állapota tarthatatlan, s egyre képtelenebbé válik. Az egyes népektől szörnyű áldozatokat követel, amelyek messze felülmúlják a kulturális kiadásokat, anélkül, hogy ezért bármiféle pozitív értéket kapnának cserébe. Ha az emberiség megtalálná az útját-módját annak, amellyel a fegyverkezést a háborúkra, amelyek soha nem fognak kitörni, és amely a nemzetek jelentékeny részét éppen legerősebb és legtermékenyebb korában köti le a katonai kiképzéssel, s amellyel a mai állapot számtalan egyéb visszasságát megszüntethetné, oly hatalmas energiát takaríthatna meg, hogy e pillanattól kezdve az emberiség a kulturális fejlődés elképzelhetetlen fokára hágna. A háború, valamint a személyes harc az akarat ellenét feloldási lehetőségei közül a legrégebb ugyan, de a legcélszerűtlenebb is, mivel a legnagyobb energiapazarlással jár együtt. A potenciális vagy aktuális háború kiküszöbölése megegyezik az energetikus imperatívusszal, s éppen ezért napjaink legfontosabb kultúrfeladata²¹.

A sors ésszerűtlensége mást akart, mint holmi jóindulatú gondolkodók racionális meggyőződése, fel akarta használni a felhalmozott fegyvereket és katonákat - sőt még ennél is többet akart, borzalmas, örületes pusztítást kívánt, példátlan tömegmészárlást, amelyből az emberiség talán le fogja vonni azt a következtetést, hogy a racionális szándék mégis csak egyik oldala a sorsformálásunknak.

Amit az emberiségről általában el kell mondanunk, ráillik az egyes emberre is: hiszen az egész emberiséget egyesek alkotják. Az emberiség pszichológiája azonos az egyes ember lélektanával. A világháborúban a civilizáció ésszerű szándékával való szörnyű leszámolást értük meg. Amit az egyes embernél „akaratnak” nevezünk, nemzeteknél „imperializmusnak” hívjuk: mert az akarat a sors fölötti hatalom megnyilatkozása, azaz a véletlen kikapcsolása. A civilizáció racionális, akarat és szándék révén keresztülvitt „célszerű” szublimálása a szabad energiáknak. Az egyes embernél ugyanerről van szó. És valamint az általános kultúrorgani-záció gondolatát ez a háború szörnyű módon helyesbítette, ugyanúgy az egyes embernek is gyakran kell tapasztalnia saját életében, hogy az ún. „diszponálható” energiák egyáltalán nem diszponálhatók.

²⁰ A szigorú okozati felfogásnak a modern fizika véget vetett. Ma már csak „statistikai valószínűség” létezik. Már 1916-ban utaltam a kauzális felfogás pszichológiai érvényességének föltételes voltára, amit annak idején erősen nehezményeztek. Vö. *Collected Papers on Analytical Psychology*, 1920. 2. kiad. X. és XV. old.

²¹ *Die Philosophie der Werte*, 1913. 312. old. és tovább.

Amerikában egyszer egy kb. 45 éves üzletembert kezeltem, akinek az esete szépen illusztrálja az előbb említetteket. Tipikus amerikai self-made manról van szó, aki egészen alulról küzdötte fel magát. Szerencsés ember volt, és sikerült egy nagy jelentőségű üzleti vállalkozást alapítania, sőt sikerült ezt úgy megszerveznie, hogy immár nyugalomba vonulásra gondolhatott. Két évvel azelőtt, hogy elém került volna, le is köszönt. Mindaddig csak az üzletnek élt, arra összpontosította minden energiáját, a sikeres amerikai üzletemberre jellemző hihetetlen intenzitással és egyoldalúsággal. Vásárolt magának egy pompás vidéki kastélyt, s úgy képzelte, hogy itt fog „élni” „élet”-en lovakat, autókat, golfozást, teniszezést, „party”-kat értett. De előre ivott a medve bőrére. A „diszponálható” energiákat e csábító lehetőségek nem vonzották, s makacsul ragaszkodtak valami egészen máshoz. Pár héttel az annyira áhított, boldog élet kezdete után furcsa, bizonytalan közérzetet észlelt magán, s néhány rákövetkező hét elegendő volt, hogy mértéktelen hipochondriába süllyedjen. Idegileg teljesen összeomlott. Ez az egészséges, ritka testi erejű, rendkívüli energiájú ember siránkozó gyerekké változott. Ez véget vetett az uraskodásnak is: félelemből félelembe esett, és hipochonder nyugolódéseivel majd halálra kínoztatta saját magát. Felkeresett egy híres specialistát, aki helyesen ismerte fel nyomban, hogy ennek az embernek kizárólag a munka hiányzik. Ezt a páciens is belátta, és visszatért előbbi elfoglaltságához. De - legnagyobb csalódására - most már az üzlet sem érdekelt. Sem türelem, sem elhatározás nem segített. Semmiféle módon nem lehetett energiáit az üzleti tevékenységre visszakényszeríteni. Állapota természetesen egyre romlott. Mindaz, ami azelőtt eleven, alkotó energia volt benne, most szörnyű pusztító erővel zúdult rá. Alkotó génusza fellázadt ellene, s ahogy azelőtt nagy világcégeket hozott létre, most démona a hipochondria cselvetéseinek rafinált rendszerét dolgozta ki, amely őt szinte megsemmisítette. Midőn elém került, már kilátástalan erkölcsi roncs volt. Mégis megpróbáltam világossá tenni előtte, hogy ha ilyen hatalmas energiát el is tudunk vonni az üzlettől, a legfontosabb kérdés az, hogy mire fordítjuk? A legszebb lovak, a leggyorsabb autó és a legszórakoztatóbb „party” sem feltétlenül vonzó az energia számára, bár jó volna azt hinni, hogy az az ember, aki egész életét komoly munkában töltötte, jogosan fordul élete második felében az örömök felé. Ha a sors az emberi józanság után igazodnék, így is kellene lennie: előbb a munka, aztán a jól megérdemelt pihenés. De minden irracionálisan történik, s az energia neki tetsző esést kíván, különben egyszerűen feltorlódik, és rombolni kezd. Korábbi helyzetekre megy vissza, ebben az esetben egy 25 év előtti szifilitikus fertőzés emlékére. De ez csak az első lépcső volt az infantilis reminiscenciák újraébredésére, amelyek a közbenső időben szinte teljesen eltűntek emlékezetéből. Szimptomatológiájának irányát anyjához való eredeti kapcsolata adta meg: ez is „arrangement” volt, hogy a (már régen halott) anya figyelmét és érdeklődését magára irányítsa. S még ez az állomás sem az utolsó: a neurózis célja az volt, hogy visszakényszerítse őt saját testébe, miután fiatalokora óta pusztán a feje után élt. Lényének egyik oldalát differenciálta, a másik azonban tompa, szinte csak fizikai állapotban maradt. E másik oldalra lett volna most szüksége, hogy élni tudjon. A hipochonder „depresszió” visszakényszerítette saját testébe, amelyen eddig mindig keresztül nézett. Ha követni tudta volna a depresszió és a hipochondriás illúzió útját, s az ebből az állapotból eredő fantáziákat tudatossá tehetné volna, ez a szabadulás útjává lehetett volna számára. Természetesen érveim nem találtak visszhangra benne, de nem is vártam mást. Az ilyen előrehaladott esetet örökké lehet kezelni, de aligha lehet meggyógyítani.

Ez az eset világosan mutatja, hogy nem áll módunkban a „szabad” energiákat önkényesen valamilyen racionálisan kiválasztott tárgyra átvinni. Ugyanez illik minden, látszólag szabad energiára, amelyet a meg nem felelő formákból való reduktív kioldással nyerünk. Ezt az energiát, mint mondtuk, a legjobb esetben is csak rövid időre használhatjuk fel belátásunk szerint. A legtöbb esetben azonban tiltakozik az ellen, hogy akár rövid időre is elfogadja az értelem által elébe szabott lehetőségeket. A pszichikus energia igen válogatós, és saját fel-

tételeit akarja teljesíteni. Bármennyi energia lehet jelen, s mégsem tehetjük hasznossá mindaddig, míg nem sikerül a pszichikus energia lefolyásához nélkülözhetetlen esést létrehozni.

Az esést biztosító szintkülönbség kérdése kiváltképp gyakorlati probléma, amely a legtöbb analitikus esetben fölmerül. Ha pl. bekövetkezik az az előnyös eset, hogy a szabad energia, az ún. libidó²² értelmes tárgyat talál, úgy véljük, hogy ezt az átalakítást az akarat tudatos megfeszítésével értük el. Ez azonban tévedés, mert a legnagyobb erőfeszítés sem lett volna elegendő, ha nem lett volna ugyanakkor ebbe az irányba vezető lejtős energiameder. Hogy milyen fontos ez az esés, azt akkor látjuk leginkább, amikor egyfelől a legkétségbeesettebb erőfeszítéseket tesszük, másfelől a kiválasztott tárgy vagy a kívánt forma mindenki számára átlátszóan ésszerű, s az átalakítás mégsem sikerül, hanem egyszerűen megint csak újabb elfojtás keletkezik.

Számomra eléggé világos, hogy az élet ösvénye a lejtő irányába vezet. Nincs energia ellentétek feszültsége nélkül; ezért kell megtalálni a tudat beállítottságával való ellentétet. Érdekes megfigyelni, hogy a neurózisteória történetében az ellentétek kiegyenlítése milyen szerepet játszott: Freud elmélete az erósz képviseli, Adler felfogása a hatalmat. A szeretet logikai ellentéte a gyűlölet, vagy Erósz ellentéte Phobosz (a félelem); lélektani szempontból azonban a hatalomvágy. Ahol a szeretet uralkodik, nincs hatalomigény, és ha a hatalomé a szó, a szeretet hiányzik. Az egyik a másik árnyéka: erósz álláspontjának kiegészítő ellentéte a hatalomra való törekvés, a hatalom hangsúlyozójának kiegészítője az erósz. A tudatos beállítottság egyoldalú álláspontjáról nézve az árnyék a személyiség egy alacsonyabb értékű része, amelyet ezért erős ellenállással elnyomunk. De az elnyomott személyiségrészeknek tudatossá kell válnia, hogy az ellentétek közti feszültség létrejöhessen, amely nélkül minden fejlődés lehetetlen. A tudat bizonyos mértékig felül van, az árnyék alul; mivel minden, ami magas, a mélybe vágyik, s a forró hideget keres, a tudat is, esetleg anélkül, hogy sejtene, tudattalan ellentéte után kutat, különben stagnál, tehát elsivatagosodik és elfásul. Az életet csak az ellentét lobbantja lángra.

Egyfelől az intellektuális logika, másfelől a pszichológiai előítéletnek teendő engedmény bírta rá Freudot arra, hogy az erósz ellentétét a pusztítás- és halálösztönben jelölje meg. Először is az erósz nem azonos az étellel. De akinek azonos, annak mindenesetre a halál jelenti az ellentétet. Másodszor mindenki a saját legmagasabb princípiuma ellentétének a destrukciót, a halált, röviden a Gonoszt minősíti. Senki sem tulajdonít neki pozitív hatalmat az élet felett; ezért fél tőle, s ezért kerüli el.

²² Azt hiszem, az olvasó már észrevette az eddig mondottakból, hogy én a Freud által bevezetett libidófogalmat, mely a gyakorlati nyelvhasználat számára igen megfelel, sokkal tágabb értelemben használom, mint ő. Az én számomra a libidó pszichikai energiát jelent, amely azonos értelmű a pszichikai tartalmak intenzitástöltésével. Freud a libidót, elméleti feltevésének megfelelően erősszal azonosítja, s különválasztja az általános pszichikai energiától. Így ír erről: „A libidó fogalmával egy mennyiségben változó erőt határoztunk meg, amellyel a nemi izgalom területén való folyamatokat és áttételeket mérhetjük. A libidót megkülönböztetjük az energiától, amely minden lelki folyamatnak általában alapja...” (Gesammelte Schriften. V. 92. old.) Más helyütt megemlíti Freud, hogy hiányzik a pusztítási ösztön számára „egy, a libidónak megfelelő kifejezés”. Mivel azonban az ún. pusztítási ösztön is energetikus jelenség, azt hiszem, egyszerűbb, ha a libidót a pszichikai intenzitások általános fogalmaként definiáljuk, tehát egyáltalán nem mint pszichikus energiát. Vö. ehhez: *Wandlungen und Symbole der Libido* (A libidó változásai) 3. kiad. 120. old. és tovább, valamint *Energetik der Seele* (A lélek energetikája) 9. old. és tovább.

Mint már említettük, többféle fő princípiuma van az életnek s a világnézetnek, s ennek megfelelően ugyanolyan sok különböző formája a kiegészítő ellentétnek. Fentebb két, véleményem szerint legfontosabb ellentéttípust emeltem ki, amelyeket introvertált és extravertált típusnak neveztem. Már William James-nek²³ feltűnt e két típus jelentkezése; a gondolkodók között „tender minded” és „tough minded” néven különböztette meg őket. Ugyanígy fedezte fel Ostwald²⁴ a nagy tudósok között a klasszikus és romantikus típust. Tipizáló gondolatommal nem állok tehát egyedül, hogy csak e két ismert nevet emeljem ki. Történeti kutatásaim folyamán láttam meg, hogy a nagy szellemtörténeti vitakérdések közül nem egy e két típus ellentétén alapul. Ezek közül a legjelentősebb a nominalizmus és realizmus közti ellentét, amely a platóni és a megarai iskola közti különbségként jelentkezett, a skolasztikus filozófia örökölte, és Abélard-é a nagy érdem, hogy a konceptualizmus neve alatt legalább megpróbálta összeegyeztetni a két ellentétes álláspontot²⁵. E vita folytatása napjainkig nyúlik, s a közelmúltban spiritualizmus és materializmus ellentétéként nyilatkozott meg. Valamint a szellemtörténet általában, az egyes ember is részese e típusellentétnek. Gondos kutatás nyomán kiderült, hogy e két típus előszeretettel házasodik össze, mert - tudattalanul - mindketten kiegészítő párjukat keresik. Az introvertált embert reflexív természete arra kényszeríti, hogy mindent alaposan meggondoljon, mielőtt cselekszik. Ez természetesen lassítja cselekvését. Félénksége és bizalmatlansága habozóvá teszi minden dologban, tehát állandó nehézségei vannak a külső világhoz való alkalmazkodásában. Az extravertált ember viszont pozitív viszonyban van a dolgokkal, azok szinte vonzzák őt. Minden új, ismeretlen helyzet csábítja, s ha azt reméli, hogy valami ismeretlent tapasztalhat, szinte fejest ugrik bele. Rendesen előbb cselekszik, és csak azután gondolja át. Ezért cselekedetei gyorsak, mindenféle meggondolástól vagy habozástól mentesek. E két típust szinte arra alkották, hogy szimbiózisban (együttélés) éljenek. Az egyik a meggondolást képviseli, míg a másik a kezdeményezőképeséget és a gyakorlati cselekvést. Ha két ilyen különböző típusú ember összeházasodik, megvalósíthatják az eszményi házasságot. Mindaddig, amíg az élet sokrétű külső feladataihoz való alkalmazkodás foglalja el őket, nagyszerűen összeillenek. De ha a férfi már elég pénzt keresett, vagy ha nagyobb örökség hullik az ölükbe, és ezzel az élet külső nehézségeit kikapcsolhatják, jut idejük arra, hogy egymással foglalkozzanak. Eddig egymásnak vetett háttal védekeztek a nehézségek ellen; most egymás felé fordulnak, meg akarják ismerni egymást - és felfedezik, hogy sohasem értették egymást. Nem egy nyelven beszélnek. Így indul a súrlódások hosszú sorozata, mely a két típus egymással való alapos megismerkedéséhez vezet. E harc vad és elkeseredett, tele egymás lebecsülésével, akkor is, ha csak egész halkán, a legbizalmasabb területen folyik. Ami érték az egyikben, gyarlóság a másikban. Ésszerűen úgy képzelnek, hogy az egyik saját értéke tudatában nyugodtan elismerhetné a másik értékeit, és ily módon mindenféle konfliktus magától megszűnnék. Sok esetet láttam, amikor így érveltek, és mégsem tudtak a megnyugtató célhoz eljutni. Ha normális emberről van szó, az e kritikus átmeneti időt többé-kevésbé simán átvészeli. Normális ugyanis az az ember, aki bármilyen feltétel mellett meg tud élni, ha az életlehetőségnek az elengedhetetlen minimuma megvan. Sokan azonban képtelenek erre: ezért nem túl sok a normális ember. Amit általában normális embernek neveznek, tulajdonképpen az eszményi ember, s ilyenfajta szerencsés karakterkeverék a legritkább esetben fordul elő. A többé-kevésbé differenciált emberek legnagyobb része olyan életkörülményeket kíván, amelyek a viszonylagos biztosított táplálékon és

²³ *Pragmatism*. 1911.

²⁴ *Grosse Manner*, 1910.

²⁵ *Psychologische Typen*, 1936. 67. old. és tovább.

fekvőhelyen túl is adnak valamit. Ezek számára egy szimbiotikus kapcsolat megszakadása súlyos megrázkódtatás.

Nem magától értetődő, hogy miért kell ennek így lennie. De ha meggondoljuk azt, hogy egy ember sem pusztán introvertált, vagy csak extravertált, hogy mindkét beállítottság lehetőség mindenki számára adva van, de hogy mindenki csak az egyiket fejlesztette alkalmazkodási funkcióvá magában, akkor könnyen arra a feltevésre jutunk, hogy az introvertáltnál az extravertió valahol a háttérben fejletlen állapotban szunnyad, s az extravertáltnál az introverzió hasonló árnyékéletet él. Valóban ez is a helyzet. Az introvertáltban is él valamelyes extravertált beállítottság; de ez tudattalan a számára, mivel tudatát állandóan az alanyra irányítja. Látja ugyan a tárgyat, de csak téves vagy gátló képzei vannak róla, ezért lehetőleg távol marad tőle, mintha a tárgy valamilyen veszélyes hatalom lenne. Hadd világítom meg egy egyszerű példával, hogy mire gondolok: két fiatalember kirándul. Egy szép kastélyhoz érnek. Mindkettő szeretné látni a kastély belsejét. Az introvertált így szól: „Szeretném tudni, milyen lehet belülről.” Az extravertált így felel: „Gyerünk be” - és a kapu felé indul. Az introvertált visszatartja: „Talán tilos a bemenet”, s rendőrség, büntetés, vad kutyák stb. homályos képzei támadnak fel benne. Az extravertált így felel: „Azért megkérdezhetjük. Biztosan beengednek”, s az ő képzei vidám öreg kapus, vendégszerető háziúr és esetleges romantikus kalandok körül csoportosulnak. Az extravertált optimizmusa révén be is jutnak a kastélyba. Ekkor következik be a fordulat. A kastélyt belül átépítették, az egész csak egypár nagy terem, amelyekben egy régi kéziratgyűjteményt helyeztek el. Történetesen az introvertált fiatalember rajong ezekért: alighogy meglátja a kéziratokat, mintha egy csapásra átváltozott volna. Belemérik a kincsek szemlélésébe, és elragadtatottan nyilatkozik róluk. Az őrral beszélgetésbe kezd, hogy a lehető legtöbb tájékoztatást szerezze meg, s mivel az eredmény szegényes, a szakember után érdeklődik, hogy azonnal felkeresse, és kérdéseit neki is feltehesse. Félénksége eltűnt; a tárgyak csábítóan csillognak számára, és az egész világ arculata szinte megváltozott. Ezalatt az extravertált jókedve mind lejjebb száll, arca mindinkább elkomorul, és ásítózni kezd. Itt nincs derék kapus, vagy lovagias vendégszeretet, romantikus kalandnak nyoma sincs - csak egy múzeum má átépített kastély. Kéziratokat otthon is láthat az ember. Míg az egyik lelkesedése fokozódik, a másik jókedve egyre alábbszáll: a kastély sivárnak tűnik a számára, a kéziratok könyvtárra emlékeztetnek, a könyvtár az egyetemmel asszociál, az egyetem pedig tanulással és fenyegető vizsgákkal. Lassanként komor fátyol ereszkedik az előbb oly érdekes és vonzó kastélyra. A tárgy negatívvá változik. „Hát nem pompás”, kiált az introvertált, „hogy egészen véletlenül felfedeztük ezt a csodálatos gyűjteményt” „Én borzasztóan unom magam”, válaszol a másik leplezetlen rosszkedvvel. Ez bosszantja az elsőt, és elhatározza magában, hogy soha többé nem indul útra egy extravertálttal. Az utóbbi bosszankodik a másik mérge miatt, és arra gondol, mindig is tudta, hogy a másik egy tapintatlan egoista, aki önző érdekei miatt eltékozolja a gyönyörű tavaszi időt, amit odakint sokkal jobban lehetne élvezni.

Mi is történt hát? Vidám szimbiózisban vándoroltak mindketten, míg a fatális kastély elé nem értek. Ott a meggondolt (prométheikus) introvertált így szól: „Meg kellene belülről nézni.” A cselekvő és később gondolkodó (epimétheikus) extravertált nyitotta meg az utat²⁶. És most megfordul a típus: az introvertáltat, aki borzongott a bemenetel gondolatára, nem lehet innen elmozdítani, és az extravertált elátkozza a percet is, amelyben a kastélyba lépett. Az egyiket a tárgy bűvöli meg, a másikat saját negatív gondolatai. Amikor az első megpillantotta a

²⁶ Vö. ezzel Spitteler *Prometheus und Epimetheus*-ához irt magyarázatomat a *Psychologische Typen*-ben, 239. old. és tovább.

kéziratokat, sorsa már eldőlt. Félénksége eltűnt, a tárgy úrrá lett fölötte, s ő örömmel adta át magát neki. A másik azonban állandóan növekvő ellenszenvet érez a tárggyal szemben, és hamarosan rosszkedvű szubjektuma fogságába jut. Az extravertált és az introvertált szerepet cserélt. De az introvertált extravertiója más, mint az extravertált extravertiója, és az extravertált introvertiója is más, mint az introvertált introvertiója. Míg vidám összhangban sétáltak együtt, nem zavarták egymást, mert mindkettő természetadta sajátosságai szerint élt. Pozitív magatartást tanúsítottak egymás iránt, mivel beállítottságuk kiegészítette egymást. De csak addig egészítették ki egymást, amíg az egyik beállítottsága a másikat magába foglalta. Jól látjuk ezt például a kapu előtti beszélgetésben: mindkettő be akar jutni a kastélyba. Az introvertált kétségei a felől, hogy szabad-e bemenni, érvényesek a másakra is. Az extravertált kezdeményezése szintén érvényes az introvertált számára. Így az egyik beállítottsága magába zárja a másikat, és többé-kevésbé ez a helyzet, ha valaki a számára természetadta beállítottságban van: a beállítottság ugyanis többé-kevésbé idomult a közösséghez. Ugyanez illik az introvertált beállítottságára, bár annak mindig az alany a kiindulópontja. Az alanyból irányul a tárgyra, míg az extravertált beállítottsága a tárgyból az alany felé halad.

Abban a pillanatban, amikor a tárgy az introvertált alanyával szemben túlsúlyba kerül, és ezt magához vonzza, beállítottsága elveszti szociális jellegét. Megfeledkezik barátja jelenlétéről, nem zárja többé magába, elmerül a tárgyban, és nem látja, hogy barátja mennyire unatkozik. Ugyanígy az extravertált sincs tekintettel a másokra attól a pillanattól kezdve, hogy várakozásában csalódott, és szubjektív képzeletre és hangulataira húzódott vissza.

Az eseményt a következőképpen fogalmazhatjuk meg: az introvertáltnál a tárgy hatására egy kisebb értékű extravertió került előtérbe, míg az extravertáltnál kisebb értékű introvertió lépett a szociális beállítottság helyére. Ezzel visszajutottunk ahhoz a mondathoz, amelyből kiindultunk: ami az egyikben érték, a másikban gyarlóság.

A kisebb értékű ellentétes funkciót pozitív élmények éppúgy felszínre hozhatják, mint negatívak. Ha valóban felszínre kerül, érzékenység követi. Az érzékenység valamely meglévő kisebbség tünete. Ezzel a meghasonlás és félreértés pszichológiai alapja adva van, nemcsak két ember között, de saját magunkkal is. A magasabb rendű funkció lényegét²⁷ autonómia jellemzi; önálló, lecsap ránk, megbúvól és behálóz bennünket, úgyhogy nem vagyunk többé önmagunk ura, és nem tudunk pontosan különbséget tenni magunk és mások között.

A jellem kifejlődéséhez mégis igen szükséges, hogy a másik oldalt, a kisebb rendű funkciót hagyjuk szóhoz jutni; nem bízhatjuk huzamosabb ideig másra személyiségünk egyik részét, hogy ő fejlessze ki szimbiózisban; bármikor bekövetkezhetik az a pillanat, amikor szükségünk lesz a másik funkcióra, s ez, mint az előbbi példa mutatja, előkészületlenül találhat bennünket. Ennek rossz következményei lehetnek: az extravertált ennek következtében elveszti a számára nélkülözhetetlen tárgykapcsolatokat, az introvertált pedig szubjektumkapcsolatát. Fordítva szintén mellőzhetetlen, hogy az introvertált olyan cselekvéshez jusson, amelyet a meggon-
dolás és habozás nem gátol örökösen, s az is, hogy az extravertált önmagán emelkedjék felül, anélkül, hogy ezzel kapcsolatát veszélyeztetné.

Az extravertió és introvertió esetében nyilvánvalóan két természetes, egymással ellentétes beállítottságról vagy egymás ellen irányuló impulzusról van szó, amelyet Goethe valaha diastolénak és systolénak nevezett. Harmonikus egymásutániságukban az élet ritmusát kellene megvalósítaniuk; de úgy látszik, e ritmust csak a legmagasabb fokú életművészet révén lehet

²⁷ Lásd: *Psychologische Typen*, 646. old. és tovább.

elérni. Vagy teljesen tudattalannak kellene lennünk ehhez, hogy a tudatos cselekedetek a legkevésbé se zavarhassák a természet törvényeit, vagy a tudatosságnak még sokkal magasabb fokára kell hágnunk, hogy képesek lehessünk kívánni az ellentétes áramlatokat. Mivel nem fejlődhetünk visszafelé az állati öntudatlanság irányába, csak a magasabb tudatosság felé vezető nehezebb út marad nyitva számunkra. Kétségtelenül emberfölötti ideál a tudatosságnak az a foka, amely lehetővé teszi, hogy az élet teljes igenlését és tagadását szabad akarattal és teljes szándékkal átéljük, mégis ez a cél. Szellemiségünk mai foka csak azt teszi lehetővé, hogy az igenlést tudatosan akarjuk, s a tagadást legalább elviseljük. Ha ezt elértük, már messze jutottunk.

Az állandóan előrehaladó felismerési folyamat egyik további állomása az a belátás, hogy az ellentétprobléma alapelveként benne rejlik magában az emberi természetben. E kérdés szabály szerint az érett kor problémája. A beteg gyakorlati kezelése sosem kezdődhet ezzel a problémával, különösképpen nem fiatal emberek esetében. Fiatal emberek neurózisa rendszeren a valóság ereje és valamely elégtelen, infantilis beállítottság összeütközéséből keletkezik, amelyet kauzálisan a tényleges szülőktől vagy szülőként megélt személyektől való abnormis függőség, finálisan elégtelen fikciók, azaz célok és szándékok jellemeznek. Ilyen esetben Freud vagy Adler redukciója valóban helyén van. De gyakori az olyan neurózis, amely csak érett korban keletkezik, vagy súlyosodik olyan mértékben, hogy a beteget pl. képtelenné teszi hivatása gyakorlására. Természetesen ezekben az esetekben is ki lehet mutatni, hogy már ifjúságukban rendkívüli mértékben függtek szüleiktől, hogy minden lehetséges infantilis illúzió felmerült bennük, mindez azonban nem gátolta az illetőt abban, hogy pályát válasszon, azon boldoguljon, megházasodjon, és olyan-amilyen házaseletet éljen addig az érett korban bekövetkező pillanatig, amíg az addigi beállítottság hirtelen fel nem mondja a szolgálatot. Az ilyen esetben természetesen keveset használ, ha tudatossá tesszük a gyermeki fantáziálásokat, a szülőktől való függőséget stb., bár a folyamatnak ez is fontos része, és gyakran nem is haszontalan. Ezekben az esetekben a terápia azonban akkor kezdődik igazán, amikor a páciens belátja, hogy nem apja vagy anyja állnak az útjában, hanem ő maga, vagyis személyiségének tudattalan része, amely a szülők szerepét folytatja. Még ez a belátás is negatív, bármekkora legyen is haszna; csak ennyit mond: „Belátom, hogy nem apám vagy anyám, hanem én magam állok a saját utamba.” De ki az őbenne, aki szemben áll vele? Mi személyiségének az a titokzatos része, amely az apa és anya képe mögött bújt meg, és sokáig abba a hitbe ringatta, hogy bajainak oka kívülről hatolt belé? Ez a rész a tudatos beállítottság ellenpárja, amely egy percig sem hagyja nyugodni, és mindaddig zavarólag hat, míg az egyén el nem fogadja. Kétségtelen, hogy fiatal embereket elég lehet megszabadítani saját múltjuktól; hisz még előttük a vonzó jövő, telve lehetőségekkel. Elég egy-két köteléket megoldani: az élni vágyás gondoskodik a többiről. Más azonban a feladatunk azokkal az emberekkel szemben, akik az élet nagyobb részét már maguk mögött hagyták, akiket a jövő nem kecsegtet váratlan lehetőségekkel, akikre nem vár más, mint megszokott kötelesség és az öregedés kétséges öröme.

Ha sikerül fiatal embereket eloldozni múltjuktól, azt látjuk, hogy szüleik képmását megfelelőbb pótfigurákra viszik át: az anyához tapadó érzést a feleségre, az apa tekintélyét tisztelt mesterekre, előljárókra vagy intézményekre. Ez ugyan nem alapos megoldás, de praktikus út, amelyet az egészséges ember öntudatlanul, tehát számba jövő gátlás és ellenállás nélkül szokott megjárni.

Más azonban a probléma nyitja a felnőtt számára, aki ezt az útszakaszt, esetleg több-kevesebb nehézség árán, már befutotta. Már eloldotta magát a talán régen halott szülőktől, feleségében az anyát, férjében az apát kereste és megtalálta, atyákat és intézményeket tisztelt, maga is apává vagy anyává lett, talán már mindez mögötte van, és megtanulta, hogy ami kezdetben

ösztönzője és elégtétele volt, már csak ránehezedő tévedés, az ifjúkori illúzió egy darabja, amelyre részben sajnálkozva, részben irigyen tekint vissza, mivel nem vár rá más, mint az öregkor és minden illúzió vége. Itt nincs többé se apa, se anya; mindaz, amit illúzió formájában a világba s a tárgyakba kivetített, most fáradtan és kifakultan, menthetetlenül visszatér hozzá. Mindaz az energia, amely e kapcsolatokból visszaáramlik, lemerül a tudattalanba, s ott megeleveníti azt, aminek a kifejlesztését eddig elhanyagolta.

Ha a neurózis által lekötött ösztönereket felszabadítjuk, a fiatal embereknek új lendületet, reményt és lehetőséget adunk életük még erősebb kiterjesztéséhez. Az élet e második felét élő ember számára azonban az élet megújítását jelenti, ha a tudattalanban szunnyadó ellentétes funkciót kifejlődéshez segítjük. Ez a fejlődés azonban már nem az infantilis kötöttségek megoldásán, az infantilis illúziók szétrombolásán és a régi képek új figurákra való átvitelén, hanem az ellentétproblémán keresztül vezet.

Az ellentét princípiuma természetesen az ifjúkori lelkiakat alapja is, és az ifjúkor lélektanának elmélete ezt a tényt számba kell vegye. Freud és Adler nézetei csak akkor mondanak ellent egymásnak, ha általános érvényre tartanak igényt. Mindaddig, amíg megelégszenek azzal, hogy technikai segédképzetek maradjanak, nincs köztük ellentmondás, és nem zárják ki kölcsönösen egymást. Az olyan lélektani elmélet, amely egy technikai segédeszköznél több akar lenni, feltétlenül az ellentéti elven kell alapuljon; e nélkül legfeljebb a neurotikusán kiegyensúlyozatlan lelket rekonstruálhatja. Nincs egyensúly és önmagát szabályozó rendszer ellentét nélkül. A lélek önmagát szabályozó rendszer.

Elmélkedésünk korábban elejtett fonalát újra felvéve, azt mondhatjuk, most már világos, hogy miért éppen a neurózisban rejtőznek azok az értékek, amelyekre az egyénnek szüksége van. Visszatérhetünk a fiatalasszony esetéhez, és alkalmazhatjuk rá a most nyert felismerést. Képzeljük el, hogy ezt a beteget „analizáltuk”, azaz a kezelés folytán világossá tettük a számára, milyen tudattalan gondolatok rejlenek szimptomái mögött. Ezzel a szimptomák hatóerejét alkotó tudattalan energiának újra birtokába jutott, s most az a gyakorlati kérdés merül fel, hogy mi történjék a rendelkezésünkre álló energiával? A beteg pszichológiai típusát figyelembe véve ésszerű lenne, ha ezt az energiát egy új tárgyra vihetnénk át: emberbaráti tevékenységgé vagy valami más hasznos működéssé változtatnók. Rendkívül energikus emberek kivételes esetében (akik nem félnek attól, hogy önmagukat vérig kínozzák), vagy olyan embereknél, akiknek számára az ilyen tevékenység éppenséggel megfelel, járható ez az út, de a legtöbb esetben nem célravezető. Mivel - nem szabad megfélemlenünk róla - a libidónak (ami nem más, mint a lelki energia) már megvan a tudattalan tárgya, azaz a fiatal olasz, vagy valami hasonló reális ember, aki a helyettesítő szerepet betölti. Ilyen körülmények között az effajta szublimálás természetesen éppannyira kíváncsi, mint amennyire lehetetlen. A legtöbb esetben egy valóságos tárgy jobban megfelel az energia lejtési irányának, mint akár a legszebb etikai tevékenység. Sajnos, nagyon sokan mindig arról beszélnek, hogy milyennek is kellene lennie az embernek, arról viszont soha, hogy valójában milyen. Az orvosnak azonban mindig a valóságos emberrel van dolga, aki makacsul önmaga marad mindaddig, míg valóságos lényét minden oldalról el nem ismerik. A nevelés csak a meztelen igazságból indulhat ki, nem pedig az ideál csalóka délibábjaiból.

Sajnos, a legtöbb esetben nem adhatunk önkényesen új irányt az úgynevezett szabad energiának, az a maga lejtését követi. Már régen megtalálta tárgyát, mielőtt mi az immár érvénytelen formából kiszabadítottuk volna. Hamarosan felfedezzük, hogy nőbetegünk fantáziálásai,

amelyek korábban a fiatal olaszra irányultak, most az orvosra helyeződtek át²⁸. Az orvos vált a tudattalan libidó tárgyává. Amennyiben a beteg semmi körülmények között nem akarja elismerni az indulatátvitel tényét,²⁹ vagy az orvos nem érti, esetleg félreérti a jelenséget, heves ellenállás keletkezik, amely az orvossal való mindenféle kapcsolat lehetetlenné tételét célozza. Ebben az esetben a beteg elmegy, és keres egy másik orvost, vagy olyan embert, aki megérti őt. Ha e keresést is feladja, problémái megoldásában megakad.

Amennyiben az orvosra való indulatátvitel bekövetkezik, és a páciens el is fogadja azt, megtalálja a természetes formát, amely egyfelől a korábbi forma helyébe léphet, másfelől az energetikus folyamat viszonylagosan konfliktusmentes lefolyását lehetővé teszi. Ha hagyjuk, hogy a libidó saját természetes irányát kövesse, meg fogja magától találni a számára kijelölt tárgy felé vezető utat. Ha nem ez következik be, akkor vagy a természet törvényei alól való önkényes lázadásról, vagy zavaró befolyásról van szó.

Az indulatátvitel elsősorban minden lehetséges infantilis fantáziát kivetít, amelyet reduktív úton fel kell oldanunk. Ezt az indulatátvitel feloldásának nevezték. Ezen a réven az energia újra egy meg nem felelő formától szabadul meg, és mi újra a felszabadult energia felhasználásának problémája előtt állunk. Ez alkalommal is a természetre kell bízunk, hogy még mielőtt mi a keresésére indulnánk, kiválassza azt a tárgyat, amely a libidó irányának legjobban megfelel.

²⁸ Az indulatátvitel fogalmát Freud vezette be, a tudattalan tartalmak kivetítésének megjelölésére.

²⁹ Mások nézeteivel ellentétben nem vagyok meggyőződve arról, hogy „az orvosra való átvitel” szabályszerű és a kezelés sikeréhez nélkülözhetetlen jelenség lenne. Az indulatátvitel kivetítés, s e kivetítés vagy megtörténik, vagy sem. Semmi esetre sem szükséges. Semmi esetre sem lehet „mesterségesen létrehozni”; hiszen per definitionem, csak tudattalan motivációkból keletkezhetik. Az orvos vagy megfelel a kivetítés céljainak, vagy sem. Semmi sem biztosít arról, hogy a páciens libidója természetes lejtésű; nagyon könnyen lehetséges, hogy egy sokkal jelentősebb kivetítési tárgy lebeg a szeme előtt. Az orvosra való kivetítés hiánya esetleg nagymértékben megkönnyíti a kezelést, mivel így a valódi személyes értékek tisztábban az előtérbe kerülhetnek.

5. fejezet

A SZEMÉLYES ÉS A SZEMÉLY FÖLÖTTI VAGY KOLLEKTÍV TUDATTALAN

Felismerési folyamatunk ezzel új fázisába lépett. Az infantilis fantáziaátvitel analitikus feloldását mindaddig folytattuk, amíg a beteg számára is elég világossá vált, hogy orvosát apjának, anyjának, nagybátyjának, előjárójának, tanítójának vagy más szülői tekintélynek fogja fel. A tapasztalat újra meg újra azt mutatja, hogy még messzebb menő fantáziák is felépnek, amelyek az orvost mint Megváltót vagy más, Istenhez hasonlatos lényt jelenítik meg - természetesen éles ellentétben a tudatos józan ésszel. Az is kiderült, hogy ezek az isteni attribútumok átlépik a keresztény felfogás kereteit, amelyben felnőttünk, és pogány formában jelentkeznek, pl. gyakran állati alakban.

Az indulatátvitel nem más, mint tudattalan tartalmak kivetítése. Először a tudattalan ún. felületes tartalmait vetítjük ki, amelyeket álmokból, szimptomákból és fantáziákból ismerhetünk fel. Ezen a fokon az orvos mint lehetséges szerető kelti fel az érdeklődést (esetünk fiatal olaszához hasonlóan). Azután mindinkább apaként jelenik meg: a jóságos vagy a mennydörgő atya szerepében, aszerint, hogy a beteg valóságos atyja milyen tulajdonságokkal bírt. Közben az orvos a beteg anyjaként is feltűnik, ami ugyan már különös jelenség, de még a lehetőségek keretein belül van. Mindezeknek a fantáziakivetítéseknek személyi reminiscencia az alapja.

Végül is egészen eltúlzott jellegű fantáziaformák léphetnek fel. Az orvosnak titokzatosan félelmetes tulajdonságai tűnnek fel: varázslónak vagy ördögi bűnözőnek látszik, vagy a párhuzamos jónak: üdvöztetőnek. Esetleg a kettő keverékének látszik. Értsük meg jól: nem a beteg tudatának tűnik így fel szükségszerűen, hanem olyan fantáziák kerülnek felszínre, amelyek az orvost ilyen formában jelenítik meg. Ezeknek a pácienseknek gyakran nem fér a fejébe, hogy e fantáziák belőlük magukból erednek, és tulajdonképpen semmi vagy igen kevés közül van az orvos tulajdonságaihoz. E tévedésnek az az oka, hogy az effajta projekciónak semmiféle személyes reminiscenciaalapja nincs. Alkalmilag be lehet bizonyítani, hogy a gyermekkor egy fázisában hasonló fantáziák fűződtek az apa és az anya személyéhez, anélkül, hogy erre akár egyik, akár másik bármiféle alapot is szolgáltatott volna.

Freud egyik kis írásában³⁰ megmutatta, mily erősen befolyásolta Leonardo da Vinci egész életét az a tény, hogy két anyja volt. A két anya, vagyis a kettős származás Leonardo esetében tény, de sok más művésznél is fontos szerepet játszik. Pl. Benvenuto Cellini is kettős eredetről fantáziált. Ez általános mitológiai motívum. Sok mondai hősnek két anyja van. E fantázia nem abból a valóságos tényből ered, hogy a hősöknek két anyja lenne, hanem általánosan elterjedt, „ősi” kép, amely az emberi szellemtörténet titkai közé tartozik, nem pedig a személyes emlékek területére.

A személyes emlékeken kívül mindenkiben adva vannak a nagy, ősi képek, ahogy Jakob Burckhardt egyszer találóan megfogalmazta: az emberi elképzelés örökölt lehetőségei arról, ami ősidők óta mindig is volt. Ennek örökletes volta magyarázza meg azt az alapjában véve különös jelenséget, hogy bizonyos mondatémák és motívumok az egész Földön azonos formákban ismétlődnek. Azonkívül azt is megmagyarázza, hogy miért reprodukálhatják az elmebetegségeket pontosan ugyanazokat a képeket és összefüggéseket, amelyeket már régi

³⁰ *Eine Kindheitserittnerung des Leonardo da Vinci*, 1910. (L. d. V egy gyermekkori emléke, 1982.)

szövegekből is ismerünk. Ennek néhány példáját hoztam fel *Wandlungen und Symbole der Libido* c. könyvemben.³¹ A legkevesbé sem állítom a képzetek örökletességét, hanem csak az elképzelés lehetőségét, ami lényeges különbség.

A kezelésnek ebben a stádiumában olyan fantáziák reprodukálódnak, amelyeknek az alapja többé nem a személyes reminiscencia, hanem a tudattalan mélyebb rétegének a megnyilvánulása, annak a rétegnek, amelyben az általános emberi, ősi képek szunnyadnak. Ezeket a képeket vagy motívumokat archetípusoknak (vagy dominánsoknak) neveztem. E fogalom tágabb megvilágításáért az irodalomra kell utálnom, amelyből a fogalom további fejlődése nyomon követhető.³²

E fölfedezés felfogásunk további fejlődését jelenti: a tudattalan két rétegének felismerését. Meg kell különböztetnünk a személyes tudattalant és egy személytelen vagy személy fölötti tudattalant. Az utóbbit kollektív tudattalannak is nevezzük, mivel ez független az egyéntől, és teljesen általános, tartalmát mindenütt megtalálhatjuk, ami a személyes tartalmak esetében természetesen nincs így.³³

A személyes tudattalan veszendőbe ment emlékeket, elnyomott (szándékosan elfelejtett) kínos képzeteket, ún. küszöb alatti (szubliminális) tapasztalatokat, azaz érzékpercepciókat tartalmaz, amelyek nem voltak elég erősek ahhoz, hogy elérjék a tudatot, és végül tudatosságra még éretlen tartalmakat, melyek az álomban különböző formákban fellépő „árnyék” figurájának felelnek meg.³⁴

Az ősi képek az emberiség legrégibb és legáltalánosabb képzetformái. E képek egyszersmind érzések és gondolatok, szinte saját önálló életük van, mint a rész-lelkeknek³⁵, amelyeket a tudattalanon mint ismereti forráson alapuló filozófiai vagy gnosztikus rendszerekben figyelhetünk meg. Pál apostol képzei angyalokról, arkangyalokról, a gnosztikusok archonjai, Dionüsziosz Areopagita mennyei hierarchiája stb. mind az archetípusok relatív önállóságán nyugszik.

Ezzel megtaláltuk a libidó tárgyát is, amelyet választ, miután kiszabadult az infantilis indulatátvitel formájából. Lejtési irányát követve a tudattalan mélységeit keresi fel, és életre hívja mindazt, ami e rétegben szunnyadt. Ekkor felfedezi a libidó azt a rejtett kincset, amelyből az emberiség örökösen merített, amelyből isteneit, démonait kiemelte, és megalkotta mindazt a hatalmas ideát, amelyek nélkül az ember nem lenne méltó e névre.

³¹ 3. kiad. 1938.

³² *Wandlungen und Symbole der Libido*, 1938.; *Psychologische Typen*, 8. definíció, 596. old.; *Über die Archetypen des kollektiven Unbewussten*, in: *Eranos-Jahrbuch*, 1934. 179. old. és tovább; *Über den Archetypus, mit besonderer Berücksichtigung des Animabegriffes*, in: *Zentralblatt für Psychotherapie* IX. 5. füz. 1936.; *Die psychologischen Aspekte des Mutterarchetypus*, in: *Eranos-Jahrbuch*, 1938.; Kerényi und Jung: *Das göttliche Kind*, 1940.; Kerényi und Jung: *Das göttliche München*, 1941.; Wilhelm und Jung: *Das Geheimnis der goldenen Blüte*, 1929.

³³ A kollektív tudattalan az objektív, míg a személyes tudattalan a szubjektív pszichét képviseli.

³⁴ „Árnyék”-nak nevezem az egyéniség „negatív” részét, vagyis a rejtett, előnytelen tulajdonságok, a hiányosan kifejlődött funkciók és a személyes tudattalan tartalmainak summáját. Összefoglaló tárgyalását I. T. Wolff: *Einführung in die Grundlagen der komplexen Psychologie*, 107. old. és tovább (*Die kulturelle Bedeutung der komplexen Psychologie*, 1935.)

³⁵ E fogalomhoz vö. *Allgemeines zur Komplextheorie*, in: *Kultur- und Staatswissenschaftliche Schriften*, XII. köt. 11. old. és tovább.

Vegyük példának az egyik legnagyobb gondolatot, amely a XIX. században fogantatott: az energia megmaradásának elvét. Az elv szülőatyja Robert Mayer volt. Mayer orvos volt, nem pedig fizikus vagy természetfilozófus, akiknek az érdeklődési köréhez pedig egy ilyen idea megalkotása közelebb állt volna. Igen fontos azonban tudnunk, hogy Mayer nem alkotta a szó igazi értelmében ezt az ideát. Nem addigi képzetek vagy tudományos hipotézisek összetételéből keletkezett, hanem úgy sarjadt ki alkotójában, mint egy virág. Mayer így írt erről Griesingernek (1844): „Nem íróasztal mellett agyaltam ki ezt az elméletet.” (Ezután beszámol bizonyos fiziológiai megfigyelésekről, amelyeket 1840-41 folyamán mint hajóorvos tett.) Így folytatja: „Ha fiziológiai kérdésekkel akarunk tisztába jönni, akkor a fizikai folyamatok ismerete elengedhetetlen; feltéve, hogy nem vonzóbb valakinek a kérdés metafizikai oldalát vizsgálni, ami engem végtelenül undorít. Ennek megfelelően a fizika mellett maradtam, s olyan előszeretettel ragaszkodtam tárgyamhoz, hogy a távoli világrész, amelyen átutaztam, a legkevésbé sem érdekelt (lehet, hogy ezért sokan kinevetnek), hanem legszívesebben a fedélzeten maradtam, mivel ott szünet nélkül dolgozhattam. A hajón bizonyos órákban olyan inspirációt éreztem, amelyhez foghatót sem azelőtt, sem azóta nem ismertem. A surabajai partokon egy-egy ötlet villámlott az agyamon át, amelyeket serényen követtem, és azok új meg új tárgyhoz vezettek. Az az idő elmúlt, de az akkor felmerült gondolatok nyugodt bírálata megtanított arra, hogy mindez olyan igazság, amelyet nemcsak szubjektíve érzek, hanem objektíve bizonyítani is lehet, de hogy ezt egy, a fizikában oly kevésbé járatos ember, mint én, megteheti-e, nem tudom.”

Helm *Energetiká*-jában³⁶ annak a nézetének ad hangot, hogy „Robert Mayer új gondolata nem lassanként keletkezett, a hagyományos erőfogalmak mélyebb átgondolásából, hanem azok közé az intuitíve megragadott gondolatok közé tartozik, amelyek más szellemi területről származva hatalmukba kerítik az elmét, és arra kényszerítik, hogy a hagyományos fogalmat ezeknek megfelelően átalakítsa”.

Az a kérdés, hogy honnan származott ez az új gondolat, amely ilyen elemi erővel nyomult a tudatba? És honnan volt annyi ereje, hogy a tudatot teljesen hatalmába kerítve, még az első trópusi utazás sokrétű benyomásaitól is teljesen eltéríthette? Ezekre a kérdésekre nem könnyű válaszolni. Ha viszont elméletünket erre az esetre alkalmazzuk, a magyarázat így fog hangzani: Az energia és megmaradásának elve ősi kép kell, hogy legyen, amely addig a kollektív tudattalanban szunnyadt. Akkor viszont be kell bizonyítanunk, hogy egy ilyen ősi kép valóban előfordult a szellemtörténetben, és hatott is évszázadokon keresztül. A bizonyítékot erre nagyobb nehézség nélkül megtaláljuk: a Föld legkülönbözőbb részein élő primitív vallások mind ezen a képzeten alapulnak. Ezek az úgynevezett dinamisztikus vallások, amelyeknek egyetlen és lényegbevágó gondolata egy olyan általánosan elterjedt mágikus erő³⁷ létezése, amely mindennek a központja. Taylor, az ismert angol kutató, valamint Frazer ezt félreértve animizmusnak nevezte. Valójában a primitív népek az erőfogalmon nem lelket vagy szellemeket értenek, hanem olyasmit, amit Lovejoy³⁸ amerikai kutató találóan „primitive energetics”-nek nevezett. Ez a fogalom megfelel a lélek, szellem, isten, egészség, testi erő, termékenység, varázserő, befolyás, hatalom, tekintély, gyógyszer képzetének, éppúgy, mint ahogy bizonyos kedélyállapotoknak, amelyeket az affektusok kiváltása jellemez. Bizonyos polinéziai törzseknél a „mulungu” (ez a primitív energiafogalom) szellemet, lelket, démoni lényt, varázserőt, tekintélyt jelent; és ha valami bámulatos dolog történik, az emberek

³⁶ *Die Energetik nach ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 1898. 20. old.

³⁷ Ez az ún. mana. Vö. Soederblom: *Das Werden des Gottesglaubens*, 1916.

³⁸ *The Monist*, XVI. köt. 361. old.

„mulungu”-t kiáltanak. Ez az erőfogalom a primitívek istenfogalmának első megfogalmazása is. A történelem folyamán ez a kép új meg új formát öltött. Az Ószövetségben a mágikus erő az égő csipkebokorban és Mózes arcán világol; az evangéliumokban a lángnyelv, melynek formájában a Szentlélek száll alá az égből. Ez Hérakleitosz világenergiája, „az örökké élő tűz”; a perzsáknál ez a „haoma” vagy az isteni kegyelem tűzfénye; a sztoikusoknál ez az őshő, a sorserő. A középkori legendákban aura, dicsfény gyanánt jelenik meg a szentek feje körül, és ez a láng lobog a kunyhó felett, melynek mélyén a szent ekstázisban hever. A szentek arcán ennek az erőnek a fénye, ennek a fénynek az ereje látszik. A régiek felfogása szerint ez az erő maga a lélek: halhatatlanságának eszméjében rejlik megmaradásának az elve, s a buddhista és primitív nézet a metempsichózisról (lélekvándorlás) az állandó megmaradás melletti határtalan változóképeségét fejezi ki.

Ez az idea tehát örök időktől fogva rányomta bélyegét az emberi gondolkodásra. Ezért áll készen minden ember tudattalanában. Csak bizonyos feltételek szükségesek ahhoz, hogy újra előtérbe kerüljön. E feltételek Robert Mayer esetében nyilvánvalóan létrejöttek. Az emberiség legnagyobb és legszebb gondolatai ezeken az ősi képeken, mint egy alaprajzon helyezkednek el. Már sokszor megkérdeztek, hogy honnan is származnak az archetípusok vagy ősképek? Azt hiszem, eredetüket nem lehet másképpen megmagyarázni, csak ha feltételezzük, hogy ezek az emberiség állandóan megismétlődő tapasztalatainak a lecsapódásai. Az egyik legmegszokottabb és mégis legmélyebb benyomást keltő tapasztalatunk a Nap látszólagos pályafutása. Mit sem fedezhetünk fel a tudattalanban, legalábbis az ismert fizikai folyamatra vonatkozólag. Ezzel szemben a Nap-hérosz mondáját számtalan változatban találjuk meg. Ez a mítosz alkotja a Nap-archetípust, nem pedig a fizikai folyamat. Ugyanez érvényes a holdjárásokra is. Az archetípus egyfajta készség az azonos vagy hasonló mitikus képzetek újra meg újra való reprodukálására. Úgy látszik tehát, mintha a tudattalanba kizárólag a fizikai folyamatok révén felkeltett szubjektív fantáziaképzetek vésődnének be. Feltehető ezek szerint, hogy az archetípusok tulajdonképpen a gyakran ismétlődő szubjektív reakciók bevésődései.³⁹

Ez a feltételezés természetesen csak kitolja a problémát, anélkül, hogy megoldaná. Semmi sem akadályoz meg bennünket annak a feltevésében, hogy bizonyos archetípusok már az állatoknál előfordulnak, hogy tehát az élő szervezet sajátosságai közé tartoznak, vagyis röviden az élet kifejeződései, ami tehát nem szorul további magyarázatra. Az archetípusok, úgy látszik, nemcsak állandóan megismétlődő tipikus tapasztalatok bevésődései, hanem a tapasztalat szerint olyan erők vagy tendenciák is, amelyek ugyanilyen tapasztalatok megismétlésére irányulnak. Ha ugyanis egy archetípus az álomban, a fantáziában vagy az életben feltűnik, sajátos „befolyást” vagy olyan erőt hoz magával, amely numinózan, azaz megbűvölően vagy cselekvésre ingerlően hat.

„Miután így megbeszéltük az új gondolatoknak az ősi képek tárházából való eredetének ezt a példáját, folytassuk az indulatátvitel folyamatának ábrázolását. Láttuk, hogy a libidó éppen ezekben a látszólag zavaros és különös fantáziákban találta meg új tárgyát; ti. a kollektív tudattalan tartalmát. Mint már mondtam, az ősi képeknek az orvosra való kivetítése nem kis veszélyt rejt magában a további kezelésre. E képek tartalmazzák ugyanis az emberiség legszebb és legmagasztosabb gondolatait és érzéseit, de magukban foglalják mindazt a szégyenletes tettet, gonoszsgot is, amire az ember valaha képes volt. Specifikus energiájuk révén (ezek ugyanis erőből duzzadó, autonóm centrumokként viselkednek) megbűvölnek, hatalmukba kerítik a tudatot, és ennek következtében az alanyt erősen befolyásolhatják. Ezt jól láthatjuk

³⁹ Vö. *Die Struktur der Seele a Seelenprobleme der Gegenwart c.* kötetemben, Psychologische Abhandlungen III. köt. 1931. 144. old.

vallásos megtérések, szuggesztív befolyásolás és különösen bizonyos szkizofréniaformák kitörése esetében.⁴⁰ Ha a beteg nem tudja különválasztani az orvos egyéniségét e projekcióktól, a megértés lehetősége megszűnik, és minden emberi kapcsolat kizárttá válik. Ha azonban a páciens elkerüli e veszély Kharübdiszét, e képek introjekciójának Szküllájába hull, azaz e tulajdonságokat nem az orvos, hanem saját számlájára írja. Ez semmivel sem jobb. A projekció esetében a beteg ingadozik az orvos túlzott, beteges istenítése s a gyűlölködő megvetés között. Az introjekciónál viszont vagy nevetséges önistenítésbe, vagy állandó morális önmarcangolás állapotába jut. Mindkét esetben ugyanazt a hibát követi el: a kollektív tudattalan tartalmait egy bizonyos személynek tulajdonítja, így azután vagy önmagát, vagy valaki mást istenné vagy ördöggé tesz. Ez az archetípus egyik jellemző hatását mutatja: elemi erővel ragadja meg a lelket és az emberi korlátok áthágására kényszeríti. Túlzást, felfuvalkodottságot (infláció!), megkötöttséget, illúziót és megszállottságot okoz jó és rossz értelemben egyaránt. Ez az oka annak, hogy az embereknek mindig szükségük volt démonokra, sosem tudtak istenek nélkül élni, kivéve a „homo occidentalis” (a nyugati ember) egypár különösen bölcs példányát a közelmúltban, azokat az „Übermensch”-eket, akik számára az „Isten halott”, tehát ők maguk lesznek istenekké, hideg szívű, kérges koponyájú kisistenekké. Az istenfogalom ugyanis irracionális természetű, szükségyszerű pszichológiai funkció, amelynek egyáltalán semmi köze az Isten létének kérdéséhez. Erre a kérdésre ti. az emberi értelem sosem adhat választ; az Isten létezésének bizonyítékát még kevésbé tudja valaha is felmutatni. Ez tulajdonképpen fölösleges is: egy mindenható, isteni lény gondolata mindenkiben él, ha nem tudatosan, akkor tudattalanul, mivel ez archetípus. Valamiféle felsőbb hatalmat érzünk a lelkünkben - ha ez nem tudatosan Isten, akkor legalábbis a „has”, mint Pál apostol mondja. Okosabbnak tartom ezért, ha az Isten gondolatát tudatosan elismerjük; különben egyszerűen valami más lesz istenné, rendszerint egy silány és buta dolog, amit egy „felvilágosult” tudat kigondolhat. Értelmünk már nagyon régen tudja, hogy az Isten igazi létét és mivoltát még csak elgondolni sem tudja, nemhogy elképzelni, Isten léte egyszer s mindenkorra megválaszolatlan kérdés. A „consensus gentium” (emberi egyezés) örök időktől fogva istenekről beszél, és örökké fog is beszélni róluk. Bármily szépnek és tökéletesnek tartsa is az ember értelmét, meg lehet győződve arról is, hogy ez a szellemi funkcióknak csak egyik lehetősége, és a világ jelenségeinek ez csak a neki megfelelő részét magyarázza meg. E körül azonban minden oldalon az irracionálissal találkozunk, az értelemmel össze nem egyeztethető dolgokkal. Az irracionális is pszichológiai funkció, ez a kollektív tudattalan, míg az értelem a tudathoz van láncolva. A tudatnak szüksége van az értelemre, hogy a világegyetem rendszertelen egyedi eseteinek káoszában felfedezze a rendet, és azután, legalábbis az emberi körökön belül, megalkossa azt. Megvan bennünk az a dicséretes és hasznos törekvés, hogy az irracionális káoszát kiirtsuk magunkból és magunk körül. Ezzel az eljárással már látszólag igen messze jutottunk. Egy elmebeteg így szólt hozzám egy alkalommal: „Doktor úr, ma éjjel szublimáttal fertőtlenítettem az egész mennyböltöt, és mégsem találtam meg az Istent.” Többé-kevésbé mindnyájunkkal ez történt.

Hérakleitosz, aki valóban nagy bölcs volt, már felfedezte minden pszichológiai törvény közül a legcsodálatosabbat: az ellentétek szabályozó funkcióját. Ő ezt enantiodromiának nevezte, azaz az ellentétek váltakozásának, „amit úgy értelmezett, hogy egyszer minden átlendül az ellentétébe. (Hadd emlékeztessenek e helyen a korábban említett amerikai üzletember esetére, aki az enantiodromia legtisztább példája.) Így a kultúra racionális beállítottsága szükségsze-

⁴⁰ Egy behatóan elemzett eset található a *Wandlungen und Symbole der Libido*-ban; valamint Nelken: *Analytische Beobachtungen über Phantasien einer Schizophrenen*, in: *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*. 4. köt. 1912. 504. old.

rúen ellentétébe, azaz a kultúra irracionális elpusztításába torkollik.⁴¹ Nem azonosíthatjuk magunkat értelmünkkel; az ember nem pusztán értelmes lény, nem tud csak az lenni, és nem is lesz soha csak az. Ezt minden kultúrbonc jegyezze meg jól magának. Lényünk irracionális oldalát nem tudjuk körtani, de nem is szabadna megtennünk. Az istenek halhatatlanok, de nem is szabad meghalniok. Az előbb azt mondtam: úgy látszik, az emberi lélekben mindig van valami felsőbbrendű hatalomféle, s ha ez nem az isteneszme, bizony a has lesz azzá - Pál apostol kifejezésével élve. Ezzel azt a tényt akarom kifejezni, hogy a pszichikai energiák legnagyobb részét mindig egy ösztön- vagy képzetkomplexus egyesíti magában, s ezen keresztül az ént leigazza. Rendszerint ez az energiafókusz annyira magához vonzza az ént, hogy az már azonosítja is magát vele, és azt hiszi, hogy nem is kíván vagy igényel mást. Ez azonban kóros állapotot, monomániát, megszállottságot eredményez, nagyfokú egyoldalúságot, amely a lelki egyensúlyt a legkomolyabban veszélyezteti. Kétségtelen, hogy az ilyen egyoldalúságra való képesség sok siker titka, amiért is a civilizáció minden erejével arra törekszik, hogy ilyen egyoldalú lényeket neveljen. A szenvedély, vagyis a felgyülemelő energia, amely az ilyen monomániákban rejlik, ugyanaz, mint amit az ókoriak „istennek” neveztek; ez él még a mai köznyelvben. Vajon nem mondjuk-e, hogy „ez vagy amaz az istene”? Még azt hisszük, hogy mi akarunk, és magunk választottunk, és nem vesszük észre, hogy már megszállottak vagyunk, hogy érdekünk az úr, aki minden hatalmat magához ragadott. Az érdek így holmi istenfélvé lesz, amely, ha sokan elismerik, „egyházat” alkot, és a hívők serege rajzik körülötte. Ezt szervezetnek nevezzük. Erre következik a bomlasztó visszahatás, amely az ördöggel akarja elűzetni Belzebubot. Ha egy mozgalom kétségtelen hatalomhoz jutott, az enantiodromia közvetlenül fenyeget. Ez azonban nem hozza magával a probléma kívánt megoldását, mivel dezorganizációjában éppolyan vak, mint az előző szervezet volt.

Az enantiodromia kérlelhetetlen törvényét csak az kerülheti el, aki különbséget tud tenni önmaga és tudattalanja között, de nem úgy, hogy elnyomja azt - mert akkor hátulról fogja megragadni -, hanem azáltal, hogy mint önmagától különbözővel néz szembe vele.

Ezzel az előbb ábrázolt Szkülla és Kharübdisz-probléma megoldását előkészítettük. A páciensnek meg kell tanulnia különbséget tenni az én és a nem-én, azaz a kollektív psziché között. Így találja meg azt az anyagot, amellyel meg kell birkóznia. Eddig meg nem felelő, beteges formákban heverő energiái most igazi területükre leltek. Az én és a nem-én különválasztásának feladata, hogy az embert én-funkcióiban biztosan talpra állítsa, vagyis lehetővé tegye számára, hogy én-funkciójában az ember biztos lábon álljon, vagyis így az emberi társadalomnak minden szempontból életképes tagjává legyen. Ha bármit is elhanyagol ebben az irányban, az a tudattalanba süllyed, és annak hatalmát erősíti, úgyhogy hamarosan az fenyegetheti, hogy a tudattalan elnyeli. Ez azonban súlyos büntetést von maga után. Mint az ókori Szünésziosz megjegyzi, az „átszellemült lélek” (pneumatiké psyché) istenné, démonná lesz, és ebben az állapotában szenved el az istenek büntetését: Zagreus szétszaggattatását, amelyet Nietzsche is átélt elmebaja kezdetén. Az enantiodromia azonos az ellentétpárokba való hasadással, amelyek az Istent és így az istenné vált embert jellemzik, aki az istenekhez való hasonlatosságot éppen istenei legyőzésével érte el. Amikor a kollektív tudattalanról beszélünk, olyan szférában vagy problémafokon mozgunk, amely az ifjúság vagy sokáig

⁴¹ E mondatot a múlt világháború alatt írtam le. Meghagytam eredeti formájában, mivel olyan igazságot tartalmaz, amely a történelem folyamán még többször jelentkezni fog. Ez utóbbi mondatot 1925-ben írtam. Mint napjaink eseményei mutatják, nem kellett sokáig várnunk az előbbi kijelentés bebizonyosodására. Ki kívánná ezt a vad pusztítást? Mégis mindenki teljes odaadással szolgálja a démont. O sancta simplicitas! (1942-es kiegészítés.)

infantilis állapotban maradt személyek gyakorlati analízisének egyelőre számba sem jöhet. Akiknek még le kell győzniük az apa- és anyaimágót, akiknek meg kell hódítaniuk az életnek azt a darabját, mely minden átlagember természetes birtoka, azok számára jobb nem is említeni a kollektív tudattalant és az ellentétproblémát. Aki azonban a szülőkkel kapcsolatos indulatátviteleit és ifjúkori illúzióit leküzdötte, vagy az ezeken való felülemelkedésre legalább érett, annak beszélnünk kell az ellentétproblémáról és a kollektív tudattalannról. E ponton már túljutottunk Freud és Adler redukciós módszerének hatáskörén; többé már nem érdekel bennünket az a kérdés, hogy miként tehetnénk hatástalanná mindazt, ami egy embert hivatása gyakorlásában, házasságában vagy az élet valamilyen formájú kiterjesztésében megakadályozza, hanem az a feladatunk, hogy megtaláljuk azt a mélyebb értelmet, amely az élet folytatását megkönnyíti, ha az élet több akar lenni, mint belenyugvás és fájdalmas visszatekintés.

Életünk olyan, mint a Nap pályája. Ereje reggel állandóan erősödik, míg forrón és ragyogón eléri a delelőt. Ekkor következik az enantiodromia. További állandó előbbre jutása erejének nem növekedését, hanem csökkenését jelenti. Más tehát a feladatunk egy fiatal emberrel, mint az öregedővel szemben. Az elsőnél elegendő, ha elhárítjuk az útból mindazt, ami a fölemelkedést és kiteljesedést megakadályozná; az utóbbinál azonban meg kell erősítenünk a hanyatlás feltételeit. Egy fiatal, tapasztalatlan ember könnyen azt gondolhatná, hogy járják csak az öregek a maguk útját, velük már úgysem történik semmi különös, életüket valójában már leélték, ők már csak a múlt megkövesedett oszlopai. Súlyos tévedés azonban feltételezni, hogy az életnek csak az ifjúsági, kiterjeszkedő korszakban van értelme, hogy például egy nőt a menopauza után „elintézettnek” tekinthetünk. Az emberi élet alkonyata legalább oly gazdag értelmű, mint a hajnala; csak értelme és célja egészen más.⁴² Az embernek kétféle célja van: az első a természetes cél, az utódnemzés és a fajvédelemhez tartozó összes többi tevékenység, amelyek közé tartozik a kenyérkereset és a társadalmi helyzet is. Ha ez a fázis lefutott, kezdődik a második: a kulturális cél. Az első elérésében segít bennünket a természet és a nevelés; a másodikhoz szinte semmi sem segít. Sőt éppenséggel hamis becsvágy uralkodik az emberekben, amely azt diktálja nekik, hogy az öregnek is olyannak kell lennie, mint a fiatalnak, vagy legalábbis úgy kell tennie, bár legbensejében ebben már régen nem hisz. Ezért oly végtelenül nehéz és keserű sokak számára a természetes fázisból a kulturálisba való átmenet; görcsösen ragaszkodnak ifjúkoruk illúzióihoz, vagy gyermekeikhez, hogy ily módon az ifjúságnak legalább egy részét megmenthessék. Ez világosan látszik azoknál az anyáknál, akik életük egyetlen célját gyermekeikben látják, és úgy érzik, hogy a feneketlen semmibe hullanak, ha le kell mondaniuk gyermekeikről. Nem csoda ezek után, hogy sok súlyos neurózis kezdődik az élet alkonyán. Ez szinte második pubertás, vagy Sturm und Drang-periódus, amelyet gyakran kísér a szenvedély minden vihára („veszélyes életkor”). E kor problémáit nem oldhatjuk meg a régi receptek szerint: az óramutatót nem lehet visszafelé forgatni. Amit az ifjúságnak a külvilágban kellett megtalálnia, és meg is talált, azt az öregedő embernek önmagában kell keresnie. Ez olyan probléma, amely az orvosnak sok fejtörést okoz.

A reggelből a délutánba való átmenet korábbi értékek átértékelése. A szükség arra kényszerít bennünket, hogy korábbi ideáljaink ellentétének értékét belássuk, eddigi meggyőződéseink téves oldalát felismerjük, eddigi igazságaink igazságtalanságát belássuk, és átérezzük, mily sok ellenállás, sőt ellenségesség van abban, amit eddig szerelemnek tartottunk. Sokan azok közül, akik az ellentétprobléma konfliktusába jutnak, mindazt, amit megelőzőleg jónak és követendőnek tartottak, elvetik maguktól, és megpróbálják korábbi énjük ellentétét élni.

⁴² E fejtegetéssel vö.: *Die Lebenswende*, in: *Psychologische Abhandlungen* III. köt. 248. old. és tovább.

Pályaváltoztatás, válás, megtérés, mindenfajta páfördülés a jellemzője ennek az ellentétbe való átlendülésnek. Az ellentétbe való ilyen gyökeres áttérésnek hátránya az a tény, hogy így a korábbi életet elnyomjuk, és újra éppannyira kiegyensúlyozatlan helyzetet teremtünk, mint előző állapotunkban volt, amikor a tudatos erények és értékek ellentétpárjai még elnyomottak, tudattalanok voltak. Valamint az előző korszakban az ellentétes fantáziák tudattalan volta neurotikus zavarokat okozhatott, most hasonló zavarokat fog okozni a korábbi bálványok elnyomása. Természetesen alapvető tévedés lenne azt hinnünk, hogy ha belátjuk egy érték értéktelenségét, vagy egy igazság igaztalanságát, ezzel meg is szüntettük az illető érték vagy igazság érvényét. Ezzel azok csak viszonylagossá váltak. Minden, ami emberi, relatív is, mivel minden a benső ellentétességen nyugszik, hiszen minden energetikus jelenség. Minden energiát szükségszerűen megelőz az ellentét, amely nélkül energia nem létezhet. Szükség van magasságra és mélységre, forróra és hidegre, hogy a kiegyenlítődés folyamata, amely maga az energia, létrejöhessen. Minden korábbi értéknek ellentétéért való megtagadására irányuló törekvés éppolyan túlzás, mint a korábbi egyoldalúság. Amennyiben azonban általánosan elismert és kétségbe nem vonható értékeket vetnénk el magunktól, veszteségünk végzetes lesz. Az így cselekvő ember értékeivel együtt önmagát dobja el Nietzsche kifejezése szerint.

Nem az a kötelességünk, hogy az eddigi ellentétévé változzunk, hanem a korábbi értékeket meg kell őriznünk ellentéteik értékének elismerésével együtt. Ez konfliktust és meghasonlást jelent. Természetes, ha valaki ettől erkölcsi és filozófiai szempontból egyaránt fél; ezért még az ellentétbe való átpártolásnál is gyakoribb kiút a megelőző álláshoz való görcsös ragaszkodás. El kell ismernünk, hogy ez a különben igen ellenszenves jelenség bizonyos hasznot rejt azért magában az öregedő embereknek: legalább nem lesznek renegátok, megállnak a talpukon, és nem hullanak a bizonytalan zűrzavarba; nem lesznek bukott emberek, csak elszáradó fák - „a múlt tanúi”, finomabb kifejezéssel élve. De a kísértőjelenségek: a merevség, megkövültség, korlátoltság, a „laudatores temporis acti” (a régi idők magasztalói) fejlődésképtelensége nem szívvidító látvány, és káros is; hiszen az a mód, amellyel egy igazságot, vagy valamilyen más értéket képviselnek, annyira merev és erőszakolt, hogy magatartásuk visszataszítóbb, mint amennyire maga az érték vonzó - s így épp céljukkal ellenkező eredményt érnek el. Alapjában véve az ellentétproblémától való félelem merevíti meg őket: sejtik és magukban félnek Medardus barát rettentő testvérének megjelenésétől. Ezért lehet csak egy igazság, ezért lehet csak egyféleképpen cselekedni, különben nincs védelmünk a fenyegető összeomlás ellen, amelyet mindenütt sejtünk, csak magunkban nem. A legveszedelmesebb forradalmár bennünk van, s ezt tudnia kell annak, aki egészségesen akar átjutni élete második felébe. Kétségtelen, hogy így az eddig élvezett látszólagos biztonságot bizonytalan meghasonlott állapotra, ellentmondó meggyőződésekre cseréljük át. Az a legkellemetlenebb ebben az állapotban, hogy látszólag nincs kiút belőle. A logika szerint „tertium non datur” (nincs harmadik út).

A gyógykezelés gyakorlati szükségletei arra kényszerítettek bennünket, hogy útját és módját keressük annak, miképpen lehetne e tarthatatlan állapotból kijutni. Ha az ember egy látszólag legyőzhetetlen akadály elé kerül, meghátrál, szakkifejezéssel élve: regrediál. Visszkapcsol azokra az időkre, amikor hasonló helyzetben volt, és megpróbálja az akkor sikeres eszközöket újra alkalmazni. De az ifjúság hasznos eszközei az öregkorban semmit nem érnek. Segített-e azon a bizonyos amerikai üzletemberen, hogy visszatért korábbi munkájához? Nem segített semmit. Ezért a regresszió továbbmegy a gyermekkorba (ezért lesz gyerekes sok öreg neurotikus), és végül pedig egészen a gyermekség előtti korba. Első hallásra ez igen kalandos állításnak látszik; a valóságban azonban ez nemcsak logikus, hanem nagyon is lehetséges.

Fentebb rámutattunk arra a tényre, hogy a tudattalannak két rétege van: a személyes és a kollektív tudattalan. A személyes réteg a legrégebb infantilis emlékekkel véget ér; a kollektív tudattalan azonban a preinfantilis kort is magában foglalja, azaz az ősök életének maradványait.

Míg a személyes tudattalan emlékképei bizonyos fokig feltöltöttek, hiszen átélt képek, a kollektív tudattalan archetípusai feltöltetlenek, mivel személyesen át nem élt formák. Ha a pszichikus energia regressziója még a preinfantilis koron is túlhaladva betör az ősök életének hagyatékába, akkor mitológiai képek, archetípusok⁴³ élednek fel. Eddig nem is sejtett belső világ tárul fel előttünk, és olyan tartalmak jelennek meg, amelyek esetleg a legélesebb ellentétet alkotják eddigi felfogásunkkal. E képek annyira intenzívek, hogy révükön természetesnek látszik, ha tanult emberek milliói teozófiával és antropozófiával foglalkoznak. Ennek egyszerű oka az, hogy ezek a modern gnosztikus rendszerek megfelelnek e belső, néma élmények kifejezés utáni vágyának, jobban, mint a meglévő keresztény vallásformák közül bármelyik, közülük a katolicizmust sem véve ki teljesen. Az utóbbi ugyan a protestantizmusnál összehasonlíthatatlanul átfogóbb módon fejezi ki a szóban forgó tényeket, dogmatikus és kultikus szimbolikája révén. De sem a múltban, sem a jelenben nem sikerült elérnie még neki sem a hajdani pogány szimbolizmus gazdagságát, ezért tudott az utóbbi életben maradni hosszú keresztény századokon át, majd bizonyos földalatti áramlatokat táplált, amelyek a korai középkortól egészen az újkorig nem veszítették el teljesen életerejüket. A felszínről legnagyobb részt eltűntek ugyan, de változott alakban mindegyre visszatérnek, hogy kompenzálják a modern tudati orientáció egyoldalúságát.⁴⁴ Tudatunkat annyira átítatta a kereszténység, hogy szinte az ő teremtménye; a tudattalan ellentétes álláspontot nem fogadhatja magába, egyszerűen azért, mert ez ellenkezik az uralkodó alapfelfogással. Mennél egyoldalúban, merevebben és megalkuvás nélkül ragaszkodunk az egyik állásponthoz, annál támadóbb, rosszindulatúbb és összeegyeztethetlenebb lesz a másik, úgyhogy a kettő sikeres kiegyenlítésére pillanatnyilag kevés kilátás van. Ha a tudat az összes lehető emberi magatartásoknak legalább relatív érvényét elfogadja, már az ellentét sem annyira összeegyeztethetetlen. Ez az ellentét közben megfelelő kifejezésformát keres, pl. a keleti vallásokban (buddhizmus, hinduizmus és tanizmus). A teozófia szinkretizmusa (keverék és kombináció) messzemenően szolgálja ezt a szükségletet, ez magyarázza meg számos sikerét.

Az analitikus kezeléssel kapcsolatos foglalkozás során archetipikus természetű élmények keletkeznek, amelyek kifejezésre, megfogalmazásra várnak. Természetesen nem ez az egyetlen lehetőség arra, hogy ilyen jellegű tapasztalatokra szert tegyünk; archetipikus élmények gyakran spontán is fellépnek, mégpedig nemcsak ún. „pszichologikus” embereknél. Gyakran hallottam a legcsodálatosabb álmokat és víziókat olyan emberektől, akiknek lelki egészségét a szakember sem vonhatja kétségbe. Az archetipikus élményt gyakran legszemélyesebb titkunkként őrizzük, mivel lelkünk legmélyén érezzük találva magunkat. A nem-én egyfajta

⁴³ Az olvasó nyilván észrevette, hogy itt az archetípus fogalmához egy eddig nem említett, új elem járul. E keveredést nem szándékolatlan homályosság okozza, hanem az archetípus szándékos kibővítése, az indiai filozófiában oly fontos karmafaktor révén. Az archetípus létének mélyebb megértéséhez a karma-aspektus elengedhetetlen. Anélkül, hogy e faktor részletesebb ábrázolásába bocsátkoznánk, létezését mindenesetre meg kell említenünk. Az archetípus gondolata miatt kritikusaim sokszor súlyosan megtámadtak. Minden további nélkül megengedem, hogy e fogalom vitatható, és nem csekély zavart okozhat. Azonban igen érdekel, hogy kritikusaim miként fejeznék ki másképpen a kérdéses tapasztalati anyagot?

⁴⁴ Vö. *Paracelsica*, 1942. c. írásomat és *Psychologische Abhandlungen*, V. köt.: *Psychologie und Alchemie*, 1944.

őstapasztalata ez, a belső ellenlábásé, amely felszólít, hogy vele megbirkózzunk. Ekkor érthető módon segítő párhuzamok után kutatunk, s közben könnyen megesik, hogy az eredeti élményt kölcsönzött képzetek szerint értelmezzük át. Ennek tipikus esete Niklaus von der Flüe szentháromság-víziója.⁴⁵ Hasonló példa Szent Ignác látomásában a sokszemű kígyó, amelyet először isteni jelenésnek tartott, de aztán ördögi kísértésként értelmezett. Az ilyen átértelmezések esetében a valóságos élményt idegen forrásból kölcsönzött képekkel és szavakkal helyettesítjük be, olyan gondolatokkal és formákkal, amelyek esetleg nem a mi földünkön termettek, és főként nem szívünk szerint valók, csak elménknek kedvesek, amely azonban nem képes világosan végiggondolni őket, hiszen soha ki se találhatta volna őket. Hogy úgy mondjam, ebül szerzett jószág ebül vész el. A szurrogátum árnyékszerűvé és valószerűtlenné teszi az embert; az eleven valóság helyére üres szavakat tesz, amivel kibújik az ellentétek világából, s valami sápadt, kétdimenziós sémavilágba vergődik fel, ahol minden eleven alkotóerő elhervad és kihal.

A preinfantilis időbe való regresszió által létrehívott néma élményeknek nem pótlékra van szükségük, hanem az ember életében és művében való egyéni megformálásra. E képek az ősök életéből, szenvedéséből és öröméből születtek, s ismét életté akarnak válni mind élmény, mind tett formájában. A tudattal való ellentétük miatt azonban nem ültethetők át közvetlenül a mi világunkba, meg kell tehát találni azt az utat, amely a tudatos és tudattalan realitás között közvetíthet.

⁴⁵ Vö. *Bruder Klaus*, in: *Neue Schweizerische Rundschau*, 1933. aug.

6. fejezet

A SZINTETIKUS VAGY KONSTRUKTÍV MÓDSZER

A szembenézés a tudattalannal olyan folyamat vagy munka, netalán szenvedés, amelyet transzcendentális funkciónak⁴⁶ nevezünk, mivel e funkció reális és képzeletbeli vagy racionális és irracionális tényeken alapszik, és a tudat meg a tudattalan között tátongó szakadékot hidalja át. Ez természetes folyamat, az ellentétek feszültségéből származó energiának a megnyilvánulása, és bizonyos fantáziafolyamatok egymásra következéséből áll, amelyek álmokban és víziókban spontán jelentkeznek.⁴⁷ Ugyanezt a folyamatot figyelhetjük meg bizonyos szkizofréniaformák kezdeti stádiumában. E folyamat klasszikus leírását találjuk például Gerard de Nerval *Aurélla*-jában, mely önéletrajzi adatokon alapszik. Irodalmilag legjellemzőbb ábrázolása a *Faust* második része. Az ellentétek egyesülésének természetes folyamatát választottam módszerem mintájává és alapjává, amelynek az a lényege, hogy a természetes úton tudattalanul és spontán bekövetkező folyamatokat szándékosan hívjuk létre, és a tudatba s annak felfogásába integráljuk. Sok esetben az a hiba, hogy a beteg nem leli meg útját és módját annak, hogy a benne lefolyó eseményeket szellemileg feldolgozza. Ezekben az esetekben az orvosnak különleges kezeléssel kell beavatkoznia.

Mint láttuk, az előljáróban ismertetett elméletek egy kizárólag kauzális-reduktív eljárás alapszanak, mely az álmot (vagy a fantáziát) az emlék alkotóelemeire vagy az alapját képező ösztönfolyamatokra bontja fel. Fentebb ez eljárás igazáról és hatáiról bővebben szoltam. Ez az eljárás elveszti hatóerejét, ha az álomszimbolika már nem redukálható személyes emlékekre vagy törekvésekre, vagyis amikor az álmokképek a kollektív tudattalamból kerülnek a felszínre. Ha ezeket a kollektív eszméket a személyes területre akarjuk redukálni, az eljárás nemcsak értelmetlen, hanem káros is; ezt saját gyakorlatomban kellett elég kellemetlenül tapasztalnom. Nehezen és hosszas habozás után, végül saját balsikereimen okulva tanultam meg azt, hogy az orvosi pszichológia kizárólagosan személyi irányzatát a fenti értelemben fel kell adnom, és a fentebbi ábrázolt irányba kell továbbfejlesztenem. Előbb alaposan meg kellett győződnöm arról, hogy az „analízist”, amennyiben csak feloldásból áll, szükségszerűen szintézisnek kell követnie, és hogy bizonyos lelki tartalmak szinte semmit sem jelentenek, ha csak feloldjuk, de értelemmel telítődnek, ha nem feloldjuk, hanem jelentőségükben megerősítjük és az összes tudatos eszközzel kiszélesítjük őket (ún. amplifikáció⁴⁸). A kollektív tudattalan képeinek és szimbólumainak az értékét csak akkor szabadíthatjuk fel, ha szintetikus kezelésnek vetjük alá. Amint az analízis a szimbolikus fantáziaanyagot összetevőire bontja szét, ugyanúgy a szintetikus eljárás általános és érthető kifejezéssé integrálja ezeket. Ez az eljárás nem túl egyszerű; ezért egy példát mondok el, amelyen az egész eljárást bemutathatom.

Egy nőbeteg, aki éppen a személyes tudattalan analízisének és a kollektív tudattalan felbukkanó tartalmának kritikus határán állt, a következőket álmodta: egy széles patakon akar átkelni. A vízen át nem vezet híd, mégis talál egy helyet, ahol átgázolhat. Éppen amikor nekiindul, egy nagy rák, amelyik ott lapult a vízben, megragadja a lábát, és nem engedi el többé. A nő szorongással ébred. Asszociációk:

⁴⁶ Csak utólag fedeztem fel, hogy a „transzcendentális” funkció fogalma a magasabb matematikában is előfordul, mint a reális és imaginárius számok funkciója.

⁴⁷ Az álomsorozatok ábrázolását találja az olvasó a *Psychologie und Alchemie*-ben. Psychologische Abhandlungen, V. köt.

⁴⁸ Meghatározását lásd J. Jacobi: *Die Psychologie von C. G. Jung*, 1940. 100. old. és tovább.

1. Patak: Nehezen áthágható határ; - ezen az akadályon kell túljutnom; - biztosan arra vonatkozik, hogy csak lassan jutok előbbre; - a túlsó oldalra kellene jutnom.

2. Gázló: Lehetőség arra, hogy biztonságban a túloldalra jussak; - e lehetséges út; - másutt túl széles a patak. A kezelés a lehetőség arra, hogy az akadályon túljussak.

3. Rák: A rák egészen elbűjt a vízben, nem vettem észre; - a rák szörnyű, gyógyíthatatlan betegség (visszaemlékezik X-nére, aki karcinómában halt meg); félek ettől a betegségtől; - a rák olyan állat, amely hátrafelé megy - engem nyilván le akar húzni a víz alá; - szörnyen átfogott, rettentően megijedtem: - vajon mi nem enged a túlsó partra? Persze, már megint nagy jelenetem volt a barátnőmmel.

Ezzel a barátnővel igen különös a helyzet. Évek óta tartó rajongó, a homoszexualitást súroló barátságról van szó. A barátnő igen sok vonatkozásban hasonlít a betegre, és szintén igen ideges. Mindketten igen erősen érdeklődnek a művészet iránt. Kettőjük közül a páciens az erősebb egyéniség. Mivel kölcsönös kapcsolatuk túlzottan bensőséges, és ezáltal az élet egyéb lehetőségeit túl határozottan kizárja, mindketten idegesek, és az ideális barátság ellenére sokszor vad veszekedés folyik közöttük, amelynek ingerültségük az alapja. A tudattalan ezzel el akarja távolítani őket egymástól; ők azonban erről nem akarnak tudomást venni. A jelenet rendesen azzal kezdődik, hogy az egyik úgy találja, még nem értik eléggé egymást, jobban ki kellene beszélniök magukat, mire mindkettő lelkesen beszélni kezd. Ebből persze egykettőre félreértés támad, aminek minden eddiginél hevesebb jelenet az eredménye. A veszekedés jobb híján már hosszú idő óta élvezetpótlék mindkettő számára, amelyről nem szívesen mondanának le. Különösen betegem nem tudott lemondani hosszú időn keresztül a meg nem értettség édes fájdalmáról, bár minden jelenet „halálosan” kimerítette, és már maga is régen belátta, hogy ez a barátság túlérett, és csak hamis ambíció hitette el vele, hogy ebből még ideált csinálhat. A betegnek már az anyjához való viszonya is túláradó, fantasztikus volt, és anyja halála után érzéseit barátnőjére vitte át.

Analitikus (kauzális-reduktív) értelmezés⁴⁹

A magyarázatot egy mondatban foglalhatjuk össze: „Belátom, hogy a folyó túlsó partjára kellene jutnom (vagyis a barátnőmhöz való viszonyomat fel kell adnom, mégis; sokkal jobban szeretném, ha barátnőm nem engedne ki öleléséből, azaz ollói közül); vagyis a megfelelő infantilis vágy: szeretném, ha anyám újra magához vonna, rajongó ölelésével.” A vágy erős homoszexuális háttere miatt inkompatibilis, amelyet a tények már régen bebizonyítottak. A rák a lábát ragadja meg, mivel a betegnek nagy, „férfias lába” van; barátnőjével szemben ő játssza a férfit, szexuálfantáziái is ennek megfelelőek. A láb közismert fallikus szimbólum.⁵⁰ Az álom teljes megfejtése tehát így hangzik: azért nem akar elszakadni barátnőjétől, mivel elfojtott homoszexuális vágyai vannak vele kapcsolatban. Ezek a vágyak a tudatos személyiség tendenciáival morális és esztétikai szempontból összeegyeztethetetlenek lévén, elnyomja őket, és ezért többé-kevésbé tudattalanokká lesznek. A félelem az elnyomott váagnak felel meg.

⁴⁹ A kétféle magyarázat hasonló felfogását találhatjuk Herbert Silberer igen jó könyvében. *Probleme der Mystik und ihrer Symbolik* (A misztika és szimbolikájának problémái), 1914.

⁵⁰ Aigremont: *Fuss- und Schuhsymbolik*, 1949.

Ez a magyarázat természetesen a beteg magasfeszültségű barátságideáljának súlyos aláértékelése. Az analízisnek ezen a fokán azonban már nem haragudott meg ezért a magyarázatért. Bizonyos tények már régebben meggyőzték e homoszexuális tendencia meglétéről, úgy, hogy ezt a hajlamot magától is beismerje, ha nem is volt neki kellemes. Ha tehát a kezelés jelenlegi állapotában ezt a magyarázatot mondom el neki, már semmiféle ellenállásra nem találok benne. E nem kívánt hajlam kínos voltát belátásával már régen legyőzte. De azt felelte volna: „Minek is még analizálni ezt az álmot? Csak ugyanazt mondja, amit már úgyis régen tudok.” Ez a magyarázat a betegnek semmi újat nem mond, ezért érdektelen és hatástalan. A kezelés elején hasonló magyarázat lehetetlen lett volna, egyszerűen azért, mivel a beteg rendkívüli szemérmessége ilyesmit semmi körülmények között el nem fogadott volna. A belátás „mérget” nagy vigyázattal és a legkisebb adagokban kellett beléje csepegtetni, míg a beteg jobb belátásra nem tért. Ha az analitikus vagy kauzális-reduktív magyarázat már nem mond újat, csak mindig ugyanazt különböző változatokban, elkövetkezett az ideje annak, hogy erősen kell ügyelnünk a felmerülő archetipikus motívumokra. Ha egy ilyen motívum kerül világosan az előtérbe, bekövetkezett az a pillanat, amikor interpretációnk módszerét meg kell változtatnunk. A kauzális-reduktív eljárásnak ebben az esetben bizonyos hátrányai vannak: 1. Mindenekelőtt nem veszi eléggé figyelembe a beteg asszociációit; pl. a „rák” betegséggel való kapcsolata. 2. A különös szimbólumválasztás ténye is homályban marad. Miért jelenik meg pl. a barátnő-anya éppen rák formájában? Szebb és plasztikusabb formát is választhatna, pl. habléányét. Polip, sárkány, kígyó vagy hal ugyanazt a szolgálatot tenné. 3. A kauzális-reduktív eljárás megfelel az arról, hogy az álom szubjektív jelenség, hogy tehát a rák nem vonatkozhatik kizárólag a barátnőre vagy az anyára, hanem az alanyra, az álmodóra magára is utal. Az álmodó az egész álom: ő a patak, a gázló és a rák, ezek csak az alany különböző tudattalan tendenciáinak és feltételeinek kifejezései. Ezért a következő terminológiát vezettem be: minden olyan magyarázatot, amelyben az álom kifejezései reális tárgyakkal azonosíthatók, tárgyi síkon mozgó értelmezésnek nevezek. Ezzel az értelmezéssel szemben áll az, amelyik minden álmorészletet, pl. az álom minden személyét az álmodóra vonatkoztatja. Ez az eljárás az alanyi síkon mozgó értelmezés. A tárgyi síkon mozgó értelmezés analitikus; mivel az álomtartalmat reminiscenciakomplexusokra fejt fel, amelyek külső helyzetekre vonatkoznak. Az alanyi síkú értelmezés szintetikus, mivel az alapul szolgáló reminiscenciakomplexusokat a külső körülményektől elvonatkoztatva az alany tendenciái vagy részeként fogja fel és újra hozzákapcsolja őket. (Az élményben nemcsak a tárgyat élem át, hanem első-sorban önmagam, de csak akkor, ha számot tudok vetni élményemmel.) Ebben az esetben tehát minden álmotartalmat mint a szubjektív tartalmak szimbólumát kell felfognunk.

A szintetikus vagy konstruktív értelmezési módszer⁵¹ alanyi síkú értelmezésből áll.

A szintetikus (konstruktív) értelmezés

A páciens számára nem tudatosult, hogy a legyőzendő akadály öbénne magában rejlik: olyan határ, amelyen nehéz átlépni, és amely a további haladásnak ellenszegül. Pedig lehetséges e határon túlkerülni. Azonban épp ebben a pillanatban rendkívüli és váratlan veszély fenyeget: valami „állati” (embertelen vagy emberen túli), amely hátrafelé és a mélybe megy, s az álmodót azzal fenyegeti, hogy egész egyéniségét magával vonja. Ez a veszély olyan, mint egy gyilkos betegség, amely titokban keletkezik valahol, és gyógyíthatatlan (mindennél erősebb). A beteg azt képzei, hogy barátnője akadályozza és húzza le őt. Amíg ezt hiszi, hatnia kell rá,

⁵¹ Vö. *Der Inhalt der Psychose*, 2. kiad. Függelék. Más helyütt ezt az eljárást „hermeneutikus” módszernek neveztem. Lásd *Collected Papers on Analytical Psychology*, 2. kiad. 1917.

„fel kell emelnie”, tanítania, javítania kell; haszon és értelem nélküli idealista erőfeszítéseket kell tennie, hogy a mélybe ne húzzák. Természetesen a barátnő is ilyen erőfeszítéseket tesz, hiszen az ő esete azonos a betegével. Így, mint dühös kakasok ugranak egymásnak, és mind-egyik megpróbál a másik feje fölé kerülni. Minél magasabbra jut az egyik, annál magasabbra kell felküzdenie magát a másiknak. Miért? Mert mindkettő azt hiszi, hogy a másik a tárgy, az ok. Ettől az értelmetlenségtől csak az alanyi szintű felfogás szabadít meg. Az álom ugyanis azt mutatja meg a betegnek, hogy őbenne magában van valami, ami megakadályozza a határ átlépésében, vagyis az egyik helyzetből vagy beállítottságból a másikba való átjutásban. A helyváltoztatásnak beállítottság-változásként való értelmezését támogatják bizonyos primitív nyelvek kifejezései, amelyekben pl. az, hogy „indulófélben vagyok”, így hangzik, „az indulás helyén vagyok”. Az álmennyelv megértéséhez sok párhuzamra van szükségünk a primitív emberek pszichológiájából és a történelmi szimbolikából, mivel az álmok lényegükben a tudattalanból eredtek, amely minden elmúlt fejlődéstörténeti korszak funkciólehetőségeinek székhelye. Ennek klasszikus példája J. Ging orákulumaiban „a nagy vízen való átkelés”.⁵²

Most aztán minden annak a megértésétől függ, hogy mit jelent a rák. Elsősorban tudjuk, hogy az olyasvalami, ami a barátnőn tűnik fel (mivel ő maga vonatkoztatta a rákot a barátnőre), és olyasvalami, ami már az anyján is jelentkezett. Hogy vajon anyja és barátnője ezt a tulajdonságot valóban birtokolják-e, ez a beteg szempontjából lényegtelen. A helyzet csak akkor változik meg, ha ő maga megváltozik. Anyján már nem változik semmi, hiszen halott. És barátnőjét sem kényszeríthetjük megváltozásra: ha viszont meg akar változni, ez az ő dolga. Az a tény, hogy ez a bizonyos tulajdonság már az anyján jelentkezett, infantilis jelenségre mutat. Mi a titok a betegek anyjához és barátnőjéhez való viszonyában? Közös az erős, rajongó szeretetvágy, amelynek szenvedélyessége, úgy érzi, teljesen hatalmába kerítette őt. E kívánság tehát az erős infantilis mohóság jegyét viseli magán, amely közismerten vak. Ez a libidónak egy neveletlen, differenciálatlan és nem emberiesített darabja, amely még az ösztön kényszerű jellegét viseli magán, tehát még szelídítetlen. Erre tökéletesen megfelelő szimbólum az állat. De miért éppen rák ez az állat? A beteg ehhez X-né halálos rákbetegségét asszociálja, aki halálakor ugyannyi idős volt, mint most a beteg. Itt tehát X-nével való utalásszerű azonosulásról lehet szó. Ennek kell utánanéznünk. A betegünk a következőket meséli róla. X-né korán özvegyen maradt, igen életvidám asszony volt. Volt egy sor kalandja különböző férfiakkal, főleg egy különös emberrel, egy tehetséges művésszel, akit betegünk személyesen is ismert, és aki rá különösen ígéző és megbabonázó (fascináló) benyomást tett.

Azonosulás csak tudattalan, nem realizált hasonlóság alapján lehetséges. Mennyiben hasonlít betegünk X-néhez? A beteget korábbi fantáziák és álmok egész sorára emlékeztethettem, amelyek világosan azt mutatták, hogy benne is megvan a könnyűvérű természet, amelyet azonban mindig elnyomott, mert attól félt, hogy ez a homályosan sejtett tendencia erkölcstelen életre csábítja. Ezzel egy újabb, igen fontos adalékot kaptunk az „állati” elem felismeréséhez: újfent ugyanarról a szelídítetlen, ösztönös mohóságról van szó, amely azonban ebben az esetben férfiakra irányul. Ezzel újabb okát látjuk annak, hogy miért nem tud elszabadulni barátnőjétől: muszáj hozzá ragaszkodnia, hogy annak a másik, érzése szerint sokkal veszélyesebb hajlamnak áldozatául ne essék. Ezért áll meg egy infantilis homoszexuális fokon, amely azonban védelmére szolgál. (A tapasztalat szerint ez egyike a leghatékonyabb indítóokoknak, amiért meg nem felelő, infantilis kapcsolatokhoz ragaszkodunk.) De ebben a „veszélyes” tendenciában rejlik egészsége, a jövőendő egészséges személyiség csírája, amely nem retten vissza az élethez szükséges merészségtől.

⁵² Richard Wilhelm: J. Ging, Das Buch der Wandlungen, 1924.

A beteg azonban más következtetésre jutott annak idején X-né sorsából. Hirtelen súlyos betegségét és korai halálát a sors büntetéseként fogta fel az asszony könnyelmű életéért, amiért a páciens őt (önmagának sem vallva be) irigyelte. Midőn X-né meghalt, a páciens komor erkölcsbírói képet öltött, amely „emberi, nagyon is emberi” kárörömöt takart. Ezt büntetendő, állandóan X-né példájával ijesztgette magát, ez tartotta távol az élettől és továbbfejlődéstől, és ez terhelte meg egy ki nem elégítő barátság kínjával. Természetesen számára nem volt világos ez az összefüggés; akkor sosem ment volna bele. E megállapítás igazságát könnyű volt a már ismert anyagból bizonyítani.

Ezzel azonban nem jutottunk még az azonosítás történetének végére. A beteg utólag elmondta, hogy X-nének nem kis művészi tehetsége volt, amely csak férje halála után fejlődött ki benne, és amely a művésszel való barátságához vezetett. Úgy látszik, hogy e képesség az azonosítás egyik lényeges motívuma volt, ha visszaemlékezünk arra, amit a beteg elbeszellt: mily nagy és különösen megbűvölő hatással volt rá a művész. Az ilyen fascinátor hatás sohasem kizárólagosan egyik személyről irányul a másikra, ez kapcsolatjelenség, amelyhez két személy szükséges, s a megigézettnek megfelelő diszpozíciót kell magában hordoznia. Ennek a hajlamnak azonban tudattalanul kell maradnia; különben nincs ígézet. A fascinátor-ság ugyanis kényszeres jelenség, amelyet nem a tudat motivál, nem akarati folyamat, hanem a tudattalanból fölmerülő és magát a tudatra ráerőszakoló jelenség.

Fel kell tételeznünk, hogy a betegnek a művészéhez hasonló (tudattalan) diszpozíciója kell, hogy legyen. Egy férfival azonosította tehát magát.⁵³ Emlékezzünk az álom analízisére, amelyben a „férfias”-ra való utalással találkoztunk (lásb). A beteg valóban a fék szerepét játssza barátnőjével szemben: ő az aktívabb, a hangadó, ő irányítja barátnőjét, és olyasmire is rákényszeríti, amit csak ő maga kíván. Barátnője határozottan nőies külső megjelenésében is, míg a páciens szemmel láthatóan férfias típus. Hangja is erősebb és mélyebb, mint barátnőjéé. X-néről mint igen nőies asszonyról beszélt, aki lágyságában és szeretetreméltóságában hasonlít barátnőjéhez a páciens szerint. Ez újabb nyomra vezet: a páciens ugyanazt a szerepet játssza barátnőjével szemben, mint amit a művész játszott volt X-nével szemben. Így teljesedik be tudattalanul X-nével és szeretőjével való azonosulása. Így éli ki mégis könnyelmű hajlamát; de nem tudatosan, hanem tudattalan tendenciái játsszák ezt, azaz megszállják, mint saját komplexusai tudattalan ábrázolóját.

Ezzel már sokkal többet tudtunk meg a rákról: ez a megszelídítetlen libidódarab belső lélektanát képviseli. A tudattalan identifikációk mindig ebbe torkollnak. Megvan az ehhez szükséges erejük, tudattalanok lévén; tehát mindenfajta belátás és javító szándék számára hozzáférhetetlenek. A rák tehát a tudattalan tartalmak szimbóluma. Ezek a beteget állandóan vissza akarják vezetni barátnőjével való kapcsolatához. (A rák hátrafelé megy.) Barátnőjéhez való kapcsolata azonban betegséget jelent: hiszen ettől lett ideges.

Ez a részlet, szigorúan véve, még a tárgyi szintű analízis körébe tartozott. De nem szabad elfelejtenünk, hogy ez ismeret birtokába csak alanyi síkon jutottunk, amely tehát ily módon igen fontos heurisztikus, a felfedezés szempontjából értékes princípiumnak bizonyul. Gyakorlatilag megelégedhetnénk az eddig elért eredménnyel; de teljesítenünk kell az elmélet követelményeit, hiszen még nem aknáztunk ki minden asszociációt, és a szimbólumválasztás jelentőségét sem magyaráztuk meg kielégítően.

⁵³ Nem feledkezem meg arról a tényről sem, hogy a művésszel való azonosítás mélyebb alapja a beteg bizonyos alkotóképességén nyugszik.

Most a betegnek abból a megjegyzéséből indulunk ki, hogy a rák a patakban lapult, a víz alatt, s hogy korábban nem látta. Nem látta eddig az éppen most megvilágított „tudattalan kapcsolatokat; elrejtette őket a víz. A patak az az akadály, amely megakadályozza, hogy a túlpartra kerüljön. Akadályt pontosan ezek a tudattalan kapcsolatai képeztek, amelyek a barátnőjéhez fűzték. A víz tehát a tudattalant jelenti, jobban mondva a tudattalanságot, a rejtettséget, hiszen a rák is a tudattalan, a tudattalanban rejlő dinamikus erő.

7. fejezet

A KOLLEKTÍV TUDATTALAN ARCHETÍPUSAI

Most az a feladatunk, hogy a még csak tárgyi síkon megérett kapcsolatokat alanyi szinten is értelmezzük. E célból el kell vonatkoztatnunk a tárgytól, és a beteg szubjektív komplexusainak szimbolikus megjelenítéseként kell tekintenünk őket. Ha megpróbáljuk X-né alakját alanyi szinten magyarázni, akkor valamelyest az álmodó lélekrésznek, azaz egy bizonyos aspektusának megszemélyesítéseként kell felfognunk. Ezek szerint X-né annak a képmása, amivé a páciens lenni szeretne, de mégsem akar. X-né tehát a beteg jellemének egyoldalú, jövőbe kivetített képét ábrázolja. A titokzatos művészt nem lehet alanyi síkra emelni, mivel a betegben szunnyadó tudattalan művészi tevékenység momentumát már X-né alakja fedi. Joggal lehetne azt mondani, hogy a művész a betegben lakozó férfielem képe, amelyet tudatosan nem realizál, és ezért ez a tudattalanban marad.⁵⁴ Ez bizonyos mértékig igaz, mivel a beteg e szempontból valóban áttatja magát. Azt hiszi, hogy egészen rendkívülien finom, érzékeny és nőies lény, és a legkevésbé sem férfias. Nagyon és őszintén meglepődött, amikor férfias vonásaira először felhívtam a figyelmét. De a borzongató megbűvölő elemet nem tudjuk elhelyezni férfias vonásaiban. Látszólag nyoma sincs. Pedig valahol ennek is lennie kell, hiszen ezt az érzést ő maga produkálta.

Ha nem tudunk fellelni ilyen részletet az álmodóban magában, akkor - amint tapasztalatból tudjuk - azt csak kivetíthette. De kire? Még a művészhez tapadna? Hiszen az már régen eltűnt a beteg látóhatáráról, és a projekciót még csak magával sem vihette, mivel ez ma is benne gyökerezik a beteg tudattalanában, akinek különben ehhez az emberhez azon az egyszerű fasciáló benyomáson túl személyes kapcsolata nem volt. Inkább képzeletbeli alak volt a számára. Nem, az ilyen kivetítés mindig aktuális; vagyis kell valahol lenni valakinek, akire ezt a részletet kivetítette, különben érezhetően benne lenne még.

Ezzel újra a tárgyi síkra jutottunk; másképpen nem találjuk meg a kivetítés alanyát. A beteg nem ismer olyan férfit, akinek valamiféle jelentősége lenne a számára, rajtam kívül, aki orvosa lévén, természetesen sokat jelentek neki. Azt gyaníthatjuk, hogy rám vetítette ki ezt a tulajdonságot. Bizonyos, hogy én semmi ilyesmit nem vettem észre. De a rafináltabb dolgok sosem jelentkeznek a felszínen, mindig a kezelésen kívül kerülnek napvilágra. Ezért óvatosan azt kérdeztem: „Ugyan, milyennek lát, hogyha nincs itt nálam? Akkor sem változom?” Mire ő: „Amikor itt vagyok, kellemes embernek látom; de ha egyedül maradok, vagy hosszabb ideig nem találkozunk, különös módon megváltozik a képe. Hol eszményített alakban jelenik meg, hol viszont másképp.” Itt elhallgatott. Tovább kérdeztem: „Igen? Milyennek?” Ő: „Néha veszedelmes, szörnyű, mint egy gonosz varázsló, vagy egy démon. Igazán nem tudom, hogy jut ilyesmi az eszembe. Hiszen nem ilyen.”

Tehát ez a részlet nálam volt indulatátvitel formájában, ezért hiányzott az ő lelki kelléktárából. Ezzel egy újabb igen fontos pontot ismerünk fel: engem kontaminált, azonosított a művésszel; ő tehát tudattalan fantáziáiban velem szemben X-né helyét foglalja el. Ezt a korábban felfedett anyag (szexuálfantáziák) alapján könnyen bebizonyíthattam. De akkor én magam vagyok az akadály, a rák, amely megakadályozza a túlpartra jutásban. Ha ebben a sajátos esetben a tárgyi

⁵⁴ A nőben rejlő férfi lélekrészt animusnak neveztem, míg a férfiak nőies lélekrészét animának. Vö. *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, 117. old. és tovább; valamint Emma Jung: *Ein Beitrag zum Problem des Animus*, in: *Psychologische Abhandlungen*. IV. 296. old. és tovább.

síkra korlátoznók magunkat, bizony nagy szükségünk lenne jó tanácsra. Hiába nyilatkoztatnám ki, „de hisz én nem is vagyok a művész, én nem is vagyok gonosz, sem varázsló stb.”; ez a beteget hidegen hagy - hiszen ezt ő is éppolyan jól tudja, mint én. A projekció továbbra is élne benne, és én valóban lelki fejlődése akadályozójává lennék.

Ezen a ponton már sok kezelés megakadt. A tudattalan öleléséből nem szabadulhatunk másképp, csak ha az orvos önmagát alanyi szintre emeli, vagyis képpé nyilvánítja. Minek a képévé? Ez a legnagyobb nehézség. „No igen” - feleli az orvos -, „a beteg tudattalanában lévő egyik képpé” - mire az így felel: „Micsoda, én legyek férfivá, méghozzá borzalmas, fascinálo gonosz varázslóvá vagy éppen démonná? Nem, soha - ezt el nem fogadhatom, ez ostobaság. Inkább elhiszem azt, hogy maga az.” És igaza is van, ha így beszél. Oktalanság, ha ilyesmit akarunk átvinni a személyére. Éppoly kevésbé tűrheti el, mint az orvos, hogy démonná tegyék. A szeme különösen csillog, gonosz kifejezés jelenik meg az arcán, ismeretlen, eddig sohasem tapasztalt ellenállás bukkan fel. Egy csapásra kínos félreértés lehetőségét látom magam előtt. Mi ez? Csalódott szerelem? Sértés, leértékelés? Tekintete mint egy ragadozóé, valóban démoni. Szóval mégis démon volna? Vagy én vagyok a ragadozó, a démon, és előttem félelemtől kínzott áldozatom ül, aki a kétségbeesés állati erejével próbál védekezni gonosz varázslatom ellen? Mindez képtelenség, fantasztikus elvakultság. Mire tapintottam rá? Milyen új húr pendült meg? Mindez csak múltó pillanat. A beteg arckifejezése újra megnyugszik, és szinte megkönnyebbülten mondja: „Különös, ebben a pillanatban úgy érzem, mintha éppen azt a pontot érintette volna lelkemben, amelyen barátnőmmel való kapcsolatomban nem tudok túljutni. Szörnyű érzés, embertelen, vad, gyűlöletes. Nem is tudom leírni, milyen rémes érzés. E miatt az érzés miatt e pillanatokban gyűlölöm a barátnőmet, és megvetem őt, bár minden erőmmel küzdök az érzés ellen.”

Ez a kijelentés új fénybe állítja a történeteket: most én foglaltam el a barátnő helyét. A barátnőn már túlkerült, az elfojtás jege megtört. A páciens létének új fázisába lépett, anélkül, hogy tudott volna róla. Most már tudom, hogy mindaz, ami fájdalmas és rossz volt barátnőjével való kapcsolatában, rám helyeződik át, igaz, hogy a jó is, de a titokzatos ismeretlen elleni heves vita közepette, amelyen a beteg sohasem tudta túltenni magát. Tehát az átvitel új fázisba lépett, csak egyelőre nem látjuk világosan, hogy mi az az ismeretlen x, amelyet rám vetít ki.

Egy bizonyos: ha a beteg megragad az átvitelnek ebben a formájában, a legkellemetlenebb félreértések fenyegetnek, mivel akkor úgy kell kezelnie engem is, mint ahogy barátnőjét kezelte, vagyis akkor az ismeretlen állandóan a levegőben lesz, és a legkülönbözőbb félreértéseket okozza. Megint csak az lesz a vége, hogy bennem látja a demont; hiszen azt éppoly kevésbé fogadhatja el, hogy ő maga lenne, mint hogy én vagyok az. Így keletkeznek a feloldhatatlan konfliktusok, s egy feloldhatatlan konfliktus az élet megrekedését jelenti.

Egy másik lehetőség: a beteg újra régi védekezési módjához fordul, és keresztülnéz a sötét folton; ami újabb elfojtás a tudat felszínén való megtartás helyett, ami pedig az egész módszernek természetes követelménye. Ezzel semmit sem nyertünk, sőt ellenkezőleg: most az ismeretlen már a tudattalanból fenyeget, ami lényegesen kellemetlenebb.

Valahányszor ilyen elfogadhatatlan elem merül fel, pontosan meg kell állapítanunk, személyes tulajdonság-e az, vagy sem? „Varázsló” és „démon” alapján véve olyan tulajdonságokat jelentenek, amelyekről azonnal nyilvánvaló: nem egyéni emberi, hanem mitologikus tulajdonságok. A „varázsló” és a „démon” mitológiai alakok, amelyek a beteget megrohanó ismeretlen, „embertelen” érzésnek felelnek meg. Ezek a jelzők tehát nem alkalmazhatók egy emberi személyiségre, bár rendesen intuitív, kritikus szemmel meg nem bíralt ítéletek formájában mégis embertársainkra szoktuk kivetíteni, kapcsolataink mindenkor kárára.

Az ilyen attribútum mindig arra mutat, hogy a személy fölötti vagy kollektív tudattalan tartalmát vetítettük ki. Hiszen a „démonok” nem személyes emlékképek, s a „gonosz varázslók” sem, bár ezekről valaha mindenki hallott vagy olvasott. Ha hallott is valaki a csörgőkígyóról, azért nem fog csörgőkígyónak nevezni egy gyíkot vagy egy siklót, csupán azért, mert surranó zaja megijeszti. Éppígy nem nevezzük embertársunkat démonnak, hacsak nem árad belőle tényleg valami démoni hatáshoz hasonló. Ha ez valóban személyes karakterének egy darabja volna, akkor ennek mindenütt meg kellene mutatkoznia, akkor ez az ember valóban démon volna. Ez azonban mitológia, azaz kollektív psziché, és nem individuálsziché. Amennyiben tudattalanunk révén részesei vagyunk a történeti kollektív pszichének, természetesen tudattalanul démonok, varázslók stb. világában élünk, mivel ezek olyan fogalmak, amelyek a legerősebb indulatokkal töltötték meg a megelőző korokat. Éppígy részünk van istenekben és ördögökben, szentekben és latrokban. Értelmetlen lenne ezeket a tudattalan lehetőségeket személyes számlánkra írni. Ezért feltétlenül szükséges meghúzni a lehető legélesebb határvonalat a személyes és a személytelen területe között. Ezzel természetesen nem akarjuk letagadni a kollektív tudattalan tartalmának esetleg igen hatékony létezését. De a kollektív psziché tartalma különbözik és szemben áll az egyéni psziché tartalmával. A naiv ember számára ezek a dolgok sosem váltak el az egyéni tudattól, hiszen az isteneket, démonokat stb. sosem fogta fel lelki projekciókként, azaz tudattalan tartalmakként, hanem mint magától értetődő valóságot. Csak a felvilágosodás korában látta be az emberiség, hogy istenek a valóságban nincsenek, ezek csak projekciók. Ezzel végük is volt. A megfelelő lelki funkciónak azonban korántsem volt vége, ez most a tudattalanba süllyedt, és ennek révén olyan libidótöbblettel mérgezte meg magát az ember, amit azelőtt az istenképek kultuszában élt ki. A valláshoz hasonlóan erős funkciónak az elfojtása az egyéni pszichológiára is súlyos hatású. Ennek a libidónak a visszaáramlása rendkívülien megerősíti ugyanis a tudattalant, annyira, hogy archaikus kollektív tartalmával hatalmas befolyást kezd gyakorolni a tudatra. A felvilágosodás kora közismerten a francia forradalom rémtetteivel végződött. Napjainkban is a kollektív psziché, a tudattalan destruktív erőinek lázadását éljük át. Eredménye páratlan tömeggyilkosság.⁵⁵ A tudattalan éppen ezt kereste. Helyzetét mértéktelenül megerősítette a modern élet racionalizmusa, amely minden irracionálisat megfosztott értékétől, és ezzel az irracionális funkciót a tudattalanba süllyesztette. Ha a funkció egyszer a tudattalanba került, onnan feltartóztathatatlanul és pusztítóan hat, mint egy gyógyíthatatlan betegség, amelynek, mert láthatatlan, a gyökerét nem bírjuk kiirtani. Akkor az egyén és a nép egyaránt kényszerül az irracionalitás átélésére, és legmagasabb idealizmusát, értelmének javát arra kell fordítania, hogy az irracionalitás örültségeit a legtokéletesebben alkossa meg. Ezt kicsiben betegünkön szemléltethetjük, aki a neki irracionálisnak tűnő életlehetőség (X-né) elől elmenekül, hogy ugyanazt beteges formában barátnőjéhez való kapcsolatában magasztos önfeláldozásban élje át.

Nincs más lehetőség, mint hogy az irracionális szükséges, mert mindig előforduló pszichológiai funkciónak kell elismernünk, és tartalmát nem konkrét (ez visszafejlődés lenne!), hanem pszichikai realitásként kell felfognunk, mivel ez hatásos, tehát valóságos. A kollektív tudattalan egy olyan világ képe, amely ősidők óta alakult ki tapasztalatok lecsapódásából és ezeknek a priori voltából. E képben bizonyos vonások, az ún. archetípusok vagy dominánsok az idők folyamán pontosan körvonalazódtak, Ezek uralkodnak, ezek az istenek, azaz domináns törvények és princípiumok képei, a képsorozatok átlagos szabályszerűségei,

⁵⁵ Ezt 1916-ban írtam. Fölösleges megjegyezni, hogy mindez ma is igaz.

amelyeket a lélek újra meg újra átél.⁵⁶ Amennyiben ezek a képek a pszichikai események relative hű ábrázolásai, archetípusaik, azaz hasonló tapasztalatok összehalmozódása révén kibontakozó általános alakjaik bizonyos általános fizikai alapvonalaknak felel meg. Így lehetséges, hogy archetipikus képeket közvetlenül vihetünk át szemléleti fogalmak formájában a fizikai eseményekre. Például az éter a lehelet vagy a lélek hagyományos anyaga, amely a Föld minden világnézetében képviselve van; azután az energia, a mágikus erő, amely szintén az egész világon elterjedt képzet.

A fizikai adottságokkal⁵⁷ való rokonságuk miatt az archetípusok rendesen kivetítve jelennek meg, mégpedig ha tudattalanok, akkor a mindenkori környezet személyeinek túlzott alá- vagy túlbecsülése formájában, mindenféle félreértés, veszekedés, rajongás és bolondság előidézőiként. Ezért mondjuk: „istenít valakit”, vagy „ő az, akitől X hányingert kap”. Ezek az okozói modern mítoszképződéseknek, azaz fantasztikus híreszteléseknek, bizalmatlanságnak és előítéleteknek. Ezért az archetípusok igen fontos, jelentős tények, amelyekre igen kell ügyelnünk. Nem szabad egyszerűen elnyomni őket, hanem pszichikai kórokozó voltuk miatt pontos megfontolásra méltók. Mivel rendesen projekció formájában jelennek meg, és mivel ezek csak ott rögződhetnek, ahol ennek valamilyen alapja van, értékelésük és megítélésük nem könnyű. Ha valaki az ördögöt embertársára vetíti ki, ez csak azért történhetik, mert azon az emberen tényleg van valami, ami a kép rögződését megkönnyíti. Ezzel egy percig sem akarjuk azt mondani, hogy az illető szinte ördög lenne; ellenkezőleg: akár rendkívülien jó ember is lehet, de a kivetítővel nem fér össze, ezért a kettő között egy „ördögi” (azaz elválasztó) hatás működik. A kivetítőnek sem kell ördögnek lennie, bár el kell ismernie, hogy az ördögi benne is éppannyira megvan, sőt éppen ő esett csapdába először, hiszen ő vetítette ki. Azért még nem ördögi, hanem éppolyan tisztességes ember lehet, mint a másik. Az ördög megjelenése ebben az esetben azt jelenti, hogy a két ember (most és a közeljövőben) összeférhetetlen, amiért is a tudattalan szétválasztja és egymástól távol tartja őket. Az ördög az „árnyék” archetípus egyik variánsa, vagyis az ember el nem ismert sötét oldalának veszedelemes aspektusa.

A kollektív tudattalan tartalmak kivetítésénél szinte szabályszerűen fellépő egyik archetípus a túlnyomóan félelmetes hatású „varázsló démon”. Jó példája ennek Meyrink *Gólem*-ja, vagy ugyancsak Meyrink *Tibeti varázsló*-ja, a *Denevérek* c. könyvben, aki mágikus erejével elszabadítja a világháborút. Meyrink ezt természetesen nem tölem tanulta, hanem szabadon alkotta saját tudattalanából, képet és kifejezést kölcsönözve egy ahhoz hasonló érzésnek, mint amit betegem énreám vetített ki. A varázslótípus előfordul a *Zarathustrá*-ban is; a *Faust*-ban ez maga a hős.

Ez a démonkép az istenfogalom egyik legalacsonyabb és legrégibb foka. Ez a törzs primitív varázslójának vagy sámán-orvosának (Medizinmann) típusa, egy különleges képességű egyéniség, aki mágikus erő hordozója.⁵⁸ Ez az alak - amennyiben negatív, esetleg veszélyes aspektusú - gyakran jelenik meg sötét bőrű, mongoloid típusú ember formájában. Sokszor

⁵⁶ Mint már fentebb megjegyeztem, az archetípusokat megtörtént események effektusa- és lecsapódásaként is felfoghatjuk, de éppúgy felfoghatók az eseményeket előidéző tényezőként is.

⁵⁷ Lásd *Seelneprobleme den Gegenwart*, 169. old. és tovább

⁵⁸ Az orvos-varázsló képzet, aki szellemekkel érintkezik, és mágikus ereje van, olyan mélyen gyökerezik sok primitív nép lelkében, hogy föltételezik „doktor”-állatok előfordulását is. Az észak-kaliforniai achumavék különbséget tesznek a közönséges prérifarkas és az „orvos-prérifarkas” között.

nehéz vagy alig lehetséges az „árnyéktól” elválasztani, mennél inkább túlsúlyban van azonban a mágikus jelleg, annál jobban sikerülhet ez a szétválasztás, aminek nem kis jelentősége van, hiszen a bölcs öregember igen pozitív aspektusában is megjelenhetik.⁵⁹

Az archetípusok felismerésével jelentős lépést tettünk. Embertársaink mágikus vagy démoni hatása ezzel megszűnik, mivel kellemetlen érzésünket a kollektív tudattalan meghatározható nagyságára vezethetjük vissza. Ezzel azonban egészen új feladat előtt állunk: az a kérdés, mi módon tisztázhatja a helyzetet az én a pszichológiai nem-énnel. Megelégedhetünk-e az arche-típusok hatékony jelenlétének megállapításával, és magára hagyhatjuk-e ezt a továbbiakban?

Ezzel tartós disszociált állapotot hoznánk létre: az individuálp psziché és a kollektív psziché közti állandó meghasonlást. Egyfelől állna a differenciált és modern én, másfelől egy néger-kultúra-féleség, egy primitív állapot. Így megkapnánk a mai való állapot képét: a civilizációs kéreggel fedett sötét bőrű bestiát világosan látnánk. Az ilyen disszociáció azonban rögtön szintézist és a kifejtetlen tulajdonságok fejlesztését követeli. Meg kell találni a lehetőséget a két rész egyesítésére; különben elhatározásunk csak egy irányt követhetne: a primitív részt újra el kellene nyomnunk. Ez azonban csak ott lehetséges, ahol még érvényes, tehát eleven vallásosság létezik, amely gazdagon kifejtett szimbolikájával a primitív embert elég kifejezés-hez segíti; más szóval e vallás dogmáinak és rítusainak olyan szemléltetést és cselekményt kell tartalmazniuk, amelyek a legősibb emlékekre nyúlnak vissza. A katolicizmus esetében valóban ez a helyzet; ez a legnagyobb előnye és a legnagyobb veszélye is.

Mielőtt az egyesítés lehetőségével foglalkoznánk, vissza kell térnünk a kiindulópontul szolgáló álomhoz. Fejtegetésünk révén az álom, és annak leglényegesebb része, nevezetesen a félelem számára tágabb magyarázatot kaptunk. E félelem a kollektív tudattalan tartalmától való primitív rettegés. Látjuk, hogy a beteg azonosítja magát X-nével, amivel azt fejezi ki, hogy neki is van kapcsolata a különös művészhez. Nyilvánvaló, hogy az orvost a művésszel azonosította, és azt is láttuk fentebb, hogy én, alanyi síkon érve, a tudattalan varázslóalakjának egyik képe voltam.

Mindezt az álomban a hátráló rák szimbóluma fedi. A rák a tudattalan eleven tartalma, amelyről tárgyi szintű elemzéssel nem deríthetünk ki minden lényegeset, s nem is hatás-talaníthatjuk. Annyit viszont elértünk, hogy a mitológiai kollektív pszichikus tartalom a tudat tárgyától eloldódott, és az egyéni pszichén kívül mint pszichikai realitás konszolidálódott. A felismerési aktussal tételezzük az archetípus valóságát; azaz pontosabban szólva a felismerés alapján posztuláljuk ilyen tartalmak pszichikai egzisztenciáját. Nyomatékosan meg kell állapítanunk, hogy itt nemcsak felismerési tartalmakról van szó, hanem olyan alanyon túli (transzszubjektív), messzemenően autonóm pszichikai rendszerekről, amelyek a tudatkontroll-nak csak részben vannak alávetve, sőt legnagyobbbrészt valószínűleg teljesen függetlenek tőle.

Mindaddig, míg a kollektív tudattalan és az individuálp psziché megkülönböztethetetlenül összeforr, minden fejlődés lehetetlen, a határt nem lehet áthágni - hogy az álom képével éljünk. Ha az álmodó mégis elszánja magát arra, hogy a határon átlépjen, a tudattalan meg-elevenedik, megragadja, és nem eresztí. Az álom és a hozzá kapcsolódó anyag a kollektív tudattalant egyfelől mint a víz mélyén rejtve élő alacsonyrendű állatot, másfelől mint veszélyes betegséget jellemzik, amelyet időben elvégzett operációval meg lehet gyógyítani. Hogy ez a jellemzés mennyire találó, azt már látjuk. Mint mondtuk, különösen az állatszimbólum utal az emberen kívülre, azaz személyen túlira; mivel a kollektív tudattalan tartalmak nemcsak az archaikus, specifikusan emberi funkcióformák székhelyei, hanem az

⁵⁹ Vö. Archeteden des kollektíven Unbewussten. in: Eranos-Jahrbuch.

emberiség állati elődeinek funkcióemlékét is tartalmazzák, hiszen ezeknek a korszaka sokkal tovább tartott, mint a viszonylagosan rövid specifikus emberi lét.⁶⁰ Az ilyen tartalmak vagy - Semon kifejezésével - engrammák, ha működésbe lépnek, rendkívülien alkalmasak arra, hogy a fejlődést nemcsak megállítsák, hanem mindaddig visszafejlődéssé változtassák, míg a kollektív tudattalan által aktivált energiatömeg ki nem merül. Az energia azonban újra használható lesz azáltal, hogy a kollektív tudattalannal tudatosan szembeállítjuk; ekkor újra számolhatunk vele. Ezt az energetikai körforgást a vallások az istenekkel való kultikus kapcsolat révén konkretisztikus⁶¹ módon hozták létre. Ez a mód azonban számunkra annyira ellentétes az intellektussal és annak ismereterkölcseivel, amellet a kereszténység történeti szempontból ezt már oly alaposan túlhaladta, hogy a problémának ezt a megoldását nem mondhatjuk példásnak, de még csak lehetségesnek sem. Ha azonban a tudattalan alakjait mint a kollektív psziché jelenségeit vagy funkcióit fogjuk fel, ez nem kerül ellentétbe a legkevésbé sem intellektuális lelkiismeretünkkel. Ez a megoldás racionálisan elfogadható. Ezzel lehetőséget nyerünk arra is, hogy törzsi történetünk aktivált lelki tartalmaival tisztába jöhessünk. Ez megkönnyíti az eddigi határokon való átlépést, amiért is találóan transzcendentális funkciónak nevezik, ami az új beállítottságba való továbbfejlődéssel jelent egyet.

Feltűnő, hogy mindez mennyire párhuzamos a hősmondával: a hős és a szörny (a tudattalan tartalom) tipikus küzdelme gyakran folyik le víz partján, esetleg gázlónál, különösen az indián mítoszokban, amelyeket Longfellow *Hiawathá*-jából ismerünk. Frobenius⁶² gazdag bizonyítása szerint a hőst (mint Jónást) a döntő harc folyamán a szörny rendesen elnyeli. A szörnyeteg belsejében azután a hős a maga módján megküzd a bestiával, mialatt az kelet felé úszik vele: belsejének egy értékes részét vágja ki, pl. a szívét, amely eltette (éppen az értékes energiát, amely megelevenítette a tudattalant). Ezzel megöli a szörnyet, amely partra vetődik, itt a hős, a transzcendentális funkcióban újjászületve (Frobenius elnevezése szerint ez a *Nachtmeerfahrt*) újra napvilágra lép, legtöbbször a szörny többi áldozatával együtt. Ezzel a korábbi normális állapot helyreállt, mivel az energiájától megfosztott tudattalan elvesztette túlsúlyát. Így a mítosz igen szemléletes módon ábrázolja azt a problémát, amely betegünket is foglalkoztatja.⁶³

Ki kell emelnem azt a jelentős tény, amely az olvasónak már amúgy is feltűnhetett: ebben az álomban a kollektív tudattalan veszedelmes és káros tény aspektusában jelenik meg. Ez onnan ered, hogy a beteg fantáziavilága nemcsak hogy igen fejlett, de egyenesen túltengő, ami valószínűleg írói tehetségével szorosan összefügg. Igaz, hogy képzelete beteges szimptóma, mivel állandóan fantáziálásban tobzódik, mialatt az életet elengedi maga mellett. Nagyobb adag mitológia egyenesen veszélyes lenne a számára, mivel még jelentős külső, át nem élt élet vár rá. Még nagyon kevésbé éli a reális életet ahhoz, hogy máris megkockáztathassa álláspontja teljes megfordítását. A kollektív tudattalan megrohanta, és azzal fenyegette, hogy

⁶⁰ H. Ganz a tudattalan Leibniznél való szerepéről (1917) szóló filozófiai disszertációjában idézte Semon engrammateóriáját a kollektív tudattalan magyarázatára. A kollektív tudattalan általam meghatározott fogalma csak bizonyos fokig fedi Semon törzstörténeti mneme-fogalmát.

⁶¹ *Das Zeitalter des Sonnengottes*. 1904.

⁶² *Das Zeitalter des Sonnengottes*, 1904.

⁶³ Azoknak az olvasóimnak, akik az ellentétprobléma és annak megoldása, valamint a tudattalan mitológiai tevékenysége iránt behatóbban érdeklődnek, ajánlom *Wandlungen und Symbole der Libido*. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens. 3. kiad. 1938., valamint *Psychologische Typen*, 4. kiad. 1942; és *Die Archetypen des kollektiven Unbewussten*, in: *Eranos-Jahrbuch*, 1934, 1935. c. munkáimat.

megfosztja az eléggé ki nem töltött valóságtól. Az álom értelmének megfelelően tehát a kollektív tudattalant valamiféle veszélyként kellett megjelenítenie, különben könnyen menedékhellyé tette volna a maga számára az élet követelményei elől.

Egy álom megítélésénél igen kell ügyelnünk arra, hogyan jelennek meg a figurák. A tudattalant megszemélyesítő rák pl. annyiban negatív, hogy „hátrafelé megy”, és emellett az álmodót a döntő pillanatban megragadja. A Freud által kidolgozott ún. álommechanizmusok (eltolások, visszajára fordítások stb.) által félrevezetve azt gondolták, hogy az álomnak ún. „homlokzat”-ától függetlenül magukat, mivel az álom igazi értelme e mögött rejlik. Ezzel szemben én már régen azt az álláspontot képviseltem, hogy nincs jogunk az álmot célzatos megtévesztési szándékkal gyanúsítani. A természet gyakran sötét és átláthatatlan, de sohasem ravaszkodik, mint az ember. Ezért el kell fogadni, hogy az álom pontosan az, amivé lenni akar, sem több, sem kevesebb.⁶⁴ Ha valamit negatív aspektusában ábrázol, nincs alapunk annak feltételezésére, hogy a pozitívumot érti rajta és így tovább. A gázlónál lévő archetipikus veszedelem annyira világos, hogy ezt az álmot csaknem figyelmeztetésként is értelmezhetjük. Az ilyen antropomorf felfogást azonban el kell vetnem: az álom maga nem akar semmit; önmagát megjelenítő tartalom csak, pusztán természeti tény, mint a diabetikusok vércukra vagy a tífuszbetegek láza. Csak mi látunk benne figyelmeztetést, ha értelmesek vagyunk, és jól tudjuk magyarázni a természet jeleit.

Mitől kell azonban óvakodni? A veszély kétségtelenül abban rejlik, hogy az átkelés pillanatában a tudattalan hatalmába ejthetné az álmodót. Mit jelent ez az elhatalmasodás? A tudattalan betörése könnyen megesik jelentős változások vagy elhatározások pillanatában. A folyóhoz vezető part az ő eddigi helyzete, amelyben megismertük. Ezzel a helyzettel azonban neurotikus pangásba jutott, mintha csak egy áthághatatlan akadály elé került volna. Az akadályt az álomban egy átgázolható patak jelzi, nem látszik tehát túl komolynak. A patakban lesekedik azonban nem várt módon a rák, amely a tulajdonképpeni veszedelmet jelzi, ami miatt a patak áthághatatlan, illetve annak látszik. Ha ugyanis előre tudtuk volna, hogy a veszélyes rák ezen a ponton lesekedik, talán megkíséreltük volna máshol az átkelést, vagy egyéb óvintézkedést tettünk volna. A mostani szituációban igen kíváncsi lenne, ha az átkelés valóban megtörténhetne. Az átkelés elsősorban a korábbi helyzetnek az orvosra való átvitelét jelenti. Ez a nóvum. A kiszámíthatatlan tudattalan nélkül ehhez nem kellene különösebb merészség. Láttuk azonban, hogy az indulatátvitellel archetipikus figurák aktivitásának elszabadulása fenyeget, amit nem számíthatunk ki előre. Kissé túl korán ittunk a medve bőrére, és közben „megfeledkeztünk az istenekről”.

Álmodó betegünk nem vallásos, hanem „modern” személyiség. A valaha megtanult hittant már rég elfelejtette, és semmit sem tud arról, hogy az ember életében vannak olyan pillanatok, amikor az istenek beavatkoznak, vagy inkább olyan helyzetek, amelyek ősidők óta lelkünk legmélyéig nyúlnak. Ezek közé a helyzetek közé tartozik példának okáért a szerelem, minden szenvedélyével és veszedelmével. A szerelem a léleknek nem is sejtett hatalmait hívhatja a felszínre, amelyekre jobban fel kellett volna készülnünk. A „religio”, az ismeretlen veszedelmek és hatalmak „gondos számbavétele” itt a kérdés. Egy egyszerű kivetítésből szerelem keletkezhet, sorsintéző hatalma teljes fegyverzetében: olyasmi, ami vakító illúziójával kiragadhatná őt léte természetes folyásából. Jó vagy rossz, isten vagy ördög fogja megrohanni az álmodót? Még nem tudja, de már kiszolgáltatottnak érzi magát. És ki tudja, elég erős lesz-e a komplikáció elviselésére! Mindaddig, amennyire módjában állt, elkerülte ezt a lehetőséget, amely most megragadással fenyegeti. Ez olyan kockázat, amelyet legszívesebben elkerülnénk,

⁶⁴ Vö. ehhez *Allgemeine Gesichtspunkte zur Psychologie des Traumes*, in: *Energetik der Seele* (1928).

de ha nem tehetjük, jó adag „Istenbe vetett bizalom” vagy a szerencsés végben való „hit” szükséges. Így váratlanul fölmerül a sorssal szembeni vallásos magatartás kérdése.

Az álom álláspontja szerint az álmodó csak egyet tehet: óvatosan vissza kell húznia a lábát, mivel a továbbhaladás végzetes lenne. Egyelőre nem hagyhatja el a neurotikus állapotot; mert az álom semmiféle pozitív utalást nem tartalmaz a tudattalan felől közeledő segítségre. A tudattalan hatalmak még kérlelhetetlenek, és az álmodó további munkáját, mélyebb belátását kívánják meg, mielőtt az átkelésnek valóban nekimerészkedhetnék.

Nem szeretném, hogyha ez a negatív példa bárkiben is azt az érzést ébresztené, hogy a tudattalan feltétlenül csak negatív szerepet tölthet be; ezért hadd ismertessem itt még egy fiatalember két álmát, amelyek a tudattalannak másik, előnyösebb oldalát fogják megvilágítani. Ezt annál szívesebben teszem, mivel az ellentétproblémának az álom által megmutatott megoldása csak irracionális úton, a tudattalan segítségével lehetséges.

Először meg kell ismertessem az olvasót az álmodó személyével; a megismerkedés nélkül ugyanis szinte lehetetlen az álmok sajátos érzéstartalmába belehelyezkedni. Bizonyos álmok olyanok, mint a legtisztább költészet, és ezért csak az általános hangulat ismeretében válnak érthetővé. Az álmodó egészen kicsiny külsejű, húsz évet betöltött ifjú. Megjelenésébe és kifejezéseibe egy leheletnyi lányos vonás vegyül. Minden megnyilatkozása igen művelt és jól nevelt emberre mutat; intelligens, érdeklődési köre határozottan intellektuális, az esztétikum nagy szerepet játszik benne. Jó ízlése és a művészet minden formája iránt való finom érzéke az első pillanatra szembetűntek. Érzelmi élete gyengéd, lágy, enyhén rajongó. A kamaszkor jellegét viseli magán, de nőies előjellel: a vad kamasznak nyoma sincs benne. Korához képest kétségtelenül túl fiatal: nyilvánvalóan a megkésett fejlődés egy esetével állunk szemben. Ezzel összevág az a tény, hogy engem homoszexualitás panaszával keresett föl. Mielőtt meglátogatott volna, a következőt álmodta: „Hatalmas, titokzatos árnyékokkal teli székesegyházban vagyok. Úgy tudom, hogy ez a lourdes-i dóm. A közepén egy mély, sötét kút van, nekem ebbe kellene leszállnom.”

Az álom nyilvánvalóan egy összefüggő hangulat kifejezése. Az álmodó a következőket jegyzi meg: „Lourdes a misztikus gyógyforrás. Természetesen gondoltam rá tegnap, hogy gyógyulást keresek, és önnel fogom kezeltetni magam. Lourdes-ban állítólag van egy ilyen kút. Valószínűleg kellemetlen leszállni ebbe a vízbe. Hanem a templomban lévő kút nagyon mély volt.”

Mit árul el ez az álom? Látszólag teljesen világos, és megelégedhetnénk azzal, hogy az előző nap hangulatának költői megfogalmazásaként tekintjük. Ezzel azonban sosem elégedhetünk meg. A tapasztalat szerint minden álom sokkal mélyebb és jelentősebb. Azt gondolhatnánk, hogy az álmodó költői hangulatban jött az orvoshoz, hogy úgy kezd neki a kezelésnek, mint egy áhitatos istentiszteletnek a titokzatos kegyhely misztikus félhomályában. Ez azonban egyáltalán nem egyezik meg a tényekkel. A páciens pusztán azért jött az orvoshoz, hogy ama kellemetlen dolog, nevezetesen a homoszexualitás miatt kezeltesse magát. Ez igazán nem költői. Mindenesetre a megelőző nap tényleges hangulatából igazán nem érthetjük meg, miért kellett volna ily költői módon álmodnia, mármint ha egy álom keletkezésénél ilyen közvetlen okozati összefüggést egyáltalán elfogadhatnánk. Talán feltételezhetnénk azt is, hogy éppen a felkeresésemre okot adó legkevésbé sem költői alkalom volt mégis az álom elindítója. Föltételezhetnénk, hogy a páciens éppen az előző nap prózai hangulata miatt álmodik fokozottabban poétikusan, mint ahogy az egész nap koplaló ember dús vacsoráról álmodik. Le nem tagadható, hogy az álomban a kezelés, a gyógyítás és a kellemetlen eljárás gondolata előfordul, de mindez a költőiség dicsfényében, vagyis olyan formában, amely az álmodó eleven esztétikai és érzelmi igényének a leghatékonyabban megfelel. Ez a kép ellenállhatatlan-

nul vonzza, hiába sötét, mély és hideg a kút. Az álom hangulatából valami túl fog nyúlni az alvás időtartamán, a másnap reggelbe, éppen amikor alá kell vetnie magát kellemetlen és prózai kötelességének. A szürke valóság így talán az álom érzelmeinek könnyű aranyfüstjét kapja.

Ez hát az álom célja? Ez nem lehetetlen; tapasztalatom szerint a legtöbb álom kompenzatív természetű.⁶⁵ A lelki egyensúly megtartása érdekében mindenkor a másik oldalt hangsúlyozzák. De nemcsak a hangulatkompenzáció az álomkép egyetlen célja. Jelentős a felfogáskorrekktúra momentuma is. A betegnek megközelítőleg sem volt elegendő fogalma arról a kezeléstről, amelynek alá akarta vetni magát. Az álom olyan képet ad neki, amely egy költői metaforával jellemzi a rá váró kezelés lényegét. Ez azonnal nyilvánvalóvá lesz, ha a dómhoz fűződő asszociációit és megjegyzéseit követjük:

„A dómról a kölni dóm jut eszembe. Már gyermekkoromban nagyon foglalkoztatott. Emlékszem, hogy anyám mesélt róla először. Emlékszem arra is, hogy valahányszor egy falusi templomot megpillantottam, mindjárt azt kérdeztem, ez-e a kölni dóm? Mindig azt kívántam, hogy egy ilyen katedrálisban lehessek pap.”

Ezekkel az asszociációival a beteg nagyon lényeges gyermekkori élményre utal. Mint minden hasonló esetben, ő is erősen kötődik az anyjához. Ezen nem kell feltétlenül nagyon intenzív és jó, tudatos kapcsolatot érteni, inkább valamilyen titkos, földalatti összeköttetés-félét, amely a tudatban talán csak a jellem megkésett fejlődésében, vagyis viszonylagos infantilizmusban nyilvánul meg. Az ilyen tudattalan, infantilis kapcsolat természetesen erősen háttérbe szorítja a személyiség kifejlődését; semmi sem károsabb a fejlődésre, mint egy tudattalan – szinte azt mondhatnók: pszichikailag embrionális - állapotban való megragadás. Az ösztön ezért az első kínáló alkalmat ragadja meg, hogy egy más tárggyal helyettesítse az anyát. Ennek az objektumnak és az anyának bizonyos analógiát kell mutatniuk, hogy a helyettesítés megvalósulhasson. Betegünk esetében tökéletesen ez a helyzet. A gyermeki fantázia intenzitása, amellyel a kölni dóm szimbólumát megragadta, annak az erős tudattalan szükségletnek felel meg, hogy anyját helyettesítenie kell. Ezt a tudattalan szükségletet még növeli az a tény, hogy az infantilis kötöttség káros befolyással fenyeget. Innen a gyermeki fantázia lelkesedése, mely a templom képzetét megragadta; hiszen az egyház a szó teljes értelmében és minden vonatkozásában anya. Nemcsak „anya”-szentegyházról beszélünk, hanem kebeléről is; a „benedictio fontis” (a forrás megszentelése) szertartásában a keresztlőkutat „immaculatus divini fontis uterus”-nak (az isteni forrás szeplőtelen méhének) nevezik. Azon a nézetten vagyunk, hogy az embernek tudatosan ismernie kell ezt a jelentést ahhoz, hogy képzeletében hathasson, és egy tudatlan gyermeket az ilyen vonatkozások nem ragadhatnak meg. Bizonyos azonban az, hogy ezek az analógiák nem a tudaton keresztül, hanem egészen más úton hatnak.

Az egyház egy magasabb szellemi síkon helyettesíti a szülőkhöz fűződő pusztán természeti, szinte „testi” kapcsolatot. Felszabadítja ezzel az egyént egy tudattalan, természetes kapcsolat alól, amely szigorúan véve már nem is kapcsolat, hanem az őскеzdeti tudattalan azonosság állapota, amely éppen tudattalan volta, tehát nehezen mozdíthatósága miatt erősen ellene szegül mindenfajta szellemi fejlődésnek. Alig lehetne meghatározni, hogy mennyiben különbözik ez az állapot az állati lélektől. Legkevésbé sem a keresztyén egyház előjoga az egyén kezdeti, állathoz hasonlatos állapotából való kioldozására irányuló törekvés, és ennek lehetővé tétele, mivel ez modern, sajátosan nyugati megnyilatkozási formája egy, az emberiséggel talán egyidős, ösztönös törekvésnek. Ezt a törekvést minden, akár csak kevésbé is kifejlődött és még

⁶⁵ A kompenzáció fogalmát már Alfred Adler is messzemenően alkalmazta.

nem degenerált primitív népnél a legkülönbözőbb formákban mutathatjuk ki: ez az iniciáció vagy férfivá avatás szertartása. Az ifjút kamasz korában a férfiak házába vagy valamilyen más beavatási helyre vezetik, és ott családjától rendszeresen elidegenítik. Egyidejűleg bevezetik a vallási titkokba is, és ily módon nemcsak egészen új viszonylatokba, hanem mint megújult és megváltozott személyiséget mintegy újjászülettként „quasi modo genitus” egy új világba plántálják át. Az iniciáció gyakran a legkülönbözőbb kínszerekkel van egybekapcsolva, körülmetéléssel vagy hasonlóval. E szokások kétségtelenül ősrégi. Szinte már ösztönös mechanizmussá váltak, külső kényszer nélkül újra meg újra reprodukálódnak, pl. a diákok „golyaavatásaiban”, vagy az amerikai diákegyesületek még sokkal messzebb menő hasonló eljárásában. A tudattalanba ezek ősi képek formájában vésődtek be.

Amidőn anyja a kölni dómról mesélt a kisfiának, ezt az ősi képet érintette meg, hívta életre. A gyermek azonban nem talált olyan pap nevelőre, aki ezt továbbfejlesztette volna; a vezetés továbbra is az anyja kezében maradt. Viszont a vezető férfi utáni vágy a gyermekben tovább növekedett, homoszexuális hajlam formájában. Talán nem történt volna ez így, ha egy férfi fejleszti tovább gyermeki fantáziáit. A homoszexualitás felé való elhajlásra igen sok történeti előképet idézhetnénk. Az antik Görögországban, és más primitív közösségekben is, a homoszexualitás és nevelés szinte azonosak voltak. E szempontból a serdülőkor homoszexualitása félreértett, de azért nem kevésbé célszerű, férfi iránti szükséglet kifejezése. Talán azt lehetne mondani, hogy az anyakomplexusban rejlő incestusfélelem általában kiterjed a nőkre; én azonban úgy vélem, hogy az éretlen férfinak igaza van, ha fél a nőktől, mivel hozzájuk való kapcsolata rendszeren balul sikerül.

Az álom jelentése szerint a páciens számára a kezelés kezdete homoszexualitása értelmének beteljesülését jelenti: azonos a felnőtt férfiak világába való bevezetéssel. Mindaz, amit itt fárasztó és messze nyúló magyarázatokkal kellett kifejtenuk a teljes megértés érdekében, az álomban egypár jelentős metaforába sűrítve olyan képben jelent meg, amely mindenféle tudós magyarázatnál erősebben hatott az álmodó fantáziájára, érzelmi és értelmi világára. Jobban és értelmesebben előkészítette ez a beteget a kezelésre, mint az orvosi és nevelői aranymondások legszebb gyűjteménye. (Ezen az alapon tartom én az álmot nemcsak értékes információforrásnak, hanem a nevelés hatásos eszközének is.)

Térjünk át a másik álomra. Előre kell bocsátanom, hogy az első konzultálás alkalmával az említett álommal egyáltalán nem foglalkoztam. Még csak meg sem említettem. Szó se volt semmi olyasmiről, ami az előbb mondottakkal a legkevésbé is kapcsolatban lenne. A második álom így hangzik:

„Egy nagy gótikus dómban vagyok. Az oltárnál egy pap áll. Barátommal előtte állok, kis japáni elefántcsont figura van a kezemben, és úgy érzem, hogy ezt fogják megkeresztelni. Hirtelen odajön hozzánk egy idősebb hölgy, lehúzza a diákegyleti gyűrűt barátom ujjáról, és a magáéra húzza fel. Barátom fél, hogy ez őt valamiképpen megköti. Ebben a pillanatban csodálatos orgonaszó hangzik fel.”

Most röviden csak az előző napi álmot folytató és kiegészítő momentumokat akarom kiemelni. A második álom kétségtelenül az elsőhöz csatlakozik: az álmodó újra templomban, tehát a férfivá avatás állapotában van. Új alak is csatlakozott hozzá: a pap, akinek a megelőző helyzetben való távollétéről már bővebben beszéltünk. Az álom azt igazolja, hogy homoszexualitása tudattalan értelme most már be van töltve, tehát a további fejlődés megkezdődhetik. A tulajdonképpeni iniciációs cselekmény, vagyis a keresztelés, kezdődhetik. Az álomszimbolika megerősítheti azt, amit az előbb mondtam: nem a keresztény egyház előjoga ezeknek a lelki átalakulásoknak a keresztülvitele: ősi, eleven kép van mögötte, amely alkalomadtán az ilyen átváltozást kikényszeríti.

Az álom szerint egy kis japán elefántcsont figurát kell megkeresztelni. A beteg a következőket jegyzi meg róla: „Kis, torz emberke volt, a férfi nemi szervre emlékeztetett. Különös, hogy éppen ezt a szervet kellett megkeresztelni. De hiszen a zsidóknál a körülmetélés amolyan keresztelésféle. Ez bizonyára homoszexualitásomra vonatkozik; mivel az oltár előtt mellettem álló barátom éppen az, akivel homoszexuális kapcsolataim vannak. Ugyanazon bajtársi egyesület tagjai is vagyunk. A gyűrű bizonyára a kapcsolatunkat jelenti.”

Tudjuk, hogy a gyűrű a mindennapi használatban valamilyen kapcsolatot fejez ki, mint pl. a jegygyűrű. Ezért a gyűrűt ebben az esetben nyugodtan felfoghatjuk úgy, mint a homoszexuális kapcsolat metaforáját. Az a tény, hogy az álmodó barátjával együtt lép fel, ugyanezt jelenti.

Hiszen a kiküszöbölendő baj éppen a homoszexualitás. Ebből a viszonylagosan gyermeki állapotból az álmodónak a pap segítségével egy, a körülmetéléshez hasonló szertartás révén felnőtt állapotba kell átkerülnie. E gondolat tökéletesen megfelel az előző álomhoz fűzött fejtegetéseimnek. A fejlődés logikusan és szabályszerűen fog folytatódni eddig a pontig archetipikus képzetek segítségével. Ekkor látszólag hirtelen zavar támad. Egy idősebb hölgy eltulajdonítja a gyűrűt; más szóval magára vonja azt, ami eddig homoszexuális kapcsolat volt, mire az álmodó félni kezd, hogy új elkötelező kapcsolatba bonyolódik. Mivel a gyűrű most egy nő ujján van, valami házasságfélének kellett történnie, vagyis a homoszexuális kapcsolat heteroszexuális kapcsolatba menne át, csak elég különösbe, mivel egy idős hölgyről van szó. „Anyám barátnője”, mondja a beteg. „Nagyon szeretem őt; szinte anyai barátnőm.”

E kijelentésből világosan meglátjuk, mi történt az álomban; a beavatás feloldotta a homoszexuális kötöttséget, és heteroszexuálissal helyettesítette be, az anyához hasonló nő iránti platonikus barátsággal. Az anyához való hasonlóság ellenére ez a nő mégsem azonos az anyával. A hozzá fűződő kapcsolat azt jelenti, hogy a páciens túljutott az anyán, tehát részben legyőzte a pubertásos homoszexualitást.

Az új kötöttségtől való félelem könnyen érthető: egyfelől az anyához való hasonlóság miatti félelem - azt jelentheti, hogy a homoszexuális kapcsolat feloldásával végleg visszajutottunk az anyához -, másfelől a felnőtt heteroszexuális állapot újdonsága, és az ismeretlenségétől való félelem (a vele járó esetleges új kötelességek, házasság stb.). Hogy nem hátrálásról, hanem előrehaladásról van szó, azt a felcsendülő muzsika bizonyítja. A beteg ugyanis igen muzikális, érzelmeit különösen az ünnepélyes orgonaszó indítja meg. A zene igen pozitív érzelmet jelent a számára, ebben az esetben az álom megbékítő kimenetelét, amely viszont alkalmas arra, hogy szép, magasztos érzelmeket hagyjon hátra a következő reggelre.

Ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy a beteg eddig a pillanatig csak egy rendelésen látott, amikor is egy általános orvosi anamnézisen kívül alig került szóba valami, azt hiszem, mindenki igazat ad abban, hogy ezek az álmok meglepő anticipációk. Egyfelől a beteg állapotát egészen különös és a tudatnak idegen fénybe állítják, amely másfelől a banális orvosi szituációt olyan szemszögből mutatja, amely az álmodó szellemi sajátágaival összhangban van, és ezért alkalmas rá, hogy felkeltse esztétikai, intellektuális és vallásos érdeklődését. Ez a kezelés számára a lehető legkedvezőbb körülményeket teremti meg. Az a benyomása az embernek, ezeknek az álmoknak az alapján, mintha a páciens a legnagyobb készséggel és reménykedéssel vállalta volna a kezelést, készen arra, hogy gyermek voltát levesse, és férfivá legyen. A valóságban azonban egyáltalán nem ez a helyzet. Tudata tele volt habozással és ellenállással. A kezelés további folyamán is ellenállónak, húzódozónak mutatkozott, mindig készen arra, hogy korábbi infantilitásába visszaessen. Álmai viszont tudatos magatartásának szöges ellentétei. A haladás vonalán mozognak, és a nevelő pártjára állnak. Sajátos funkciójukat világosan megismertetik. Én ezt a funkciót kompenzációnak neveztem. A

tudattalan haladási irányzata és a tudat maradisága ellentétpárt alkotnak, ami úgyszólván egyensúlyban tartja a mérleget. A nevelő szerepe azonos a mérleg nyelvével.

Ennek a fiatalembernek az esetében a kollektív tudattalan képeinek igen pozitív szerepük van, ami nyilván onnan ered, hogy nincs meg benne az a veszélyes hajlam, hogy a valóságot képzelettel pótolja, és ezzel magát az élettől elsáncolja. A tudattalan képek hatása sorsszerű. Talán - ki tudja! - ezek az örök képek teszik ki azt, amit sorsnak nevezünk.

Az archetípus természetesen mindig és mindenütt működik. A gyakorlati kezelés azonban nem követeli mindig, különösen fiatal emberek esetében, hogy ezzel bővebben foglalkozzunk. Az életforduló táján viszont nagyon fontos, hogy a kollektív tudattalan képeinek különös figyelmet szenteljünk; ekkor forrásul és utalásul szolgálhatnak az ellentétp probléma megoldására. Ezeknek az adatoknak a tudatos megmunkálása a transzcendentális funkciót mint a felfogásnak archetípusok által közvetített, ellentéteket kiegyenlítő alakulását mutatja be. „Felfogás”-on nemcsak intellektuális megértést értek, hanem átélésen alapuló megértést. Mint mondtuk, az archetípus dinamikus kép, az objektív psziché egy darabja, amelyet csak akkor érthetünk meg, ha autonóm valóságként éljük át.

E folyamat hosszabb időre kiterjedhet; általános ábrázolásának - ha ilyen leírás egyáltalán lehetséges lenne annyiban nincs értelme, hogy ez a különböző egyedeknél az elképzelhető legkülönbözőbb formákat ölti. Egyetlen közös vonásuk bizonyos archetípusok előfordulása. Hadd említsem meg az árnyék, az állat, az öreg bölcs, az anima, az anya, az animus, a gyermek archetípusát, hogy a meghatározhatatlan számú helyzeteket ábrázoló archetípusokról ne is beszéljünk. Különös a helyzete azoknak az archetípusoknak, amelyek a fejlődésfolyamat célját vagy céljait jelenítik meg. Az olvasó megfelelő tájékozódást nyerhet ezekről, *Traum-symbole des Individuationsprozesses*⁶⁶ (Az individuációs folyamat álomszimbólumai) és *Psychologie und Religion* (Pszichológia és vallás) c. munkámban, valamint Richard Wilhelm-mel közösen kiadott munkánkban: *Das Geheimnis der goldenen Blüte* (Az aranyvirág-fakadás titka).

A transzcendentális funkció nem céltalanul folyik le; az ember legbelső lényegének megnyilatkozásához vezet. Mindenekelőtt pusztán természeti folyamat, amely esetleg az illető tudomása és hozzájárulása nélkül folyhat le, sőt az egyén ellenállása ellenére erőszakkal is utat tör magának. E folyamat célja és értelme a már a fogantatáskor a magzatban rejlő személyiség minden aspektusával együtt való megvalósítása. Az eredendő, potenciális teljesség megvalósítása és kifejesztése ez. A tudattalan e célból ugyanazokat a szimbólumokat használja, mint az emberiség ősidők óta, ha valami egységet, teljességet, befejezettséget akart kifejezni, ilyenkor rendszerint a négyesség és körszimbólumokat használta. Ezen az alapon neveztem el ezt a folyamatot individuációs processusnak.

Az individuáció mint természetes folyamat lett kezelési módszerem modellje és zsinórmérteke. A tudat neurotikus állapotának tudattalan kompenzációja tartalmazza mindazt az elemet, ami a tudat egyoldalúságát hatásosan és üdvösen korrigálhatná, ha ezeket tudatosan, azaz megértve és mint a tudat valóságát integrálhatná. Nagyon ritka az olyan intenzitású álom, amely megrázkódtatásával a tudatot kiveti a nyeregből. Rendesen az álmok túl gyöngék és érthetetlenek ahhoz, hogy a tudatra alapos befolyással lehessenek. Ennek következtében a kompenzáció a tudattalanban közvetlen hatás nélkül folyik le. Egy hatás mégis van; ez azonban indirekt, mivel a tudattalan ellenállás - ha következetesen ügyet sem vetnek rá - olyan szimptomákat és helyzeteket teremt (arranzsál), amelyek a tudat intencióit végül is állandóan

⁶⁶ *Psychologie und Alchemie*, in: *Psychologische Abhandlungen* V. köt.

kereszteznek. A kezelésnek ennek következtében arra kell törekednie, hogy az álmokat és a tudattalan egyéb megnyilatkozásait a lehetőséghez képest megértse és méltányolja: egyfelől, hogy megakadályozza egy idővel veszedelmessé váló tudattalan opozíció keletkezését, másfelől, hogy a kompenzációt mint gyógyító tényezőt a lehetőséghez képest kihasználhassa.

Ez az eljárás természetesen azon a feltételen alapul, hogy az ember elérheti a teljességet, más szóval, hogy lehet egészséges. E feltételt azért említem meg, mert kétségtelenül vannak olyan egyének, akik alapjában véve nem teljesen életképesek, és könnyen tönkremennek, ha valamilyen okból összeütköznek önnön teljességükkel. Ha ez az eset nem következik be, akár aggkorukig is tengethetik életüket, de legfeljebb csak mint részegyénségek, töredékek, akiket szociális vagy pszichikai parazitizmus támogat. Az ilyen emberek gyakran (mások kárára) tipikus szédelgők, akik csillogó mázzal takarják halálos ürességüket. Kilátástalan kísérlet lenne ezeket az itt ismertetett módszerrel kezelni. Náluk csak a látszat fenntartása „segít”. Az igazság elviselhetetlen vagy haszontalan lenne.

Ha egy esetet a megadott módon kezelünk, a vezetés a tudattalané, a tudat viszont a kritika, a kiválasztás és a döntés. Ha a tudat megtalálja a helyes utat, ezt a fejlődést jelző álmok igazolják; máskülönben a tudattalan korrigál. A kezelés lefolyása szinte a tudattalannal való állandó beszélgetésnek minősíthető. Hogy ebben a helyes álomfejtésnek van a legnagyobb szerepe, ezt az elmondottak, azt hiszem, már bebizonyították. De joggal kérdezhetné valaki, mikor lehetünk biztosak az álom értelmezésében? Van-e egy akár megközelítőleg is megbízható kritériuma az értelmezés helyességének? E kérdésre szerencsére igennel felelhetünk: ha egy álomfejtésben melléfogtunk, vagy bármi más tökéletlenséget követtünk el, ezt esetleg már a következő álom megmutatja. Pl. a korábbi motívum érthetőbb formában újra megjelenik, magyarázatunkat egy ironizáló parafrázis vonja kétségbe, vagy közvetlen, erős ellenállás szegül vele szembe. Tegyük fel, hogy ezek a magyarázataink is balul sikerülnek, akkor elég hamar érezhető lesz eljárásunk általános eredménytelensége és semmitmondó volta abban, hogy vállalkozásunk kiürül, terméketlen és értelmetlen lesz, úgyhogy orvos és páciens kétségben vagy unalomban fuldoklanak. A helyes értelmezés jutalma megelevenedő lelki élet, a helytelen büntetése megakadás, ellenállás, kétség, és a sivárság mindkettőjüknél fellépő érzése. Természetesen a páciens ellenállása is okozhat megrekedést, pl. ha makacsul ragaszkodik túlhaladott illúziókhoz és infantilis igényekhez. Esetleg az orvostól hiányzik a szükséges megértés, amint ez velem esett meg egy igen intelligens páciens esetében, aki különböző okokból gyanúsnak látszott előttem. Kielégítő indulás után mindinkább úgy éreztem, hogy álmainak interpretálásával nem a legjobb nyomon járok. A hibaforrást azonban nem tudtam felfedezni, ezért megpróbáltam magam kétségeim igaztalanságáról meggyőzni. Kezelési óráim közben mindjobban ellaposodott a beszélgetés, és az eredménytelenség egyre érezhetőbbé vált. Végül rászántam magam, hogy a következő alkalommal ezt elmondom a betegnek, annál is inkább, mivel úgy láttam, hogy ő is észrevette. Az ezt megelőző éjszakán a következőt álmodtam:

Az országúton vándorlok, amely a lemenő naptól megvilágított tájon vezet át. Jobbra kastély áll egy meredek dombon, amelynek legmagasabb tornyán valami erkélyfélén ül egy nő. Hogy jól láthassam, annyira hátra kellett szegnem a fejem, hogy görccsel a nyakamban ébredtem. A nőben még álomban felismertem betegemet.

Ebből arra következtettem, hogy ha az álomban ennyire fel kellett néznem, a valóságban bizonyára lenéztem páciensemre. Amint elmondtam neki álmodat magyarázatával együtt, rögtön gyökeresen megváltozott a helyzet, és minden várakozást felülmúlóan haladt előre a kezelés. Az effajta tapasztalatok rákényszerítik az embert, hogy megfelelő tandíj lefizetése után megingathatatlanul higgyen az álomkompenzáció megbízhatóságában.

Ennek a kezelési módszernek a problematikájával foglalkoztam az utóbbi évtizedek folyamán minden munkámban és kutatásomban. Jelen munkámban a komplex pszichológiáról⁶⁷ (ezzel a névvel szeretném illetni elméleti kísérleteimet) csak általános tájékoztatást kívántam nyújtani, tehát a messze ágazó, tudományos, filozófiai és vallásos implikációk figyelmen kívül esnek. E célból olvasómat a fentebb idézett irodalomra kell utalnom.

⁶⁷ Vö.: T. Wolff: *Einführung in die Grundlagen der komplexen Psychologie; Die kulturelle Bedeutung der komplexen Psychologie*, 1935.

8. fejezet

A TUDATTALAN MEGÉRTÉSÉHEZ. A TERÁPIA ÁLTALÁNOS ELVEI

Téved, aki azt hiszi, hogy a tudattalan valami ártatlan dolog, amivel akár társasjátékot is lehet játszani. Kétségtelen, hogy a tudattalan nem veszélyes minden körülmények között; de ha mint neurózis jelentkezik, ez jelzi, hogy a tudattalanban rendkívüli energia, robbanásveszélyes töltés halmozódott fel. Óvatosnak kell lenni. Az ember nem tudhatja, mit vált ki, ha nekikezd az álmok analízisének. Talán valami belső és láthatatlan folyamatot indítunk ezzel meg, igen valószínűleg olyasvalamit, ami később úgyis napvilágra került volna - de lehet, hogy sosem bukkant volna fel. Ártézi kutat fúr, és az fenyegeti, hogy vulkánt talál. Ha neurotikus emberről van szó, igen óvatosnak kell lenni. Végül is azonban nem a neurotikus esetek a legveszedelmesebbek. Vannak látszólag normális emberek, akiknek semmilyen különösebb neurotikus szimptómájuk nincsen - talán ők maguk is orvosok vagy nevelők -, olyanok, akik még büszkéek is saját normális voltukra, és a jólneveltség mintaképei, nézeteik és szokásaik rendkívül normálisak, de normális voltak csak egy latens (lappangó) pszichózis mesterséges kompenzációja. Az illetőknek maguknak sincs fogalmuk saját állapotukról. Sejtelmük talán csak abban nyilatkozik meg közvetetten, hogy a pszichológia és pszichiátria rendkívüli módon érdekli őket; vonzza, mint lepkét a láng. Mivel azonban az analitikus technika megeleveníti a tudattalant, és felszínre hozza, ilyen esetben szétrombolja az üdvös kompenzációt, s a tudattalan kitör immár feltarthatatlan fantáziák és az őket követő izgalmi állapot formájában, amely bizonyos körülmények között elmebajhoz vezet, vagy még előbb az öngyilkosságba kerget. Sajnos e lappangó pszichózisesetek nem túl ritkák.

Az ilyen esetekkel való találkozás veszélye mindenkit fenyeget, aki a tudattalan elemzésével foglalkozik, még akkor is, ha igen tapasztalt és ügyes. Ügyetlenség, téves felfogás, önkényes magyarázat és még sok más hasonló tönkretétel olyan eseteket is, amelyeknek nem kellene feltétlenül rosszul végződnie. Ez azonban nem kizárólagosan a tudattalan analízisének a sajátosága, hanem minden elhibázott orvosi beavatkozása. Az az állítás, hogy az analízis az embereket megbolondítja, természetesen éppoly buta, mint az az elterjedt nézet, hogy az elmeorvos bolondokkal való érintkezése következtében szükségszerűen maga is megőrül.

A kezelés kockázatától eltekintve a tudattalan önmagában is veszélyes lehet. E veszély egyik legközönségesebb formája a baleseti hajlam. Az emberek legnagyobb része nem is sejti, hogy a balesetek milyen nagy hányada pszichikai indíttatású, apró balesetektől, elbotlástól, önmagunk megütésétől, ujjunk megégetésétől stb. kezdve egészen az autószerencsétlenségéig, turistabalesetekig; bárminek lehet pszichikai oka, ami már hetek vagy hónapok óta készül megvalósulni. Sok hasonló esetet vizsgáltam meg, és gyakran tudtam olyan álmokat kimutatni, amelyek már hetekkel az események előtt önrombolási tendenciát mutattak. Minden ún. vigyázatlanságból eredő balesetet meg kellene vizsgálni ebből a szempontból. Mindenki tudja, hogy ha valaki valamilyen okból nincs jól hangolva, nemcsak kisebb vagy nagyobb balesetek érhetik, de olyan is, amely egy lélektanilag megfelelő pillanatban akár az életét is kiolthatja. A közbeszédben azt mondjuk: „ez éppen a kellő pillanatban halt meg”, ami az eset titkos pszichológiai kauzalitásának biztos érzéséből ered. Ugyanez okozhat vagy elnyújthat testi betegségeket is. A lélek rendellenes működése súlyos testi károkat okozhat, mint ahogy a testi szenvedést a lélek is megsínyli, hiszen test és lélek el nem választható, szinte egy és ugyanaz az élet. Ezért ritka az olyan testi betegség, amelynek lelki vetülete ne lenne, ha esetleg oka nem pszichikai is.

Igazságtalan lenne, ha a tudattalannak csak előnytelen oldalát emelnék ki. Rendes körülmények között a tudattalan csak azért előnytelen vagy káros, mert nem vagyunk vele harmóniában, vagyis ellenkezésbe jutottunk vele. A tudattalannal szemben tanúsított negatív beállítottság, vagyis ennek lementszése káros, mivel ennek dinamikája azonos az ösztönök energiájával.⁶⁸ Ha nincs kapcsolatunk a tudattalannal, az egyértelmű az ösztönnélküliséggel és gyökértelenséggel.

Ha sikerül azt a funkciót előidéznünk, amelyet transzcendensnek neveztem, vége az egység hiányának, és a tudattalan előnyös oldalát élvezhetjük. Akkor ugyanis a tudattalan megadja mindazt az ösztönzést és segítséget, amit csak a jótékony természet túlaradó bőségében közvetíthet az embernek. Olyan lehetőségei vannak, amelyek a tudatnak nem állnak rendelkezésre soha; hiszen övé a teljes küszöb alatti (szubliminális) pszichikai tartalom, minden, amit elfelejtettünk, és amin átsiklottunk, rendelkezésre áll archetipikus organizmusába ágyazva a számtalan elmúlt évezred bölcsessége és tapasztalata.

A tudattalan állandóan tevékeny, és egyre újabb kombinációkat alkot anyagából, amelyek a jövő meghatározásához segítenek. Szubliminális, prospektív (előre tekintő) kombinációkat készít, hasonlóan tudatunkhoz, csak hogy ezek sokkal finomabbak és nagyobb horderejűek, mint a tudatos kombinációk. A tudattalan az ember elsőrendű vezetője lehet, ha az ellen tud állni a csábításnak.

A gyakorlati kezelés az eddig elért gyógyítási eredményhez igazodik. Az eredmény a kezelés úgyszólván bármelyik fokán megmutatkozhat, a szenvedés fokától vagy időtartamától függetlenül. És fordítva is; egy súlyos eset kezelése igen hosszú ideig tarthat, anélkül, hogy a fejlődés egy magasabb lépcsőfokát érné el, vagy el kellene érnie. Viszonylag sok olyan ember akad, aki a gyógyhatás elérése után, pusztán saját kifejlődése érdekében a változásnak még újabb grádicsait járja meg. Tehát nem úgy áll a dolog, hogy súlyos esetnek kell lenni ahhoz, hogy valakinek az egész fejlődést végig kelljen csinálnia. A tudatosodásnak magasabb fokát azonban csak olyan emberek érhetik el, akik eredendően hajlamosak és hivatottak erre, vagyis akikben megvan a képesség és hajlam a finomabb differenciálódásra. Ebből a szempontból - mint tudjuk - rendkívül különbözőek vagyunk, akár az állatfajok, amelyek közt egyaránt találunk konzervatívakat és evolúcióra hajlamosakat. A természet arisztokratikus, de nem abban az értelemben, hogy a differenciálódás lehetőségét csak a magasabb rendű fajok számára tartotta volna fenn. Ugyanez a helyzet a pszichikai fejlődésképességgel is: nincs különösen tehetséges egyének számára fenntartva. Más szóval: jelentős fejlődés eléréséhez nincs szükség különösebb intelligenciára vagy egyéb tehetségre, mivel e fejlődésben erkölcsi tulajdonságok segíthetik azt, akinek az intelligenciája nem elegendő. Egy pillanatig sem szabad azonban azt hinnünk, hogy a kezelés általános formulák és bonyolult tételek bemagoltatásából áll. Szó sincs róla. Mindenki saját módján és saját nyelvén hódítja meg azt, amire szüksége van. Én itt intellektuális megfogalmazást adtam: a rendes praxisban azonban nem erről szokott szó lenni. A közbeszótt kis gyakorlati példák jobb fogalmat adnak erről.

Nem lepne meg, ha az olvasó még az előző fejezetekben elmondottak után sem tudna magának világos képet alkotni a mai orvosi pszichológia elméletéről és gyakorlatáról; csak saját gyenge szemléltetőképességemet hibáztatnám, amelynek aligha sikerülhetett az orvosi pszichológia tárgyát képező áttekinthetetlen gondolat- és élményhalmazt plasztikus képbe tömöríteni. Az álomfejtés papíron talán önkényes, zavaros és mesterkélty; ugyanez a valóságban gyakran hihetetlen elevenségű kis dráma lehet. Egészen más átélni az álmot és megfejté-

⁶⁸ Vö. *Instinkt und Unbewusstes*, in: *Energetik der Seele*, 1928. 185. I.

sét, mint ennek langyos felöntését kapni papiroson. Ebben a pszichológiában minden élmény; maga az elmélet is, még ott is, ahol a legelvontabban viselkedik, közvetlenül az élményből ered. Ha én például egyoldalúságot vetek a freudi szexuálteória szemére, ez nem jelenti egyben azt is, hogy az gyökértelen spekuláción alapulna: az is valóságos tények hű lenyomata, amint a gyakorlati megfigyelés közben felmerültek. Ha azután végeredményben egyoldalú elmélet nőtt ki belőle, ez csak azt mutatja, milyen objektív és szubjektív meggyőző erővel bukkannak fel ezek a tények. Az egyes kutatótól igazán nem kívánhatjuk, hogy túlkapaszkodjon saját legmélyebb benyomásain és ezeknek elvont megfogalmazásán; hiszen a benyomások megszerzése és ezeknek szellemi feldolgozása már egy életre szóló munkát jelent. Nekem az a nagy előnyöm volt Freuddal és Adlerrel szemben, hogy nem a neurózis-pszichológián és egyoldalúságában nőttem fel, hanem a pszichiátriában, hogy Nietzsche jól felkészült a modern pszichológiára, s hogy Freud felfogása mellett állandóan szemem előtt volt Adler nézete és annak a kifejlődése. Ezzel szinte kezdettől egy konfliktus kellős közepébe keltem, s kényszerültem arra, hogy ne csak a meglévő véleményeket, hanem a sajátomat is relatívnak, azaz egy bizonyos pszichológiai típusú megnyilatkozásnak lássam. Amint Freud számára döntő volt Breuer fentebb említett esete, ugyanúgy az én felfogásom alapja is egy döntő élmény: gyakorló fél éves egyetemi hallgató koromban hosszabb időn keresztül figyeltem meg egy fiatal lány szomnambulizmusát. Ez az eset lett doktori disszertációm tárgya is.⁶⁹ Nem lehet érdektelen tudományos munkásságom ismerői számára mai gondolataimnak negyven év előtt született tanulmányommal való összehasonlítása.

Ezen a területen egyelőre úttörő munkát végzünk. Gyakran tévedtem, és sokszor kellett megváltoztatnom nézeteimet. De tudom, és kiegyeztem azzal a ténnyel, hogy valamilyen éjszakából lesz a nappal, ugyanúgy születik a tévedésből az igazság. Guillaume Ferrero megjegyzése a „misérable vanité du savant”-ról⁷⁰ intés volt a számomra, és ezért sem féltem attól, hogy netalán tévedek, s ilyesmi komolyabban soha nem aggasztott. A tudományos kutatómunka sosem volt fejőstehen a számomra, vagy tekintélyszerzési eszköz, hanem a mindennapos, betegeknek nyert pszichológiai tapasztalatok árán kikényszerített, gyakran keserű vívódás. Ezért az előadottak közül egyes dolgokat nemcsak hideg fejjel írtam, hanem kissé a szívemből is, amit a nyájas olvasó talán tekintetbe vesz, ha az intellektuális vonalvezetést követve itt-ott nem teljesen kisimított törés nyomára bukkan. Az előadás zavartalan folyamát csak olyan esetben lehet elvárni, ha a szerző már alaposan megismert dolgokról ír. De ha valaki a segítség és gyógyítás vágyától ösztökélve új utakat keres, olyan dolgokról is kényszerül írni, amelyeket tulajdonképpen még alig ismer.

⁶⁹ *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter okkultur Phenomene*, 1902.

⁷⁰ *Les lois psychologiques du symbolisme*, 1895. VIII. köt. „C’est donc un devoir moral de l’homme de science de s’exposer à commettre des erreurs et à subir des critiques, pour que la science avance toujours. ...Ceux qui sont doués d’un esprit assez sérieux et froid pour ne pas croire que tout ce qu’ils écrivent est l’expression de la vérité absolue et éternelle, approuvent cette théorie qui place les raisons de la science au-dessus de misérable vanité et du mesquin amour propre du savant.” (A tudósak tehát a tudomány előrehaladása érdekében erkölcsi kötelessége, hogy vállalja a hibázás lehetőségét, és kitegye magát a kritikának. ...Akiknek elég komoly és hideg a szelleme, és nem hiszik magukról, hogy mindig az abszolút és örök igazságot nyilvánítják ki írásaikban, azok egyet-értenek azzal az elmélettel, mely a tudomány érveit a tudós nyomorult hiúsága és hitvány önérzete fölé helyezi.)

Zárszó

Végezetül elnézést kell kérnem az olvasótól, hogy e néhány oldalon ily sok nehezen érthető újdonságot mertem mondani. Állók kritikája elébe, mert minden maga útján járó ember kötelességének tartom, hogy tudtára adja a közösségnek, mit talált felfedező útján: hűvös vizet-e a szomjazónak, vagy a terméketlen tévedés homoksivatagját. Az első megsegít, a második intésül szolgál. Az új felfedezések igazságáról és tévedéséről azonban nem a kortársak kritikája, hanem a jövő dönt. Vannak dolgok, amelyek ma még nem igazak, mivel talán nem szabad igazaknak lenniük, míg holnap azzá lesznek. Így kell cselekednie mindenkinek, akinek az a sorsa, hogy a maga útját járja a pusztá remény jegyében, s annak nyitott szemével, aki tudatában van egyedüllétének, s e magány tátongó veszélyének. Az itt leírt út sajátossága nem kevéssé fakad abból a tényből, hogy immár nem korlátozhatjuk a valóságos életből származó és arra hatni is akaró pszichológiát az intellektuális-tudományos álláspontra, hanem az érzelmi állásponttal is számot kell vetnünk, tehát a lélek minden tényezőjével foglalkoznunk kell. Ebben a gyakorlati pszichológiában nem valamiféle általános emberi lélekről van szó, hanem egyes emberekről, s az őket közvetlenül szorongató sokrétű problémákról. A pusztán az intellektust kielégítő pszichológia sohasem praktikus; mert a lélek teljességét nem foghatjuk fel pusztán az intellektussal. Akár akarjuk, akár nem: a világnézet kérdése elkerülhetetlen, mivel a lélek olyan kifejezésre vágyik, amely egészét öleli fel.